

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

Tomáš Malínek

ČSSR ve východní politice SPD (1973–1989)

Disertační práce

Praha 2021

Autor práce: **Mgr. Tomáš Malínek**

Školitel: **prof. PhDr. Jaroslav Kučera, CSc.**

Rok obhajoby: 2021

Bibliografický záznam

MALÍNEK, Tomáš. *ČSSR ve východní politice SPD (1973–1990)*. Praha, 2021. 169 s. Disertační práce (Ph.D.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra německých a rakouských studií.

Školitel: prof. PhDr. Jaroslav Kučera, CSc.

Abstrakt

Tato disertační práce se zabývá Sociálnědemokratickou stranou Německa (SPD) a její politikou vůči Československu v letech 1973–1989. Předmětem zkoumání nejsou pouze vztahy mezi SPD a KSČ, ale také kontakty mezi západoněmeckými sociálními demokraty, československým disentem a politickou emigrací. Cílem této práce je najít odpověď na tyto tři základní otázky: Jaké byly cíle „československé politiky“ SPD? Do jaké míry se podařilo tyto cíle naplnit? Znamenal odchod SPD do opozice v roce 1982 zásadní předěl v jejím přístupu k ČSSR?

Abstract

This doctoral thesis deals with the Social Democratic Party of Germany (SPD) and its foreign policy towards Czechoslovakia during the 1970s and 1980s. It aims not only to analyse the relationship between SPD and KSČ (Communist Party of Czechoslovakia) but also the communication and cooperation between SPD, Czechoslovak dissidents and Czechoslovak political emigration. The main goal of the dissertation is to answer three basic questions: What were the goals of social democratic eastern policy (Ostpolitik) towards ČSSR? Were they achieved? Does the party changed its attitude towards Czechoslovakia after 1982, when it became an opposition party?

Klíčová slova

SPD, Ostpolitik, německá zahraniční politika, ČSSR

Keywords

Social Democratic Party of Germany, Ostpolitik, German foreign policy, Czechoslovak Socialist Republic

Rozsah práce: 381 948 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 16. března 2021

Tomáš Malínek

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval svému školiteli, prof. PhDr. Jaroslavu Kučerovi, CSc., za veškerou pomoc při psaní této práce. Poděkování za cenné rady a připomínky patří také doc. PhDr. Otu Konrádovi, Ph.D., a doc. PhDr. Jiřímu Vykoukalovi, CSc., z Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Zvláštní dík bych chtěl vyslovit pamětníkům, kteří se se mnou podělili o své vzpomínky na události, které byly předmětem mého výzkumu. Zejména mám na mysli prof. PhDr. Viléma Prečana, CSc., Dr. Libora Roučka a doc. PhDr. Jaroslava Čmejrk, CSc. Velkou inspirací pro mě bylo setkání se členy Seliger-Gemeinde v Bad Alexandersbadu v říjnu 2019. Za pozvání na toto setkání a řadu důležitých připomínek k finálnímu textu práce bych chtěl poděkovat Dr. Thomasi Oellermannovi z pražské kanceláře Friedrich-Ebert-Stiftung. Největší dík pak patří Mgr. Anně-Marii Rabové za její velkou trpělivost, čas věnovaný čtení práce a pečlivou jazykovou korekturu.

Československé republice bylo teprve 20 let, když byla v roce 1938 rozbita. V roce 1945 znovu povstala. Kolo dějin se někdy otáčí pomalu, ale někdy také velmi rychle. Svoboda Československa, Německa a Evropy není ztracena, dokud jsou lidé, kterým je svoboda dražší než cokoliv jiného, co jim bylo dáno Stvořitelem.¹

Willy Brandt, 12. března 1948

---

¹ Rede des Vertreters des SPD-Parteivorstandes in Berlin, Willy Brandt, bei einer Konferenz der Kreisvorstände der Berliner SPD zum kommunistischen Umsturz in der Tschechoslowakei, 12. März 1948 [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: https://www.willy-brandt-biografie.de/wp-content/uploads/2016/01/Lehre_Prag_1948.pdf

Obsah

1. Úvod	4
1.1. Vymezení tématu.....	4
1.2. Cíl práce a výzkumné otázky	6
1.3. Metodologie	7
1.4. Struktura práce	8
1.5. Rozbor archivních pramenů	10
1.6. Rozbor literatury	12
2. Uvedení do historického kontextu	18
2.1. SPD a Československo v letech 1945–1961	18
2.2. „Nová východní politika“ SPD: vznik konceptu a jeho vývoj v 60. letech .	26
2.3. SPD a pražské jaro 1968	29
2.4. Vznik sociálně-liberální koalice a boj o „východní smlouvy“ (1969–1973)	31
3. Od pražské smlouvy k rozpadu sociálně-liberální koalice (1973–1982) ...	37
3.1. Pražská smlouva 1973	37
3.2. Výměna velvyslanců a ratifikace pražské smlouvy	44
3.3. Valtr Taub: český Guillaume?.....	51
3.4. Helsinská konference a problém německého vystěhovalectví.....	61
3.5. Partneři a konkurenti: SPD a KSČ v letech 1973–1976.....	66
3.6. SPD a Charta 77	72
3.7. Krize, restart a nový útlum: SPD a KSČ v letech 1977–1982	84
3.8. SPD, československý exil a <i>Slovo k odsunu</i>	90
4. „Druhá fáze Ostpolitik“ a ČSSR (1982–1989)	101
4.1. „Společná bezpečnost“: velká vize, nebo slepá ulička?	101
4.2. Brandtova návštěva ČSSR v roce 1985.....	107
4.3. „Kdo je pro Chartu 77, nesmí být slepý na pravé oko“.....	117

4.4. Odzbrojovací iniciativy, pracovní skupiny a společné semináře: SPD a KSČ v letech 1985–1989	124
4.5. SPD a sametová revoluce 1989	131
5. Závěr	137
6. Summary.....	146
7. Seznam pramenů a literatury	148

1. Úvod

1.1. Vymezení tématu

Je 12. prosince 1973 odpoledne. V pražském hotelu International předstupují před novináře západoněmecký kancléř Willy Brandt a ministr zahraničních věcí Walter Scheel. Začíná první tisková konference po podpisu pražské smlouvy, dokumentu, který po více než čtvrtstoletí „chladného susedství“ umožnil navázání oficiálních diplomatických vztahů mezi západním Německem a socialistickým Československem. Jedná se o událost dalekosáhlého významu pro celou střední Evropu. Smlouva je poslední ze série tzv. velkých východních smluv, které poprvé od konce druhé světové války umožnily aspoň částečnou „normalizaci“ vztahů mezi Spolkovou republikou Německo (SRN) a státy tehdejšího sovětského bloku.² Jakmile se otevře prostor pro otázky, přítomní novináři neváhají a kancléře Brandta vyzývají ke zhodnocení pražské smlouvy. Ten, jak je jeho zvykem, pečlivě volí slova a odpovídá: *Smlouva má stejnou váhu jako dosavadní smlouvy uzavřené se socialistickými zeměmi. Nemůže odstranit minulost, ale může – a z toho vycházíme – být základem pro to, co budeme dělat v budoucnosti. Je třeba zahájit výměnu v celé řadě oblastí, abychom se lépe poznali.*³ Na výzvu dalšího novináře svou představu o budoucích vztazích mezi Prahou a Bonnem dále konkretizuje: *Jedno z prvních míst bude mít hospodářská spolupráce, vědecko-technická a kulturní výměna. Vidíme velmi dobrou perspektivu, zejména pro hospodářskou spolupráci.*⁴

Pro Willyho Brandta a jeho Sociálnědemokratickou stranu Německa (SPD) zůstal konstruktivní rozvoj vztahů se státy sovětského bloku významnou prioritou i v následujících letech. Dokonce tomu tak bylo i v letech 1982–1989, kdy se SPD na spolkové úrovni nacházela v opozici. Politická situace ve světě se mezitím dynamicky měnila. Období uvolňování mezinárodního napětí, které vešlo do historie jako *détente*, nejprve vystřídala na konci 70. let „druhá studená válka“. V polovině 80. let pak začala krátká Gorbačovova éra, která po opětovném uvolnění mezinárodního napětí skončila zhroucením komunistických režimů ve východní Evropě a rozpadem sovětského bloku. Teprve události roku 1989 otevřely prostor pro opravdu komplexní hodnocení „nové

---

² Oficiální název západoněmeckého státu používaný v ČSSR před rokem 1989 zněl Německá spolková republika (NSR). Tento název je v práci používán pouze v omezené míře (např. citace archivních pramenů a dobové literatury). V ostatních případech je používán název Spolková republika Německo (SRN).

³ Archiv a programové fondy České televize (dále jen APF ČT), *Tisková konference Scheel-Brandt, 12. 12. 1973.*

⁴ Tamtéž.

východní politiky“ SPD (Ostpolitik). To ale neznamená, že by dnes, tedy více než třicet let od sametové revoluce a znovusjednocení Německa, existoval konsenzus nad tím, jak politiku SPD vůči Východu hodnotit. Spíše naopak. Vzhledem k tomu, že nedílnou součástí Ostpolitik bylo „vyjednávání s komunisty“, jeví se tento politický projekt na první pohled jako poněkud morálně „problematický“. S ohledem na to, že studená válka skončila jednoznačným vítězstvím Západu a neméně jednoznačnou porážkou Východu, vystupuje tento morální aspekt ještě více do popředí. Dnešní terminologií by se dalo říct, že SPD se svou politikou vůči Východu zejména v 80. letech stála tak trochu na „špatné straně historie“. To je pravděpodobně ten hlavní důvod, proč němečtí sociální demokraté dodnes mají silnou tendenci vyzdvihovat při hodnocení Ostpolitik především její význam pro různé opoziční a reformní myšlenkové proudy uvnitř bývalého sovětského bloku. Willy Brandt v rozhovoru pro časopis *Der Spiegel* v roce 1992 prohlásil: *Jiří Dienstbier, současný československý ministr zahraničí, píše, že Charta 77, k jejímž hlavním představitelům patřil, čerpala z podnětů naší Ostpolitik. V Moskvě znám někoho velmi dobře informovaného, kdo řekl: Gorbačov by byl sotva představitelný bez západní Ostpolitik.*⁵ Pokud tato slova porovnáme s tím, jak Willy Brandt mluvil o cílech Ostpolitik při své návštěvě Prahy v roce 1973, vůbec to nevypadá, jako by mluvil o jedné a té samé politice. Co bylo tedy v případě ČSSR hlavním cílem Ostpolitik? Zlepšení vzájemných hospodářských, vědeckých a kulturních vztahů, nebo postupné rozložení komunistického režimu v Československu? Ať už je blíže pravdě první, nebo druhá možnost, jakých konkrétních úspěchů se SPD v letech 1973–1989 podařilo dosáhnout?

V případě ČSSR nemůže být analýza Ostpolitik založena pouze na zkoumání vztahů mezi SPD na straně jedné a Komunistickou stranou Československa (KSČ), respektive Chartou 77 na straně druhé. Do tohoto procesu vstupovala v různé době a s různou intenzitou celá řada další aktérů. Politiku SPD vůči Československu významným způsobem ovlivňovalo několik společenských a zájmových organizací blízkých sociální demokracii: Seligerovo sdružení (Seliger-Gemeinde), mladí sociální demokraté (Jusos), Nadace Friedricha Eberta (Friedrich-Ebert-Stiftung) a odbory. V souvislosti s SPD bývá někdy trochu neprávem opomíjen také vliv „soukromého kapitálu“, tedy velkých západoněmeckých firem zapojených do mezinárodního obchodu. Na československé straně byla situace ještě složitější. Vedle oficiální politické reprezentace udržovala SPD

---

⁵ „Erst das Land, dann die Partei“: Der SPD-Ehrenvorsitzende über die Aufarbeitung der Vergangenheit und deren politische Konsequenzen (Der Spiegel Nr. 9/1992). In: BRANDT, Willy, BÖHME, Erich, ed. *Willy Brandt: Die Spiegel-Gespräche*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1993, s. 515–516.

kontakty také se skupinami, které sice stály vůči „normalizačnímu“ režimu v opozici, ale nebyly (nebo nemohly být) součástí Charty 77. Zejména se jednalo o exilové sociální demokraty a některé bývalé reformní komunisty. Vztahy mezi Bonnem a Prahou nebyly v době studené války samozřejmě určovány pouze západoněmeckými a československými aktéry. Naprosto zásadní roli hrál také vliv supervelmocí USA a SSSR. V neposlední řadě je třeba mít na paměti, že vztahy mezi ČSSR a SRN byly také předmětem permanentního zájmu ze strany politické reprezentace NDR.

1.2. Cíl práce a výzkumné otázky

Cílem této práce je najít odpověď na tři základní otázky. První otázka zní, jaké byly cíle SPD? Co původně motivovalo SPD k „normalizaci“ vztahů s ČSSR? Jak se její cíle v průběhu času měnily v závislosti na mezinárodněpolitickém a vnitrostranickém vývoji?

Druhá výzkumná otázka úzce navazuje na první. Naplnila se očekávání, která SPD do své politiky vůči ČSSR vkládala? Také v tomto případě se nabízí několik možností, jak původní otázku dále rozvinout. Jakých konkrétních výsledků se SPD podařilo dosáhnout? Co může být zpětně hodnoceno jako úspěch, a co jako neúspěch?

Poslední výzkumná otázka je zaměřena na období let 1982–1989. Jakým způsobem se do politiky SPD vůči ČSSR promítl odchod strany do opozice v roce 1982? Jednalo se o zásadní zlom v přístupu SPD k Československu?

Takto vymezeným tématem se dosud nikdo vědecky nezabýval. To je jeden z hlavních důvodů, proč tato práce vznikla. Zároveň to znamená, že její návaznost na starší výzkum a odbornou literaturu může být jen omezená. Odpovědi na výše položené otázky mohou být nalezeny prakticky pouze na základě studia historických pramenů. Pokud se na výzkum Ostpolitik podíváme v širší mezinárodní perspektivě, tak zjistíme, že Československu byla dosud věnována jenom minimální pozornost. Politika SPD vůči Sovětskému svazu, NDR nebo Polsku je prozkoumána nesrovnatelně lépe. Autor této práce se domnívá, že zvolené téma představuje natolik významnou kapitolu v historii československo-německých vztahů, že si systematické vědecké zpracování zaslouží. Zahraniční politika SPD je navíc téma, které je autorovi blízké dlouhodobě. Zabýval se jím ve své bakalářské i diplomové práci. Praktikum, které v roce 2011 absolvoval

v pražské kanceláři Friedrich-Ebert-Stiftung, pro něj bylo jedním z hlavních podnětů ke vzniku této práce.

1.3. Metodologie

Z metodologického hlediska patří tato práce do kategorie politických dějin. Pod pojmem „politické dějiny“ je myšlena historická analýza vývoje a obsahu politiky.⁶ Přitom se nejedná o „tradiční“ politické dějiny v podobě, která dominovala evropské historiografii 19. a první poloviny 20. století. Jak uvádí německý historik Hans-Ulrich Thamer: *Tradiční historiografie rozuměla pod pojmem politické dějiny zkoumání procesů na úrovni státních orgánů a osob, které měly rozhodovací pravomoci.*⁷ Jinými slovy, historici se primárně zabývali dějinami diplomacie a činy „velkých“ státníků. Zejména v německém dějepisectví 19. století byla pod pojmem „politika“ rozuměna především politika mezinárodní. Vznikla tak představa o „primátu zahraniční politiky“ (Leopold von Ranke), tedy o podřízenosti vnitřní politiky zahraničněpolitickým cílům státu. Na jednotlivé státy a národy historici často nahlíželi jako na „individuality“ obdařené specifickými vlastnostmi či zvláštním historickým „posláním“.

Po druhé světové válce a zejména pak v 60. a 70. letech 20. století byl koncept „tradičních“ politických dějin podroben rozsáhlé kritice (např. Hans-Ulrich Wehler). Výsledkem bylo redefinování politických dějin a jejich otevření širokému spektru nových témat a pramenů. V moderních politických dějinách již není pozornost zaměřena pouze na státní instituce a diplomacii, ale i na rozhodovací procesy uvnitř politických stran, zájmových organizací a médií. *V moderní industriální společnosti se stírají hranice mezi státem, hospodářstvím, politikou a kulturou*, konstatuje německý historik Siegfried Weichlein.⁸ V tomto pojetí moderních politických dějin je zakotvena i tato disertační práce.

Dějiny politických stran a dějiny mezinárodních vztahů jsou dvě specifické podmnožiny politických dějin, ke kterým má tato práce velmi blízko. Jak bylo uvedeno

---

⁶ WEICHLEIN, Siegfried. Politische Geschichte. In: JORDAN, Stefan, ed. *Lexikon Geschichtswissenschaft: hundert Grundbegriffen*. Stuttgart: Reclam, 2003, s. 238.

⁷ THAMER, Hans-Ulrich. Politische Geschichte, Geschichte der internationalen Beziehungen. In: DÜLMEN, Richard van, ed. *Das Fischer Lexikon Geschichte*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1990, s. 53.

⁸ WEICHLEIN, 2003, s. 241.

výše, dějiny mezinárodních vztahů jsou disciplínou s dlouhou tradicí. Zároveň také platí, že právě studená válka a bipolární svět dodnes patří k jejich k centrálním tématům.⁹ Autor této práce sdílí názor Hanse-Ulricha Thamera, že hlavním úkolem historika bádajícího v oblasti mezinárodních vztahů je sledování zahraničněpolitických rozhodnutí v „trojúhelníku“ propojujícím mocenskopolitické kalkulace, hospodářské zájmy a politické ideologie.¹⁰

Vzhledem k tomu, že politické strany v moderním slova smyslu začaly vznikat až v 19. století, nemají dějiny politických stran v porovnání s dějinami mezinárodních vztahů příliš dlouhou tradici. Pokud jde o dějiny německé sociální demokracie, první vědecké práce k tomuto tématu začaly vznikat na sklonku 19. století (Franz Mehring). První práce věnované historii německé sociální demokracie v českých zemích vznikly v období mezi dvěma světovými válkami (Emil Strausse).¹¹ Různé přístupy ke zkoumání zahraniční politiky SPD po roce 1945 jsou podrobněji rozebrány v rozboru literatury.

1.4. Struktura práce

Tato práce je rozdělena na pět částí: úvod, uvedení do historického kontextu, období mezi pražskou smlouvou a rozpadem sociálně-liberální koalice (1973–1982), období „druhé fáze Ostpolitik“ (1982–1989) a závěr. Pomineme-li úvod a závěr, jednotlivé části jsou řazeny chronologicky. S výjimkou závěru je každá část dále rozdělena na několik kapitol, jejichž řazení již není přísně chronologické, ale kombinuje chronologický a tematický přístup.

Úvod obsahuje vymezení tématu, výzkumné otázky a zdůvodnění, proč se autor rozhodl tuto práci napsat. Následuje metodologická část, která práci zasazuje do širšího kontextu moderních politických dějin. Poslední dvě kapitoly úvodu jsou věnovány rozboru archivních pramenů a literatury.

Uvedení do historického kontextu má za cíl seznámit čtenáře s vývojem politiky SPD vůči Československu od roku 1945 až do konce 60. let. Zvláštní pozornost je věnována

---

⁹ WIRSCHING, Andreas. Internationale Beziehungen. In: EIBACH, Joachim, LOTTES, Günther, ed. *Kompass der Geschichtswissenschaft: ein Handbuch*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, s. 119.

¹⁰ THAMER, 1990, s. 65.

¹¹ KUTNAR, František, MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 966.

konceptu „nové východní politiky“ SPD (Neue Ostpolitik) a událostem pražského jara 1968. V samostatné kapitole jsou nastíněny také okolnosti vzniku sociálně-liberální koalice kancléře Brandta v roce 1969 a hlavní milníky „bilaterální“ fáze Ostpolitik v letech 1969–1973.

Třetí část práce, která je časově vymezena roky 1973 až 1982, je rozdělena na osm kapitol. První dvě kapitoly podrobně analyzují okolnosti vzniku pražské smlouvy, její obsah, slavnostní podpis v prosinci 1973 a následnou ratifikaci. Ve třetí kapitole se autor práce pokouší odpovědět na otázku, jakou roli sehrála československá Státní bezpečnost (StB) v „rané“ fázi Ostpolitik. Helsinská konference a problém německého vystěhovalectví z ČSSR jsou hlavními tématy čtvrté kapitoly. V páté, šesté a sedmé kapitole je analyzován vztah SPD ke KSČ a Chartě 77. Zvláštní pozornost je věnována tomu, jak vznik Charty 77 a počínající „druhá studená válka“ změnily politiku SPD vůči Československu. Patří sem i návštěva Gustáva Husáka v SRN v roce 1978. Osmá kapitola se zabývá vztahem SPD k československému exilu. Mezi hlavní témata této kapitoly patří debata o „odsunu“, která na přelomu 70. a 80. let probíhala v prostředí československého disentu a exilu, a také role, kterou v této debatě sehrály SPD a Seliger-Gemeinde.

Čtvrtá část práce, která je vymezena roky 1982–1989, je rozdělena na pět kapitol. První z nich je věnována teoretickým základům tzv. druhé fáze Ostpolitik, zejména pak konceptu „společné bezpečnosti“. Druhá kapitola mapuje první kontakty mezi nyní již opoziční SPD a KSČ a komplikované okolnosti návštěvy Willyho Brandta v ČSSR v roce 1985. Součástí této kapitoly je také hledání odpovědi na otázku, jak téma dodržování lidských práv v ČSSR ovlivnilo vztahy mezi SPD a KSČ v první polovině 80. let. Třetí kapitola dále rozvíjí téma kontaktů mezi západoněmeckými sociálními demokraty a československou opozicí, zejména pak domácím disentem, exilovou ČSSD a bývalými reformními komunisty. Čtvrtá kapitola analyzuje různé formy dialogu a spolupráce mezi SPD a KSČ v letech 1985 až 1989: odzbrojovací iniciativy, společné pracovní skupiny, ekonomické semináře. Centrálním tématem páté kapitoly je sametová revoluce roku 1989 a reakce SPD na rozpad sovětského bloku. Jakýmsi „epilogem“ této kapitoly je poslední návštěva Willyho Brandta v Československu v květnu 1990.

Závěrečná část práce obsahuje stručné shrnutí nejdůležitějších poznatků z kapitol věnovaných letům 1973 až 1989 a odpovědi na výzkumné otázky položené v úvodu.

1.5. Rozbor archivních pramenů

Tato práce se opírá o poměrně široké spektrum archivních pramenů. Většina z nich vznikla činností různých státních institucí, politických stran a bezpečnostních složek. Doplnkovou roli hrají archivy fyzických osob (zejména korespondence) a materiály vizuální a audiovizuální povahy (fotografie, film). Většina použitých dokumentů pochází z archivu sociální demokracie v Bonnu (AdsD der FES), z Národního archivu České republiky (NAČR) a z Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV).

Archiv SPD v Bonnu, který spravuje Friedrich-Ebert-Stiftung, nabízí k tématu zahraniční politiky především materiály předsednictva strany a osobní fondy funkcionářů SPD. V této práci jsou použity zejména dokumenty z fondů kancléře a předsedy SPD Willyho Brandta, kancléře Helmuta Schmidta a předsedy SPD Hanse-Jochena Vogela. Osobní fondy obsahují především korespondenci, zápisy z různých jednání, projevy a tisková prohlášení. V menší míře se zde vyskytují novinové výstřižky nebo itineráře služebních cest do ČSSR.

Archivní fondy předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ stejně jako archiv generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka jsou uloženy v Národním archivu ČR. Předsednictvo a sekretariát ÚV KSČ obsahují záznamy o přípravě a průběhu takřka všech důležitých „stykových“ akcí mezi KSČ a SPD. Mnohdy se jedná o materiály, které aparátu KSČ dodaly různé státní úřady (např. ministerstvo vnitra nebo ministerstvo zahraničí). Archiv Gustáva Husáka nabízí ke studiu nejenom velké množství zápisů z diplomatických jednání, korespondenci nebo sbírky telegramů, ale také podklady k první (a zároveň poslední) návštěvě Gustáva Husáka v SRN v roce 1978. V Národním archivu ČR se nachází také fond s pozůstalostí Jiřího Hájka, ministra zahraničních věcí ČSSR v roce 1968 a pozdějšího mluvčího Charty 77, který mimo jiné obsahuje poměrně rozsáhlou sbírku korespondence s Willym Brandtem.

Většina použitých dokumentů z Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR vznikla na 4. teritoriálním odboru (odbor pro německy mluvící země) nebo v rámci činnosti zastupitelských úřadů ČSSR v Bonnu, ve východním Berlíně a v Moskvě. Především se jedná o zápisy z diplomatických jednání a o korespondenci.

Informace ze tří výše uvedených archivů jsou doplněny o poznatky z fondů Československého dokumentačního střediska (ČSDS), Archivu bezpečnostních složek (ABS), Archivu a programových fondů České televize (APF ČT), Archivu Univerzity Karlovy v Praze (AUK), Archivu Kanceláře prezidenta republiky (AKPR) a Archivu České strany sociálně demokratické (Archiv ČSSD).

Československé dokumentační středisko spravuje několik fondů, které umožňují částečně rekonstruovat obraz vztahů mezi československými sociálními demokraty v exilu a SPD. Zvláště velkou hodnotu má dochovaná korespondence. Ta se nachází především ve fondech Karla Hrubého (předseda exilové ČSSD), Přemysla Janýra (člen předsednictva exilové ČSSD) a Miroslava Tučka (ústřední tajemník exilové ČSSD).

Většina materiálů uložených v Archivu bezpečnostních složek vznikla na Federálním ministerstvu vnitra (FMV ČSSR) a na Ministerstvu vnitra České socialistické republiky (MV ČSR), respektive činností jim podřízené Státní a Veřejné bezpečnosti (StB a VB). Nachází se zde záznamy nejenom o sledování západoněmeckých diplomatů a politiků, ale také československých disidentů a exulantů, kteří měli vazby na SPD. Konkrétně se jedná především o dokumenty československé rozvědky, kontrarozvědky a Správy sledování (IV. správa SNB). Jsou zde k dohledání také informace o bezpečnostních opatřeních VB a StB, která doprovázela návštěvy významných západoněmeckých politiků v ČSSR. Vzhledem k tomu, jakým způsobem a za jakým účelem většina těchto dokumentů vznikla, vyžaduje jejich studium zvláště kritický přístup. Především to platí pro svazky vedené československou rozvědkou a kontrarozvědkou, které se týkají konkrétních fyzických osob. Dokumenty často obsahují informace, které byly úmyslně či neúmyslně zkresleny (např. výpovědi tajných spolupracovníků), jejich pravdivost nemusela být dostatečně ověřena, nebo mohly být získány cestou, která byla v rozporu s tehdy platnými zákony. Některé „živé“ svazky byly v roce 1989 částečně nebo zcela skartovány. Velmi specifický je také „úřední jazyk“ těchto dokumentů.

Archiv a programové fondy České televize nabízejí ke studiu unikátní materiály vztahující se k návštěvám Willyho Brandta v Československu v letech 1973, 1985 a 1990. Většina z nich je digitalizována. Některé záznamy z roku 1973 se dochovaly pouze na filmových kotoučích a jsou němé. Archiv Univerzity Karlovy v Praze, Archiv Kanceláře prezidenta republiky a Archiv ČSSD v Lidovém domě obsahují řadu písemných materiálů a fotografií, které dokumentují poslední návštěvu Willyho Brandta v Československu v květnu 1990.

Tato práce se opírá také o dokumenty, které vyšly v rámci pramenných edic. V první řadě se jedná o mnohasvazkovou edici vybraných dokumentů spolkového ministerstva zahraničních věcí (Auswärtiges Amt) *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. Nepostradatelným zdrojem informací byla také desetisvazková řada *Willy Brandt – Berliner Ausgabe* sestavená z dokumentů vztahujících se k politické činnosti Willyho Brandta.

Z dokumentů dostupných v elektronické podobě byly použity zejména stenoáznamy z jednání Spolkového sněmu (Bundestag), Spolkové rady (Bundesrat) a Federálního shromáždění ČSSR. V menším rozsahu autor čerpal z digitálních fondů německo-norského projektu *Willy-Brandt-Biography*, Knihovny J. F. Kennedyho (John F. Kennedy Presidential Library and Museum), Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OECD) a z elektronické verze samizdatového časopisu *Informace o Chartě 77*.

Všechny použité citace z německých, anglických a slovenských archivních pramenů přeložil do češtiny autor této práce.

1.6. Rozbor literatury

Starší monografie, které by svým tematickým a časovým vymezením byly srovnatelné s touto prací, neexistují. V rámci dosavadního výzkumu Ostpolitik ale vznikla řada monografií, dílčích studií a článků, které se politikou SPD vůči ČSSR v letech 1973–1989 zabývají aspoň částečně. Zde je výběr těch nejdůležitějších.

Mezi základní tituly k dějinám SPD patří práce Berndta Faulenbacha, Susanne Millerové a Heinricha Potthoffa. Všichni tři historici byli dlouholetými členy historické komise při předsednictvu SPD (Historische Kommission beim SPD-Parteivorstand). Millerová byla její první předsedkyní v letech 1982–1989, profesor Faulenbach komisi vedl v letech 1989 až 2018. Faulenbachovy *Dějiny SPD (Geschichte der SPD)* jsou přehledně uspořádaným a faktograficky přesným dílem, které je výborným úvodem do historie německé sociální demokracie.¹² Komplexně pojaté a po faktografické stránce velmi bohaté dějiny SPD zpracovala také autorská dvojice Potthoff–Millerová. Jejich kniha vyšla již v několika přepracovaných vydáních nejenom v němčině, ale

---

¹² FAULENBACH, Bernd. *Geschichte der SPD. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München: Beck, 2012.

i v angličtině.¹³ Ačkoliv Faulenbach, Potthoff i Millerová mají poměrně těsné vazby na SPD, jejich publikace rozhodně nepostrádají určitý kritický odstup od zkoumaného tématu. Mezi základní díla patří také dějiny SPD od profesora politologie Franze Waltera.¹⁴ Již několikrát přepracovaná publikace (poslední vydání v roce 2018) přináší kromě základní faktografie i velmi srozumitelný nástin vývoje různých ideologických proudů uvnitř strany.

Samotná Ostpolitik vždy byla a dodnes zůstává předmětem velkého zájmu historiků a politologů. Na tomto místě musí být opět zmíněn Bernd Faulenbach a jeho kniha *Sociálnědemokratické desetiletí 1969–1982 (Das sozialdemokratische Jahrzehnt)*, ve které je zahraniční politice SPD v období sociálně-liberální koalice věnována značná pozornost.¹⁵ Neméně užitečnou publikací je kniha historika a politologa Michaela Herkendella *Německo: civilní nebo mírová mocnost? (Deutschland: Zivil- oder Friedensmacht?)*, která přináší velmi přehledně uspořádaný výklad o vývoji zahraniční a bezpečnostní politiky SPD po druhé světové válce.¹⁶

Jelikož většina německých archivů uplatňuje dvacetiletou lhůtu pro odtajnění dokumentů, trvalo poměrně dlouho, než na téma Ostpolitik začaly vznikat odborné studie založené na archivním výzkumu. Přesto i v tomto „mezičase“ vyšlo několik knih naprosto zásadního významu. Především to platí pro monografii německého historika a novináře Petera Bendera *„Nová východní politika“ a její důsledky (Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen)*, která sice vyšla již v roce 1995, ale dodnes patří k faktograficky nejpřesnějším.¹⁷ Do stejné kategorie patří také kniha politologa Klause Moseleita *„Druhá“ fáze politiky uvolňování SPD 1983–1989 (Die „zweite“ Phase der Entspannungspolitik der SPD 1983–1989)* z roku 1991.¹⁸ V tomto případě je absence širšího archivního výzkumu bohatě vyvážena osobní zkušeností autora s prací v aparátu SPD. Osobní zkušenost s praktickou stránkou Ostpolitik, byť poněkud jiného druhu, má také politolog Manfred

---

¹³ Autor této práce čerpal především z anglické verze knihy: POTTHOFF, Heinrich, MILLER, Susanne. *The Social Democratic Party of Germany 1848–2005*. Bonn: Dietz, 2006.

¹⁴ WALTER, Franz. *Die SPD. Biographie einer Partei von Ferdinand Lassalle bis Andrea Nahles*. Reinbek bei Hamburg: Rowohl Verlag, 2018.

¹⁵ FAULENBACH, Bernd. *Das sozialdemokratische Jahrzehnt: von der Reformeuphorie zur neuen Unübersichtlichkeit, die SPD 1969–1982*. Bonn: Dietz, 2011.

¹⁶ HERKENDELL, Michael. *Deutschland: Zivil- oder Friedensmacht? Außen- und sicherheitspolitische Orientierung der SPD im Wandel (1982–2007)*. Berlin: Dietz, 2012.

¹⁷ BENDER, Peter. *Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen. Vom Mauerbau bis zur Vereinigung*. München: Deutsche Taschenbuch Verlag, 1995.

¹⁸ MOSELEIT, Klaus. *Die „zweite“ Phase der Entspannungspolitik der SPD 1983–1989: eine Analyse ihrer Entstehungsgeschichte, Entwicklung und konzeptionellen Ansätze*. Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris: Lang, 1991.

Uschner, který v roce 1991 vydal knihu *Východní politika SPD: vítězství a porážka jedné strategie (Die Ostpolitik der SPD. Sieg und Niederlage einer Strategie)*.¹⁹ Uschner byl v 80. letech coby zástupce východoněmecké SED účastníkem dialogu s SPD.

Jedna z prvních monografií, která vznikla na základě opravdu rozsáhlého archivního výzkumu, byla kniha historika Franka Fischera „*V německém zájmu*“ („*Im deutschen Interesse*“) z roku 2001.²⁰ Frank Fischer se významně podílel také na vzniku komentované edice dokumentů *Willy Brandt–Berliner Ausgabe*, která byla zmíněna již v předchozí kapitole věnované archivním pramenům. Na stejném projektu participovali také Wolfgang Schmidt a Bernd Rother, vědečtí pracovníci Nadace Willyho Brandta (Bundeskanzler-Willy-Brandt-Stiftung). Tato autorská dvojice vydala v roce 2012 velmi zdařilou kolektivní monografii *Zahraniční politika Willyho Brandta (Willy Brandts Außenpolitik)*.²¹ I v tomto případě se jedná o publikaci opírající se o důkladný archivní výzkum.

Do rozboru základní literatury neodmyslitelně patří také práce autorů, kteří na základě svého výzkumu došli k závěru, že Ostpolitik v mnoha ohledech Německu a Evropě spíše uškodila, než prospěla. Jedním z nejznámějších příkladů je kniha německého politologa Jense Hackera *Německé omyly (Deutsche Irrtümer)* z roku 1992.²² Podle Hackera „východní politika“ SPD přispěla k dočasné stabilizaci nedemokratického režimu v NDR, nikoliv k jeho postupné erozi. Autor tak oponuje „oficiálnímu“ výkladu Ostpolitik ze strany SPD. Podobné stanovisko, zejména co se týče „druhé fáze Ostpolitik“ v letech 1982–1989, zastává také britský historik Timothy Garton Ash ve své knize *Ve jménu Evropy (In Europe's name)*.²³ Nespornou předností tohoto autora je výborná znalost opozičních hnutí v sovětském bloku včetně ČSSR.

Odborných prací úzce zaměřených na československo-západoněmecké vztahy dosud mnoho nevyšlo. Několik jich vzniklo ještě před rokem 1989 v prostředí československého exilu. Do této kategorie patří třeba monografie *Německo a Československo (Deutschland und die Tschechoslowakei)* z roku 1972, jejímiž autory jsou politolog a nakladatel Adolf

---

¹⁹ USCHNER, Manfred. *Die Ostpolitik der SPD. Sieg und Niederlage einer Strategie*. Berlin: Dietz, 1991.

²⁰ FISCHER, Frank. „*Im deutschen Interesse*“. *Die Ostpolitik der SPD von 1969 bis 1989*. Husum: Matthiesen Verlag, 2001.

²¹ ROTHER, Bernd, ed. *Willy Brandts Außenpolitik*. Wiesbaden: Springer VS, 2014.

²² HACKER, Jens. *Deutsche Irrtümer. Schönfärber und Helfershelfer der SED-Diktatur im Westen*. Berlin: Ullstein, 1992.

²³ GARTON ASH, Timothy. *In Europe's name: Germany and divided continen*. London: Vintage, 1994.

Müller a novinář Bedřich Utitz.²⁴ V roce 1990 pak vyšla přehledová studie politologa a sociálnědemokratického politika Libora Roučka *Československo a Spolková republika Německo 1949–1989* (*Die Tschechoslowakei und die Bundesrepublik Deutschland 1949–1989*).²⁵ Autoři žijící v exilu ještě nemohli psát na základě archivního výzkumu a museli se spoléhat zejména na tehdy dostupnou literaturu, články z různých periodik nebo na rozhovory s vybranými pamětníky.

V 90. letech vyšly v České republice dvě naprosto zásadní publikace věnované politice SPD vůči Československu. První z nich napsal Radko Břach (*Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973*)²⁶, autorkou druhé je Jaroslava Plšková (*Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*)²⁷. Obě monografie mají poměrně úzké časové vymezení a končí tam, kde začíná tato práce, tedy na přelomu let 1973 a 1974. Oba autoři již mohli čerpat z archivních pramenů dostupných v České republice. Přípravě pražské smlouvy, byť „pouze“ ve formě jedné kapitoly, se již v 70. letech věnoval také německý diplomat Tono Eitel (pseudonym Benno Zündorf). Jeho kniha nese příznačný název *Východní smlouvy* (*Die Ostverträge*).²⁸

Svým způsobem zvláštní kategorii tvoří vědecké práce zabývající se vlivem německých vyhnaneckých spolků na východní politiku SPD. Zde může být za základní literaturu považována velmi obsáhlá kniha Matthiase Müllera *SPD a vyhnanecké svazy 1949–1977* (*Die SPD und die Vertriebenenverbände*).²⁹ Regionální, přesněji řečeno bavorskou, perspektivu přináší Bastian Vergnon v nedávno vydané monografii *Sudetoněmečtí sociální demokraté a bavorská SPD 1945–1978* (*Die sudetendeutschen Sozialdemokraten und die bayerische SPD 1945 bis 1978*).³⁰

Pro výzkum Ostpolitik je nepostradatelným zdrojem informací také memoárová literatura. V SPD najdeme řadu politiků a političek, jejichž paměti obsahují pasáže

---

²⁴ MÜLLER, Adolf, UTITZ, Bedřich. *Deutschland und die Tschechoslowakei: zwei Nachbarvölker auf dem Weg zur Verständigung*. Freudenstadt: Eurobuch-Verlag August Lutzeyer, 1972.

²⁵ ROUČEK, Libor. *Die Tschechoslowakei und die Bundesrepublik Deutschland 1949–1989. Bestimmungsfaktoren, Entwicklungen und Probleme ihrer Beziehungen*. München: Tuduv-Verlagsgesellschaft, 1990.

²⁶ BŘACH, Radko. *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.

²⁷ PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999.

²⁸ ZÜNDORF, Benno. *Die Ostverträge*. München: C. H. Beck Verlag, 1989.

²⁹ MÜLLER, Matthias. *Die SPD und die Vertriebenenverbände 1949–1977: Eintracht, Entfremdung, Zwierrat*. Berlin: Lit, 2012.

³⁰ VERGNON, Bastian. *Die sudetendeutschen Sozialdemokraten und die bayerische SPD 1945 bis 1978*. Frankfurt am Main: PL Academic Research, 2017.

věnované ČSSR. Patří mezi ně třeba jeden z hlavních „architektů“ Ostpolitik Egon Bahr³¹, spolkoví ministři Horst Ehmke³² a Hans-Jürgen Wischnewski³³ nebo jeden z nejdůležitějších odborníků SPD na Československo Peter Glotz³⁴. Několik knih vzpomínek napsal také Willy Brandt. Jedna z těch starších (publikována v roce 1976) nese název *Setkání a porozumění (Begegnungen und Einsichten)* a obsahuje poměrně podrobné vyličení Brandtovy návštěvy ČSSR v prosinci 1973.³⁵ Brandtův nástupce v úřadu spolkového kancléře Helmut Schmidt v knize *Lidé a mocnosti (Menschen und Mächte)* vzpomíná na svou návštěvu ČSSR v roce 1966 a na setkání s Gustávem Husákem v roce 1975.³⁶ První západoněmecký velvyslanec v ČSSR Gerhard Ritzel (SPD) napsal velmi zajímavé paměti s titulem: *Pokud si vzpomínám... (Soweit ich mich erinnere...)*.³⁷ Po faktografické stránce ale tato kniha bohužel nepatří k nej přesnějším.

Na straně KSČ a bývalých československých diplomatů je přehled relevantní memoárové literatury mnohem skromnější. Prezident Gustáv Husák nebo první československý velvyslanec v SRN Jiří Götz své paměti bohužel nikdy nese-psali. Ohledně vztahů mezi SPD a KSČ byl ve svých memoárech aspoň trochu sdílný bývalý federální předseda vlády Lubomír Štrougal.³⁸ Zdaleka největší výpovědní hodnotu tak mají paměti Dušana Spáčila, československého velvyslance v Bonnu v letech 1983–1989.³⁹

Vztahům mezi SPD a ČSSD náleží významné místo v knize rozhovorů s šéfredaktorem exilového *Práva lidu* Jiřím Loewym, která nese název *Úseky polojasna*.⁴⁰ Několik prací věnovaných historii ČSSD v letech 1948–1989 napsali také Karel Hrubý a Radomír Luža. Při pátrání po různých formách spolupráce mezi SPD a

---

³¹ BAHR, Egon. *Zu meiner Zeit*. München: Blessing, 1996.

³² EHMKE, Horst. *Mittendrin. Von der großen Koalition zur Deutschen Einheit*. Berlin: Rowohlt, 1994.

³³ WISCHNEWSKI, Hans-Jürgen. *Mit Leidenschaft und Augenmaß. In Mogadischu und anderswo. Politische Memoiren*. München: Bertelsmann, 1989.

³⁴ GLOTZ, Peter. *Von Heimat zu Heimat: Erinnerungen eines Grenzgängers*. Berlin: List, 2006.

³⁵ BRANDT, Willy. *Begegnungen und Einsichten: Die Jahre 1960–1975*. Hamburg: Hoffmann und Campe, 1976.

³⁶ SCHMIDT, Helmut. *Menschen und Mächte. Die Deutschen und ihre Nachbarn*. Berlin: W. J. Siedler, 1990.

³⁷ RITZEL, Gerhard. *Soweit ich mich erinnere... Aufzeichnung eines Dieners der Diplomatie über Länder, Erlebtes, Gehörtes, Empfundenenes und Gedachtes*. Stadt Michelstadt: Michelstadt, 1998.

³⁸ ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha: Epocha, 2009.

³⁹ SPÁČIL, Dušan. *My z Černína: paměti československého diplomata*. Praha: Periskop, 1995.

⁴⁰ LOEWY, Jiří, ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Úseky polojasna: vzpomínky Jiřího Loewyho*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.

domácím disentem jsou naprosto nepostradatelným zdrojem informací *Paměti Jiřího Hájka*.⁴¹

V neposlední řadě se tato práce opírá také o poznatky získané z textů, které vyšly v různých periodikách. Na západoněmecké straně je to především sbírka rozhovorů s Willym Brandtem pro týdeník *Der Spiegel*, která vyšla v roce 1993 v knižní podobě.⁴² Užitečným zdrojem informací je také politicko-kulturní časopis *Neue Gesellschaft: Frankfurter Hefte*, který má po ideové stránce blízko k SPD. Státem kontrolovaná periodika z ČSSR zastupují *Rudé právo* (oficiální tiskový orgán KSČ) a *Nová mysl* (teoretický časopis KSČ). Příkladem samizdatových periodik jsou *Lidové noviny*, které v Československu ilegálně vycházely v letech 1987–1989. Nechybí ani zástupci periodik exilových. Na prvním místě je to *Právo lidu*, tiskový orgán exilové ČSSD. Ještě větší okruh čtenářů měl ve své době časopis *Svědectví*, který vycházel nejprve v New Yorku a od roku 1960 v Paříži pod vedením Pavla Tigrida. Nejvýznamnějším časopisem československé „socialistické opozice“ byly *Listy*, které v roce 1971 založil v Římě Jiří Pelikán.

Všechny použité citace z německé, anglické a slovenské literatury přeložil do češtiny autor této práce.

---

⁴¹ HÁJEK, Jiří. *Paměti*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1997.

⁴² BRANDT, Willy, BÖHME, Erich, ed. *Willy Brandt: Die Spiegel-Gespräche*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1993.

2. Uvedení do historického kontextu

2.1. SPD a Československo v letech 1945–1961

V prvních deseti poválečných letech nehrálo Československo v zahraniční politice SPD žádnou významnou roli. Rozdělení Německa do okupačních zón a spory mezi západními Spojenci a Sovětským svazem o jeho budoucí politické a hospodářské uspořádání nicméně již brzy předznamenaly, jaký bude vztah západoněmeckých sociálních demokratů k zemím v mocenské sféře Sovětského svazu.

První obnovené místní organizace SPD začaly vznikat na osvobozeném území Německa ještě před tím, než 8. května 1945 vstoupila v platnost bezpodmínečná kapitulace německé armády. Sociální demokraté tehdy v mnoha ohledech navazovali na tradici přerušenu v roce 1933. Prvním poválečným předsedou SPD byl v roce 1946 na sjezdu v Hannoveru zvolen Kurt Schumacher, neobyčejně charismatický politik, který prožil celkem 10 let v nacistických věznicích a koncentračních táborech. Schumacher patřil k těm sociálním demokratům, kteří si z období výmarské republiky (1919–1933) přenesli hlubokou nedůvěru vůči komunismu. Dokonce by se dalo bez velké nadsázky říct, že nacismus i komunismus považoval za srovnatelně nebezpečné ideologie.⁴³ Schumacherův vliv ale zůstal omezen pouze na západní okupační zóny, tedy na území pozdější SRN a Západního Berlína. V sovětské okupační zóně došlo v dubnu 1946 za vydatného přispění sovětských okupačních úřadů ke sloučení SPD s Komunistickou stranou Německa (Kommunistische Partei Deutschlands, zkráceně KPD). Vznikla tak Sjednocená socialistická strana Německa (SED), pozdější vedoucí politická síla Německé demokratické republiky (NDR). O skutečně rovnoprávném vztahu mezi sociálními demokraty a komunisty v rámci SED přitom nemohla být vůbec řeč. Strana se naopak po organizační i ideologické stránce velmi rychle „vyrovnala“ ostatním vládnoucím komunistickým stranám ve východním bloku.⁴⁴

Ostré vymezení se vůči komunismu neznamenal, že by sociální demokraté rezignovali na prosazování „socialistického programu“ v poválečném Německu. Spíše naopak. Zejména to bylo patrné v jejich hospodářské politice. Svým voličům nabízeli nejenom znárodnění bank a velkých průmyslových podniků, ale i přechod na systém

---

⁴³ Více k osobě Kurta Schumachera (1895–1952): MERSEBURGER, Peter. *Kurt Schumacher: Patriot, Volkstribun, Sozialdemokrat*. München: Pantheon, 2010.

⁴⁴ Vzniku SED se podrobněji věnuje např. Hermann Weber ve svých *Dějínách NDR*: WEBER, Hermann. *Dějiny NDR*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 55–66.

plánovaného hospodářství. Pro sociální demokraty se pojmy „demokracie“ a „socialismus“ zkrátka nevyklučovaly, ale spíše se doplňovaly. Přitom panovala jednoznačná shoda na tom, že „skutečný“ socialismu může být vybudován pouze v podmínkách demokracie západního typu, nikoliv v nedemokratickém státním zřízení východního bloku. V oblasti zahraniční politiky se SPD vedle prozápadní orientace a vypjatého antikomunismu prezentovala především požadavkem na rychlé znovusjednocení Německa. Pod pojmem „znovusjednocení“ přitom nebylo myšleno „pouhé“ spojení západních okupačních zón se zónou sovětskou (později SRN, Západního Berlína a NDR), ale návrat k hranicím Německa z roku 1937, tedy včetně území za Odrou a Nisou, která byla od roku 1945 součástí Polska a SSSR.⁴⁵ Jak dodává Bernd Faulenbach, je třeba mít na paměti, že v této otázce tehdy panovala mezi západoněmeckými demokratickými stranami shoda.⁴⁶ V daném kontextu se nejednalo o zvláštní, či snad dokonce extrémní požadavek ze strany SPD. Pro Sovětský svaz a jeho spojence včetně Československa byla ale taková revize poválečných hranic v Evropě naprosto nepřijatelná.

V prvních volbách do západoněmeckého Spolkového sněmu, které se konaly v srpnu 1949, nezapůsobil Schumacherův program spojující „ortodoxně“ levicovou hospodářskou politiku a německý patriotismus tak, jak sociální demokraté předpokládali. SPD skončila s volebním výsledkem 29,2 % těsně druhá za křesťanskými demokraty (CDU/CSU).⁴⁷ Prvním kancléřem SRN se stal spoluzakladatel a předseda CDU Konrad Adenauer.⁴⁸ Ačkoliv byl tento výsledek pro sociální demokraty velkým zklamáním, zachovali se státotvorně, porážku uznali a Kurt Schumacher přijal roli vůdce nejsilnější opoziční strany v nově založené Spolkové republice.

Pro poválečné Československo byla „německá otázka“ především otázkou bezpečnostní. Již během války směřovalo veškeré úsilí exilové vlády prezidenta Edvarda Beneše k obnovení Československa v předmnichovských hranicích a nastavení takových

---

⁴⁵ Více k tématu: HERKENDELL, Michael. *Deutschland: Zivil- oder Friedensmacht? Außen- und sicherheitspolitische Orientierung der SPD im Wandel (1982–2007)*. Berlin: Dietz, 2012, s. 40–41.

⁴⁶ FAULENBACH, Bernd. *Geschichte der SPD. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München: Beck, 2012, s. 69.

⁴⁷ POTTHOFF, Heinrich, MILLER, Susanne. *The Social Democratic Party of Germany 1848–2005*. Bonn: Dietz, 2006, s. 187–189.

⁴⁸ Křesťanskodemokratická unie (Christlich Demokratische Union Deutschlands, zkráceně CDU) byla založena v roce 1945 jako nadkonfesní konzervativní strana. Její sesterskou stranou je Křesťanskosociální unie (Christlich-Soziale Union in Bayern, zkráceně CSU) působící pouze na území Bavorska. Ve Spolkovém sněmu obě strany zpravidla tvoří jeden poslanecký klub. Konrad Adenauer (1876–1967) vykonával úřad spolkového kancléře až do roku 1963.

poměrů ve střední Evropě, které by, pokud možno navždy, zabránily opakování situace z druhé poloviny 30. let. Odpuštění Mnichova a vyřešení „německé otázky“ byly pro exilovou vládu nejvyššími prioritami. Předběžný souhlas velmocí s vysídlením německé menšiny se Benešovi podařilo získat ještě před koncem války. „Odsun“ byl pak definitivně potvrzen v létě 1945 na konferenci v Postupimi. SPD nikdy nezpochybňovala územní integritu Československa ani jeho obnovení v předmnichovských hranicích. Vyhnání zhruba 2,5 milionu československých Němců ale vyhloubilo mezi SPD a Prahou na mnoho let nepřekonatelný příkop.⁴⁹ SPD nikdy nepřijala tezi o „kolektivní vině“ německého národa za zločiny nacismu, kterou měl být „odsun“ morálně ospravedlněn. Mezi Němci vysídlenými z Československa bylo navíc několik desítek tisíc sudetoněmeckých sociálních demokratů, kteří až do roku 1938 zachovávali věrnost demokratickému státnímu zřízení ČSR. Jako antifašisté měli sice po roce 1945 nárok na „mírnější zacházení“, ale obnovit svou politickou činnost nesměli.⁵⁰ Sudetoněmečtí sociální demokraté vytvořili uvnitř SPD poměrně početnou a vlivnou skupinu. Zvláště silní byli v Bavorsku, kam směřovala největší část vyhnanců z Československa. V roce 1951 založili Seligerovo sdružení (Seliger-Gemeinde), jehož prvním předsedou se stal poslední předválečný předseda Německé sociálně demokratické strany dělnické v Československé republice (DSAP) a poválečný politik SPD Wenzel Jaksch.⁵¹ Oficiální stanovisko SPD k vyhnání sudetských Němců zůstalo až do poloviny 60. let neměnné: *vyhnání bylo protiprávní a musí být odčiněno.*⁵²

Kontakty mezi SPD a československými politickými stranami byly v prvních poválečných letech pouze sporadické. Poslanec a zahraniční tajemník ČSSD Vilém

---

⁴⁹ Podrobná statistická data k „odsunu“ zasazená do širšího kontextu publikovali členové česko-německé komise historiků Zdeněk Beneš a Jiří Pešek ve stati *Realizace nuceného vysídlení: BENEŠ, Zdeněk, PEŠEK, Jiří. Die Durchführung der Zwangsaussiedlung*. In: KURAL, Václav, ed. et al. *Geschichte verstehen: die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungen in den böhmischen Ländern 1848–1948*. Prag: Gallery, 2002, s. 212–279.

⁵⁰ Poválečné Československo nepřiznalo německé menšině žádná „kolektivní práva“. Činnost německých škol, sdělovacích prostředků nebo politických stran byla zakázána. Němečtí antifašisté sice měli nárok na obnovení československého státního občanství, ale faktickou podmínkou jejich setrvání v ČSR byla asimilace v rámci většinové české (popřípadě slovenské) společnosti. Ve volbách do Ústavodárného Národního shromáždění v roce 1946 bylo volební právo přiznáno pouze občanům, kteří se hlásili k některé ze slovanských národností. Většina sudetoněmeckých sociálních demokratů tuto situaci řešila „dobrovolným“ odchodem do Německa, kde ve své politické činnosti mohli pokračovat jako členové SPD. Jejich „odsun“ probíhal v rámci tzv. antifa-transportů, které si sociální demokraté se svolením československých úřadů mohli do značné míry organizovat sami.

⁵¹ Wenzel Jaksch (nar. 1896 v Horní Stropnici) zůstal předsedou Seliger-Gemeinde až do své předčasné smrti v roce 1966. V letech 1964–1966 byl také prezidentem Svazu vyhnanců (Bund der Vertriebenen), zastřešující organizace všech německých vyhnaneckých svazů.

⁵² KUČERA, Jaroslav. *Mírové uspořádání s Německem: od protihitlerovské koalice k Česko-německé deklaraci*. Praha: Dokořán, 2018, s. 275.

Bernard navštívil v roce 1947 jako host sjezd SPD v Norimberku.⁵³ Politolog Libor Rouček také připomíná setkání zástupců SPD a ČSSD na poradě evropských sociálnědemokratických stran v lednu 1948 v Londýně, za které byli členové československé delegace později ostře kritizováni komunisty.⁵⁴ Mezi tehdy povolenými československými politickými stranami neexistovaly v „německé otázce“ významnější rozpory. „Odsun“ německé menšiny byl všeobecně považován za „spravedlivý“ a „nevyhnutelný“. Hlasy kritizující ať už samotný „odsun“, nebo způsob jeho provedení byly ojedinělé. Po komunistickém převratu v únoru 1948 se propast mezi SPD a Československem ještě více prohloubila. *Jestli má být to, co se teď odehrává v Praze, ztělesněním socialismu, tak s takovým socialismem my nechceme mít nic společného. Ať si to pan Gottwald a pan Fierlinger zapíší za uši! My němečtí sociální demokraté už jsme nasbírali dostatek zkušeností, abychom uměli rozlišovat mezi socialismem a terorismem*, hřímal 12. března 1948 ve svém projevu tehdy ještě málo známý berlínský politik Willy Brandt.⁵⁵

Na vznik dvou německých států v roce 1949 reagovalo Československo zcela v souladu se sovětskou zahraniční politikou: NDR uznalo jako jedna z prvních zemí na světě, proti vzniku SRN podalo protestní nótu.⁵⁶ Hned v následujícím roce byla podepsána československo-východoněmecká deklarace, ve které byl „odsun“ označen za „nezvratnou“, „spravedlivou“ a „definitivně uzavřenou“ záležitost. Oba státy současně deklarovaly, že vůči sobě nemají žádné územní nároky.⁵⁷ Neuznání existence SRN mělo pro Československo poměrně zásadní následky. Do roku 1951 musely svou činnost ukončit všechny československé generální konzuláty a konzuláty na území Spolkové republiky. Jediným oficiálním zastoupením ČSR v západní části Německa tak zůstala

---

⁵³ Rede des Vertreters des SPD-Parteivorstandes in Berlin, Willy Brandt, bei einer Konferenz der Kreisvorstände der Berliner SPD zum kommunistischen Umsturz in der Tschechoslowakei, 12. März 1948 [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: https://www.willy-brandt-biografie.de/wp-content/uploads/2016/01/Lehre_Prag_1948.pdf

⁵⁴ ROUČEK, Libor. *Die Tschechoslowakei und die Bundesrepublik Deutschland 1949–1989. Bestimmungsfaktoren, Entwicklungen und Probleme ihrer Beziehungen*. München: Tuduv-Verlagsgesellschaft, 1990, s. 16.

⁵⁵ Rede des Vertreters des SPD-Parteivorstandes in Berlin, Willy Brandt, bei einer Konferenz der Kreisvorstände der Berliner SPD zum kommunistischen Umsturz in der Tschechoslowakei, 12. März 1948 [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: https://www.willy-brandt-biografie.de/wp-content/uploads/2016/01/Lehre_Prag_1948.pdf

⁵⁶ Podrobněji k reakci Československa na vznik NDR: ZIMMERMANN, Volker. *Eine sozialistische Freundschaft im Wandel. Beziehungen zwischen der SBZ/DDR und der Tschechoslowakei (1945–1969)*. Essen: Klartext, 2010, s. 87–97.

⁵⁷ KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan, ŠEBEK, Jaroslav. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopad na Československo*. Praha: Auditorium, 2011, s. 256–257.

československá vojenská mise v Západním Berlíně zřízená v únoru 1946.⁵⁸ Neoficiální zastoupení podniků zahraničního obchodu sídlilo ve Frankfurtu nad Mohanem. Právě obchodní styky se staly jedinou oblastí československo-západoněmeckých vztahů, kde v následujících letech docházelo sice k pomalému, ale přeci jen kontinuálnímu růstu. Již ve druhé polovině 50. let se Spolková republika stala po Velké Británii druhým nejdůležitějším obchodním partnerem Československa na Západě.⁵⁹

Znovusjednocení Německa zůstalo hlavním zahraničněpolitickým cílem SPD i po roce 1949. Dosažení tohoto cíle skrze vyjednávání s politickou reprezentací NDR ale zprvu nepřicházelo v úvahu. Kurt Schumacher spíše spoléhal na to, že demokratické, ekonomicky prosperující a sociálně spravedlivé západní Německo v blízké budoucnosti „anektuje“ nesvobodnou a hospodářsky „zaostalou“ NDR. Tato strategie bývá někdy nazývána „teorií magnetu“ (Magnettheorie).⁶⁰ Schumacher se německého znovusjednocení nedožil, neboť zemřel již v roce 1952, ale jeho odkaz výrazně ovlivňoval zahraniční politiku SPD v průběhu celých 50. let. Absolutní prioritou znovusjednocení brzy přivedla SPD do dlouhodobého konfliktu se zahraniční politikou kancléře Adenauera. Ten byl sice stejně jako Schumacher přesvědčen o systémové a morální převaze Západu nad Východem, ale k mezinárodní politice přistupoval daleko pragmatičtěji. Před rychlým znovusjednocením dával přednost hospodářské, politické a vojenské integraci Spolkové republiky v rámci Západu. Sociální demokraté v západoevropské integraci naopak viděli nepřekonatelnou překážku pro znovusjednocení Německa v dohledné době. Poslanci SPD proto hlasovali ve Spolkovém sněmu proti vstupu SRN do Evropského společenství uhlí a oceli (1951) i proti vstupu do NATO (1955).⁶¹

Situace v Evropě se nakonec vyvíjela jinak, než jak Kurt Schumacher předpokládal. Východoevropské komunistické režimy se v první polovině 50. letech nezhroutily, ale naopak upevňovaly své pozice a do značné míry se vnitřně stabilizovaly. Zejména to platilo pro Československo a po roce 1953 i pro NDR. V roce 1955 navštívil spolkový kancléř Adenauer Moskvu. Výsledkem složitých západoněmecko-sovětských jednání byla dohoda o propuštění posledních zhruba 10 000 německých válečných zajatců

---

⁵⁸ GÖTZ, Jiří. Ke vztahům mezi ČSSR a NSR. *Nová mysl*. 1973, č. 10, s. 1323.

⁵⁹ MÜLLER, Adolf, UTITZ, Bedřich. *Deutschland und die Tschechoslowakei: zwei Nachbarvölker auf dem Weg zur Verständigung*. Freudenstadt: Eurobuch-Verlag August Lutzeyer, 1972, s. 172.

⁶⁰ Více k tzv. teorii magnetu: USCHNER, Manfred. *Die Ostpolitik der SPD. Sieg und Niederlage einer Strategie*. Berlin: Dietz, 1991, s. 44.

⁶¹ Podrobněji k opoziční politice SPD v 50. letech: POTTHOFF, MILLER, 2006, s. 187–195.

výměnou za navázání diplomatických vztahů mezi Bonnem a Moskvou.⁶² To byl ve vztazích mezi SRN a Východem zásadní milník. Obdobný postup vůči ostatním státům sovětského bloku, zejména pak NDR, ale Adenauerova vláda odmítala. Její stanovisko bylo takové, že západoněmecká vláda vzešlá ze svobodných voleb je jediným legitimním zástupcem celého německého národa. Hlavním nástrojem této politiky byla tzv. Hallsteinova doktrína. Spolková vláda na jejím základě odmítala udržování diplomatických vztahů se zeměmi, které uznávaly NDR za suverénní stát.⁶³ Do této kategorie spadaly s výjimkou Sovětského svazu všechny státy východního bloku včetně Československa. Sovětský svaz a jeho spojenci přesto, nebo spíše právě proto, zahájili rozsáhlou „mírovou ofenzivu“ namířenou proti NATO, a zejména pak proti SRN. Jejím vrcholem bylo vystoupení polského mistra zahraničních věcí Adama Rapackého na zasedání Valného shromáždění OSN v říjnu 1957, ve kterém zazněl návrh na vytvoření středoevropského pásma bez jaderných zbraní, do kterého by kromě obou německých států patřily také Polsko a Československo. Obdobným způsobem proti západnímu Německu postupovalo i samotné Československo. Vše začalo již v únoru 1955, kdy prezident Antonín Zápotocký oznámil oficiální ukončení válečného stavu mezi ČSR a Německem. V následujících měsících československá politická reprezentace opakovaně deklarovala ochotu „normalizovat“ vztahy se Spolkovou republikou a uzavřít s ní smlouvu o neútočení. Vrcholem československého „snažení“ byl dopis předsedy vlády Viliama Širokého z 1. července 1958, který byl adresován spolkovému kancléři Adenauerovi. Široký v něm nabízel navázání diplomatických vztahů mezi ČSR a SRN. Spolková vláda na dopis nikdy neodpověděla.⁶⁴ Ačkoliv zjevným záměrem této „mírové ofenzivy“ bylo narušení spojeneckých vztahů uvnitř NATO, vzbudila u SPD určitou pozornost. Pro „normalizaci“ vztahů s Československem a Polskem se tehdy opakovaně vyslovili tehdejší předseda strany Erich Ollenhauer⁶⁵ i místopředseda Spolkového sněmu Carlo Schmidt.⁶⁶

---

⁶² Jednání v Moskvě se jako „pozorovatel“ účastnil také jeden zástupce SPD. Byl jím právník a poslanec Spolkového sněmu Carlo Schmidt (1896–1979). Více k tématu: SCHMIDT, Carlo. *Erinnerungen*. Bern/München/Wien: Scherz, 1979, s. 564–585.

⁶³ Více k tzv. Hallsteinově doktríně: BIERLING, Stephan. *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Normen, Akteure, Entscheidungen*. München: R. Oldenbourg, 1999, s. 143–149.

⁶⁴ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), Teritoriální odbory-tajné (dále jen TO-T), 1955–1959 NSR 3, *Čs. ochota o normalisování styků s NSR – dopis s. Širokého Adenauerovi 1. 7. 1958/ svodka k 31. 3. 1959*.

⁶⁵ Erich Ollenhauer (1901–1963) byl předsedou SPD v letech 1952–1963. V letech 1933 až 1938 žil jako politický uprchlík v Československu.

⁶⁶ MÜLLER, UTITZ, 1972, s. 121–122.

Příliv „smířlivých“ slov z Východu brzy ustal a byl vystřídán výhružkami. Sovětský vůdce Nikita Chruščov v roce 1958 zpochybnil právo západních spojenců na vojenskou přítomnost v Západním Berlíně a ultimativně požadoval demilitarizaci celého města. Vypukla tzv. druhá berlínská krize (1958–1961). Na tento více než komplikovaný vývoj reagovala SPD vlastním alternativním návrhem, jehož podstatou bylo vytvoření nového evropského systému „kolektivní bezpečnosti“. Sociálnědemokratický *Plán pro Německo* (Deutschlandplan) zveřejněný v roce 1959 předpokládal vznik demilitarizované a bezatomové zóny ve střední Evropě, kterou by garantovaly velmoci, především USA a SSSR. Po demilitarizaci střeoevropského prostoru měl být zahájen proces postupného sjednocování obou německých států. *Plán pro Německo* měl jako příspěvek do diskuze o budoucnosti Německa jen velmi krátký život. Takřka okamžitě jej odmítli Američané, Sověti i Adenauerova vláda.⁶⁷ Samotná SPD od něj odstoupila ještě do konce roku 1959. S ohledem na původní záměr byl *Plán pro Německo* neúspěšným projektem, ale v politice SPD vůči Československu sehrál roli významného milníku. V rámci jeho „propagace“ podniklo v průběhu roku 1959 několik delegací SPD cesty do států východního bloku. Do Československa se na počátku dubna 1959 vypravila trojice poslanců Spolkového sněmu Ludwig Metzger, Kurt Mattick a Ernst Paul. Byla to cesta historického významu hned z několika důvodů. Metzger a Mattick se stali vůbec prvními členy předsednictva SPD, kteří navštívili Československo. Ještě zajímavější byla přítomnost Ernsta Paula, rodáka z Jílové (okres Děčín) a dlouholetého funkcionáře německých krajanských spolků.⁶⁸ Ačkoliv se jednalo o návštěvu neoficiálního charakteru, trojice poslanců se mimo jiné setkala s ministrem zahraničních věcí Václavem Davidem a ideologickým tajemníkem ÚV KSČ Jiřím Hendrychem. Československá reakce na *Plán pro Německo* byla nejednoznačná. Kladně byl hodnocen zejména návrh na demilitarizaci střední Evropy a její zahrnutí do „bezatomového“ pásma. Znovusjednocení Německa českoslovenští politici také otevřeně neodmítli. Uzavření mírové smlouvy mezi Německem a vítěznými státy druhé světové války ale považovali za důležitější prioritu.⁶⁹ Charakter informativního setkání měla i cesta dalšího poslance Spolkového sněmu Heinze Kühna uskutečněná v srpnu téhož roku.⁷⁰ Také tato akce s sebou přinesla jedno

---

⁶⁷ Podrobněji k *Plánu pro Německo*: HERKENDELL, 2012, s. 51–52.

⁶⁸ Ernst Paul (1897–1978) patřil k zakladatelům Seliger-Gemeinde, v letech 1966–1971 byl jejím předsedou.

⁶⁹ AMZV, fond TO-T, 1955–1959 NSR 3, *Návštěva soc. dem. poslanců NSR v ČSR, 1959*.

⁷⁰ Heinz Kühn (1912–1992) znal Československo poměrně dobře. Podobně jako řada dalších sociálních demokratů uprchl v roce 1933 z nacistického Německa a několik let pobýval v prvorepublikovém Československu. V letech 1966–1978 byl předsedou zemské vlády v Severním Porýní-Vestfálsku. Více

malé historické prvenství, neboť Kühn byl vůbec prvním funkcionářem SPD, který poskytl rozhovor Československé televizi.⁷¹

V následujících letech zájem SPD o Československo opět výrazně ochabl. Lépe řečeno, zájem o spolupráci ochabl na obou stranách. V listopadu 1959 byl na mimořádném sjezdu v lázních Bad Godesberg odsouhlasen nový dlouhodobý program SPD (Grundsatzprogramm). V poválečných dějinách strany šlo o naprosto klíčový moment. Sociální demokraté se v něm přihlásili k regulovanému tržnímu hospodářství a usmířili se s církvemi.⁷² Přerod SPD ze strany třídní (Klassenpartei) na stranu lidovou (Volkspartei), která měla ambice oslovit co nejširší spektrum voličů, byl oficiálně završen v roce 1960, kdy sociální demokraté přijali za svou také západoevropskou hospodářskou integraci a členství SRN v NATO.⁷³ Českoslovenští komunisté neměli pro modernizační proces uvnitř SPD žádné velké pochopení. Ministerstvo zahraničních věcí dokonce označilo godesberský program za otevřený *přechod na pozice buržoazie*.⁷⁴ Další ochlazení vzájemných vztahů přišlo v roce 1961 v souvislosti se stavbou berlínské zdi. Československo tehdy jednoznačně podpořilo svého východoněmeckého spojence: [...] *ČSSR podpořila hraniční opatření Německé demokratické republiky z 13. srpna 1961, která přetnula most do socialistického tábora provokatérům, špiónům a diverzantům*.⁷⁵ Pro naprostou většinu Němců, sociální demokraty nevyjímaje, byl 13. srpen 1961 naopak jedním z nejtemnějších dnů v poválečné historii Německa. *Sovětský svaz dal svému psovi [Walter Ulbricht] plnou moc k tomu, aby pošlapal mezinárodní právo*, prohlásil 16. srpna 1961 tehdejší západoberlínský starosta Willy Brandt (SPD).⁷⁶

---

k tématu: KÜHN, Heinz. *Widerstand und Emigration: Die Jahre 1928–1945*. Hamburg: Hoffmann und Campe, 1980.

⁷¹ AMZV, fond TO-T, 1955–1959 NSR 3, *Zpráva o návštěvě poslance Spolkového sněmu NSR za sociálně demokratickou stranu, Heinz Kühna, 1959*.

⁷² Podrobněji ke godesberskému programu: WALTER, Franz. *Die SPD. Biographie einer Partei von Ferdinand Lassalle bis Andrea Nahles*. Reinbek bei Hamburg: Rowohl Verlag, 2018, s. 167–176.

⁷³ FAULENBACH, 2012, s. 78–79.

⁷⁴ AMZV, fond TO-T, 1955–1959 NSR 1, *Zpráva o politice SPD v souvislosti s přijetím nového programu – zhodnocení a návrh dalšího postupu – zpráva pro kolegium ze dne 14. 12. 1959*.

⁷⁵ HLIVKA, Ivan. KSČ a československá zahraniční politika v období vítězství socialismu (1960–1967). In: ŠTEFAŇÁK, Michal aj. *Zahraníční politika ČSSR*. Praha: Svoboda, 1983, s. 99.

⁷⁶ Rede des Regierenden Bürgermeisters Willy Brandt bei der Kundgebung vor dem Rathaus Schöneberg gegen den Mauerbau, 16. August 1961 [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: https://www.willy-brandt-biografie.de/wp-content/uploads/2017/08/Rede_Brandt_Mauerbau_1961.pdf

2.2. „Nová východní politika“ SPD: vznik konceptu a jeho vývoj v 60. letech

Stavba berlínské zdi v roce 1961 byla tím nejdůležitějším podnětem, který vedl ke vzniku zahraničněpolitického konceptu známého jako „nová východní politika“ SPD (Neue Ostpolitik). Zeď se stala fyzickým důkazem toho, že rozdělení Německa nebude v dohledné době překonáno. Sovětský svaz dovolil NDR zeď postavit a Spojené státy tento krok i přes formální nesouhlas akceptovaly. Z německého pohledu to znamenalo zhruba následující: pokud má být zachována aspoň teoretická naděje na znovusjednocení, Němci se nemohou spoléhat pouze na supervelmoci, musí pro to také sami něco udělat.

Egon Bahr, hlavní „architekt“ Ostpolitik a celoživotní nejbližší spolupracovník Willyho Brandta, vždy zdůrazňoval, že pro něj byla velkým zdrojem inspirace zahraniční politika amerického prezidenta Johna Fitzgeralda Kennedyho. Kennedy, který nastoupil do úřadu v lednu 1961, nechtěl během druhé berlínské krize (1958–1961) ani během krize kubánské (1962) zbytečně riskovat vojenskou konfrontaci se Sovětským svazem. Z německého pohledu to byl rozumný přístup. Kdo jiný by na atomovou válku mezi USA a SSSR doplatil víc než právě střední Evropa? 10. června 1963 přednesl J. F. Kennedy na Americké univerzitě ve Washingtonu projev, který vešel do dějin pod názvem *Strategie míru* (Strategy of Peace). Jeho hlavním poselstvím byla nabídka na celosvětové omezení jaderného zbrojení: *Obě strany, Spojené státy a jejich spojenci stejně jako Sovětský svaz a jeho spojenci, mají společný a hluboký zájem na spravedlivém a opravdovém míru a zastavení závodů ve zbrojení.*⁷⁷ Kennedy věřil, že Západ studenou válku vyhraje. Zároveň ale připouštěl, že cesta k tomuto vítězství může být dlouhá a nemusí nutně vést přes otevřenou vojenskou konfrontaci mezi USA a SSSR. Pro západoněmeckou zahraniční politiku se tím otevíral dosud nepoznaný prostor pro vlastní iniciativu.

Západní Berlín byl po celou dobu studené války jakousi „předsunutou pozicí“ Západu uprostřed NDR. Pro tehdejšího západoberlínského starostu Willyho Brandta a jeho tiskového mluvčího Egona Bahra bylo prolínání mezinárodní a komunální politiky doslova každodenní záležitostí. Byl to právě Egon Bahr, který 15. července 1963 vystoupil jako host evangelické akademie v bavorském Tutzingu s projevem nesoucím

---

⁷⁷ *Commencement Address at American University, Washington, D. C., June 10, 1963* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <https://www.jfklibrary.org/archives/other-resources/john-f-kennedy-speeches/american-university-19630610>

název *Změna skrze přiblížení* (Wandel durch Annäherung). Tato řeč je dodnes považována za nejvýstižnější shrnutí hlavních principů budoucí Ostpolitik. Podstata Bahrova sdělení byla následující: nejdříve je nutné uznat status quo v Evropě, teprve pak je možné začít ho postupně měnit. Jinými slovy, západní Německo nemělo čekat na zhroucení NDR a berlínské zdi, ale skrze budování hospodářských, kulturních a mezilidských vazeb mezi Západem a Východem učinit zeď propustnější: *Americká strategie míru může být definována také tak, že komunistické panství by nemělo být odstraněno, ale změněno.*⁷⁸ S odkazem na NDR Bahr prohlásil: *[...] neexistuje žádná schůdná cesta vedoucí přes zhroucení režimu. Vidím pouze úzkou cestu úlev pro lidi v takových homeopatických dávkách, které nebudou znamenat nebezpečí revolučního zvratu a tím pádem i nevyhnutelného sovětského zásahu.*⁷⁹ Znovusjednocení Německa sice zůstalo konečným cílem SPD, ale bylo odsunuto do vzdálené budoucnosti: *Dnes je zřejmé, že znovusjednocení nebude jednorázovým aktem, ke kterému dojde jedním historickým rozhodnutím v jeden historický den na jedné historické konferenci, nýbrž procesem s mnoha kroky a mnoha zastávkami.*⁸⁰ Bahr, opět s odkazem na Kennedyho, vyzval také k budování těsnějších hospodářských vazeb mezi Západem a Východem. Více hospodářské spolupráce mělo přispět ke zvýšení životní úrovně na Východě, vyšší životní úroveň měla být katalyzátorem společensko-politických změn v sovětském bloku. Jinými slovy, Bahr chtěl, aby Západ svou ekonomickou převahu používal jako nástroj zahraniční politiky mnohem častěji, než tomu bylo doposud. První výsledky Bahrovy a Brandtovy politiky „malých kroků“ se dostavily již o Vánocích 1963, kdy byla mezi Západním Berlínem a NDR poprvé uzavřena dohoda o krátkodobých propustkách pro západoberlínské občany k návštěvě příbuzných ve východní části města.

Jak připomíná politolog Franz Walter, Ostpolitik se v průběhu 60. let stala významným identifikačním prvkem sociálních demokratů. Bylo to něco, čím se mohli výrazně vymezit vůči CDU, a zároveň to odpovídalo tradičním *mírovým tužbám členské základny SPD.*⁸¹ Celkový obraz byl ale samozřejmě mnohem komplikovanější. Koncept Bahrovy Ostpolitik se zamlouval třeba zástupcům velkých západoněmeckých firem, pro které byla perspektiva širšího otevření východoevropských trhů velmi lákavá. Ostpolitik dlouhodobě podporovaly také odbory, tradiční spojenec sociálních demokratů.

---

⁷⁸ BAHR, Egon. Wandel durch Annäherung. In: BAHR, Egon. *Ostwärts und nichts vergessen! Kooperation statt Konfrontation*. Hamburg: VSA Verlag, 2012, s. 158.

⁷⁹ Tamtéž, s. 162.

⁸⁰ Tamtéž, s. 159.

⁸¹ WALTER, 2018, s. 187.

Významnou roli sehrály i emoce. SPD si v 60. letech vybudovala silné pozice mezi veřejně známými osobnostmi z řad umělců, spisovatelů a vědců. To byla další nesmírně účinná reklama ve prospěch Ostpolitik. Podobnost s „mediální strategií“ J. F. Kennedyho rozhodně nebyla náhodná. Nová východní politika se v rámci SPD stala ale také předmětem rozkolu. Byla totiž v podstatě neslučitelná se zájmy německých vyhnanců. Někteří významní představitelé strany přestali v 60. letech kategoricky odmítat uznání poválečných hranic v Evropě i bez mírové smlouvy mezi Německem a vítěznými mocnostmi druhé světové války. Ještě hlubší rozkol pak nastal po roce 1969, kdy se Willy Brandt poprvé stal spolkovým kancléřem. V nové koaliční vládě sociálních demokratů a liberálů již neexistovalo do té doby tradiční „ministerstvo pro vyhnance“.⁸² Je sice pravdou, že většina členů Seliger-Gemeinde i nadále zachovávala loajalitu SPD, vyrovnání se s důsledky Ostpolitik pro ně ale nebylo (ani nemohlo být) jednoduché. Historik Bastian Vergnon situaci výstižně popsal jako *politickou izolaci* sudetských Němců uvnitř SPD.⁸³

První příležitost uvést svůj program do praxe dostala SPD v prosinci 1966. Sociální demokraté tehdy po téměř dvou dekadách strávených v opozici poprvé dostali příležitost podílet se na spolkové vládě. Vstoupili do ní jako slabší koaliční partner křesťanských demokratů. Kancléřem této vlády byl Kurt Georg Kiesinger z CDU. Willy Brandt, který byl od roku 1964 předsedou SPD, se stal ministrem zahraničních věcí. Do Bonnu s sebou přivedl také Egona Bahra, který se stal vedoucím tzv. plánovacího štábu na ministerstvu zahraničí. Jelikož křesťanští a sociální demokraté tvořili ve Spolkovém sněmu dva nejsilnější politické tábory, bývá období let 1966–1969 také někdy nazýváno obdobím první velké koalice. Přítomnost SPD ve vládě zpočátku neznamovala zásadní změnu v zahraniční politice Spolkové republiky. Velká koalice spíše navázala na *opatrné otevírání směrem na Východ*, které zahájila již předchozí vláda křesťanskodemokratického kancléře Ludwiga Erharda (1963–1966).⁸⁴ SRN tehdy otevřela ve východní Evropě několik stálých obchodních zastoupení (Polsko, Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko). Jelikož se nejednalo o plnohodnotné diplomatické mise, jejich zřízení formálně nebylo v rozporu s tzv. Hallsteinovou doktrínou. Vrcholem Erhardovy

---

⁸² Ministerstvo pro vyhnance, uprchlíky a válečné invalidy (Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge and Kriegsgeschädigte) existovalo v letech 1949–1969.

⁸³ VERGNON, Bastian. *Die sudetendeutschen Sozialdemokraten und die bayerische SPD 1945 bis 1978*. Frankfurt am Main: PL Academic Research, 2017, s. 442.

⁸⁴ HACKE, Christian. *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder*. Frankfurt am Main, Berlin, Wien: Ullstein 2003, s. 115.

východní politiky byla „mírová nůta“ z března 1966, která nabízela východoevropským státům dohodu o zřeknutí se síly (násilí) ve vzájemných vztazích. Státy Varšavské smlouvy tuto nabídku shodně odmítly jako nedostatečnou, neboť neobsahovala garanci západní hranice Polska na Odře a Nise a navíc záměrně opomíjela NDR.⁸⁵ Vláda kancléře Kiesingera na tuto opatrnou východní politiku navázala a pokračovala v postupném odklonu od tzv. Hallsteinovy doktríny. V roce 1967 Spolková republika navázala diplomatické vztahy s Rumunskem, o rok později došlo ke znovuotevření západoněmecké diplomatické mise v Jugoslávii. Na počátku roku 1968 bylo po dlouhých a složitých jednáních otevřeno také stálé obchodní zastoupení SRN v ČSSR.

2.3. SPD a pražské jaro 1968

Již několik měsíců před tím, než SPD vstoupila do vlády Kurta Georga Kiesingera, obnovili sociální demokraté svou „cestovní diplomacii“ přerušenu na sklonku 50. let. Do východní Evropy vyslali několik svých zástupců, aby zjistili, jak se tamní politici staví k možnosti dalšího zlepšování vztahů se SRN. Do obecného povědomí vstoupila především „velká východní cesta“ Helmuta Schmidta, tehdejšího zástupce předsedy poslaneckého klubu SPD ve Spolkovém sněmu a pozdějšího spolkového kancléře. Schmidt v létě 1966 postupně navštívil ČSSR, Polsko a SSSR. Ačkoliv cestoval osobním automobilem a v doprovodu rodiny, jeho cesta byla privátní pouze zdánlivě. V každé navštívené zemi se setkal s vlivnými funkcionáři tamních komunistických stran. Na přípravě cesty do ČSSR se významně podílel korespondent československého rozhlasu v Bonnu Václav Novotný. V Praze se Schmidt setkal s předsedou zahraničního výboru Národního shromáždění ČSSR Františkem Krieglem, zástupcem ministra zahraničních věcí Otokarem Kličkou a tajemníkem ÚV KSČ pro mezinárodní vztahy Vladimírem Kouckým.⁸⁶ Rozhovory potvrdily, že ČSSR má především z ekonomických důvodů zájem o zlepšení vztahů se SRN. Možnost brzkého navázání diplomatických vztahů byla ale na československé straně hodnocena značně skepticky. Hlavním důvodem byl československý požadavek na to, aby Spolková republika uznala „nulitu“ mnichovské dohody, tedy aby k ní bylo přistupováno tak, jako by nikdy nevstoupila v platnost. To ale

---

⁸⁵ SOMMER, Theo. Offensive Entspannung. In: GRUBE, Frank, RICHTER, Gerhard, eds. *Der SPD-Staat*. München: Piper Verlag, 1985, s. 307.

⁸⁶ Archiv der sozialen Demokratie – Friedrich-Ebert-Stiftung (dále jen AdsD der FES), fond Helmut-Schmidt-Archiv, Reisen (Band 1), sig. 1/HSAA0005517, *Reise nach Prag (1966)*.

bylo pro západoněmeckou stranu bez dořešení možných právních důsledků takového kroku nepřijatelné.⁸⁷ Jen o několik málo dnů později se na podobnou „soukromou“ cestu do ČSSR, Polska a Maďarska vypravil také Hans-Jürgen Wischnewski, jeden z předních odborníků SPD na mezinárodní politiku a budoucí spolkový ministr pro hospodářskou spolupráci. Ve svých pamětech později napsal: *Cesta nebyla jednoduchá. Jelikož jsme bojkotovali NDR, museli jsme počítat se značným odporem ze strany SED. Později jsme se dozvěděli, že NDR požádala námi navštívené země, aby se naší cestě dostalo pokud možno co nejmenší publicity.*⁸⁸

V roce 1967 navštívil ČSSR Egon Bahr. Jako úkolem bylo vyjednat dohodu o zřízení stálé obchodní mise Spolkové republiky v ČSSR a československé obchodní mise v západním Německu. Československo bylo tehdy jednou z posledních zemí ve východní Evropě, kde SRN neměla své stálé obchodní zastoupení. Dohoda byla nakonec uzavřena v srpnu 1967 a vstoupila v platnost v únoru následujícího roku.⁸⁹ Československo otevřelo své obchodní zastoupení ve Frankfurtu nad Mohanem, západoněmecká mise sídlila v hotelu Jalta na Václavském náměstí v Praze. Jejím vedoucím se stal zkušený ekonom a diplomat Otto Heipertz.⁹⁰

„Pražské jaro“ mě fascinovalo, napsal ve svých pamětech Willy Brandt.⁹¹ Nutno dodat, že rozhodně nebyl sám. Alexander Dubček a projekt „socialismu s lidskou tváří“ měli ve Spolkové republice a zejména v SPD mnoho obdivovatelů. Také na druhé straně, především mezi proreformně smýšlejícími funkcionáři KSČ, byl patrný zvýšený zájem o další zlepšování vztahů se SRN. Chvíli se dokonce zdálo, že oboustranně přijatelné smluvní řešení „mnichovské otázky“ může otevřít cestu k brzkému navázání oficiálních diplomatických vztahů mezi Prahou a Bonnem.⁹² Okupace Československa, kterou zahájily armády pěti států Varšavské smlouvy v noci z 20. na 21. srpna 1968, způsobila mezi západoněmeckými sociálními demokraty šok a zděšení. Prakticky okamžitě se začaly objevovat první spontánní projevy solidarity. SPD a odbory svolaly v Dortmundu na podporu okupovaného Československa velké shromáždění, na kterém vystoupili

---

⁸⁷ LEHMANN, Hans Georg. *Öffnung nach Osten. Die Ostreisen Helmut Schmidts und die Entstehung der Ost- und Entspannungspolitik*. Bonn: Verlag Neue Gesellschaft, 1984, s. 33–35.

⁸⁸ WISCHNEWSKI, Hans-Jürgen. *Mit Leidenschaft und Augenmaß: In Mogadischu und anderswo, Politische Memoiren*. München: Bertelsmann, 1989, s. 78.

⁸⁹ BAHR, Egon. *Zu meiner Zeit*. München: Blessing, 1996, s. 220–222.

⁹⁰ Otto Heipertz (1913–1985) před příchodem do Prahy pracoval na ministerstvu zahraničních věcí v Bonnu. Dříve působil na diplomatických misích SRN v Sýrii a v Jihoafrické republice.

⁹¹ BRANDT, Willy. *Erinnerungen*. Frankfurt am Main: Propyläe, 1989, s. 220.

⁹² BAHR, 1996, s. 222–223.

Günter Grass a Pavel Kohout. Hans-Jürgen Wischnewski ve svých pamětech dokonce uvádí, že na jeho podnět začali technici západoněmecké armády (Bundeswehr) prostřednictvím vysílačů umístěných v Bavorsku šířit na území Československa signál pražského rozhlasu, který se okupační armády pokoušely rušit. Celá akce údajně probíhala se svolením kancléře Kiesingera a ministra zahraničí Brandta.⁹³ Sovětský svaz interpretoval invazi do Československa především jako „nutný“ zásah proti „kontrarevoluci“ a západoněmeckému „vměšování se“ do vnitřních záležitostí ČSSR, což na druhé straně železné opony vyvolalo řadu rozhořčených reakcí. *Ještě nikdy neměla lež, kterou bylo ospravedlnováno porušení práva, tak krátké nohy*, napsal v tiskovém prohlášení vydaném den po invazi Willy Brandt.⁹⁴

Teze o tom, že pražské jaro 1968 bylo ve své podstatě nástrojem západoněmeckého „imperialismu“, zůstala součástí oficiálního výkladu událostí roku 1968 až do sametové revoluce. V tomto duchu byl formulován i první článek československo-sovětské smlouvy o „dočasném“ pobytu sovětských vojsk na území ČSSR z října 1968: *[...] část sovětských vojsk, nacházejících se v Československé socialistické republice, zůstává dočasně na území Československé socialistické republiky za účelem zajištění bezpečnosti zemí socialistického společenství před silnými revanšistickými snahami západoněmeckých militaristických sil.*⁹⁵

2.4. Vznik sociálně-liberální koalice a boj o „východní smlouvy“ (1969–1973)

Období „první velké koalice“ skončilo v září 1969, kdy proběhly v pořadí šesté volby do Spolkového sněmu. Nejsilnějším poslaneckým klubem zůstal křesťanskodemokratický blok CDU/CSU. Během sčítání hlasů se dokonce chvíli zdálo, že dosáhl absolutní většiny. Americký prezident Richard Nixon tehdy poněkud ukvapeně

---

⁹³ WISCHNEWSKI, 1989, s. 87.

⁹⁴ BRANDT, Willy. Erklärung des Bundesministers des Auswärtigen und Vorsitzenden der SPD, Brandt, zu den Vorgängen in der Tschechoslowakei, 22. August 1968. In: BRANDT, Willy, FISCHER, Frank, ed. *Berliner Ausgabe. Bd. 6, Ein Volk der guten Nachbarn. Außen- und Deutschlandpolitik 1966–1974*. Bonn: Dietz, 2005, s. 160.

⁹⁵ Smlouva mezi vládou Československé socialistické republiky a vládou Svazu sovětských socialistických republik o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území Československé socialistické republiky ze dne 16. října 1968. In: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1964ns/tisky/t0208_00.htm

zatelefonoval dosavadnímu kancléři Kiesingerovi, aby mu pogrataloval k vítězství.⁹⁶ Nakonec se ale do parlamentu kromě druhé SPD dostala také třetí strana: liberální FDP.⁹⁷ Willy Brandt prosadil přes odpor některých svých spolustraníků konec vládní spolupráce s křesťanskými demokraty a nabídl koalici liberálům. Vznikl tak kabinet s těsnou parlamentní většinou, ale o to většími ambicemi. Brandt se stal prvním sociálnědemokratickým kancléřem v dějinách SRN, post vicekancléře a ministra zahraničních věcí obsadil předseda FDP Walter Scheel.

28. října 1969 předstoupil Willy Brandt před Spolkový sněm s vládním prohlášením, ve kterém nastínil řadu odvážných změn v domácí i zahraniční politice. *I když v Německu existují dva státy, nejsou jeden pro druhý zahraničím. Jejich vzájemné vztahy mohou být pouze zvláštního druhu.*⁹⁸ Tyto dvě věty sice na první pohled vypadají jako prosté popsání tehdejší geopolitické reality, ale ve skutečnosti znamenaly malou „revoluci“ v zahraniční politice SRN. Bylo to vůbec poprvé, kdy západoněmecký kancléř označil NDR za „stát“, nikoliv za „sovětskou zónu“, „východní zónu“ či prostě jenom „zónu“, jak bylo do té doby zvykem. Neméně podstatné bylo také to, že Brandt přiznal NDR právo být pro Spolkovou republiku rovnocenným partnerem pro vyjednávání. K zahraniční politice nové sociálně-liberální koalice kancléř dále řekl: *Náš národní zájem nám nedovoluje stát mezi Západem a Východem. Naše země potřebuje spolupráci a soulad se Západem a porozumění s Východem. Proto zdůrazňuji, že německý národ potřebuje mír – mír v plném smyslu tohoto slova – také s národy Sovětského svazu a všemi národy evropského Východu.*⁹⁹

Brandtova vize „nové východní politiky“ měla na první pohled řadu styčných bodů se zahraniční politikou tehdejšího amerického prezidenta Richarda Nixona. On a jeho poradce pro otázky národní bezpečnosti Henry Kissinger si také kladli otázku, jak učinit bipolární svět bezpečnějším a jak zabránit tomu, aby se lokální konflikty včetně právě probíhající války ve Vietnamu nestaly konflikty globálními. Jejich strategie byla založena na udržování „rovnováhy sil“ mezi supervelmocemi. Spojené státy a Sovětský svaz měly navzájem respektovat své sféry vlivu ve světě a uznat vzájemnou paritu (rovnost)

---

⁹⁶ NIXON, Richard. *Memoiren*. Köln: Ellenberg, 1978, s. 14.

⁹⁷ Svobodná demokratická strana (Freie Demokratische Partei, zkráceně FDP) byla založena v roce 1948 a sjednocovala různé liberální proudy německé politiky. V letech 1949–1956 a 1961–1966 byla FDP na spolkové úrovni součástí vládních koalic vedených CDU/CSU.

⁹⁸ Regierungserklärung von Bundeskanzler Willy Brandt vor dem Deutschen Bundestag in Bonn am 28. Oktober 1969. In: *Deutscher Bundestag, 5. Sitzung, Plenarprotokoll vom 28. 10. 1969* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/06/06005.pdf>

⁹⁹ Tamtéž, s. 32.

v jaderné výzbroji. Tato v zásadě velmi pragmatická zahraniční politika opravdu umožnila zásadní pokrok v procesu globálního jaderného odzbrojení.¹⁰⁰ Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že jaderné odzbrojení rozhodně neznamenalo smíření mezi Západem a Východem. Soupeření supervelmocí pokračovalo, pouze dostalo jasnější pravidla. Situaci poměrně výstižně popsal tehdejší sovětský velvyslanec v Bonnu Valentin Falin: *Nixon proměnil studenou válku ve studený mír, ve kterém USA nadále usilovaly o vítězství*.¹⁰¹ S ohledem na tento širší mezinárodněpolitický kontext je trochu paradoxní, že Nixon a Kissinger zpočátku neměli pro Brandtovu Ostpolitik příliš velké pochopení. Především je znepokojovala otázka, jak daleko může sblížení mezi Bonnem a východním Berlínem dojít? Neupřednostní spolková vláda celoněmecké „národní zájmy“ před spojeneckými vazbami v rámci NATO? *Zdalo se mi, že Brandtova nová Ostpolitik, která se mnohým lidem jevila jako progresivní politika usilující o prohloubení détente, by se v méně odpovědných rukách mohla změnit v novou formu klasického německého nacionalismu*, napsal později Henry Kissinger.¹⁰² Americká vláda nakonec zvolila taktiku „obecného souhlasu“. Spolková republika mohla vyjednávat s Východem, ale Washington odmítl převzít odpovědnost za jakékoliv nezdary či „vnitroněmecké“ problémy, které by s projektem Ostpolitik mohly být spojené. *Proto jsem Nixonovi doporučil, aby s Brandtovou politikou souhlasil, a zároveň využil našeho vlivu k jejímu zasazení do širšího rámce, než je německý nacionalismus*, dodává Henry Kissinger.¹⁰³

Předpoklady pro znovusjednocení jsou dosažitelné pouze se Sovětským svazem. Nejsou k dostání ve východním Berlíně, proti vůli Sovětského svazu nebo bez něj, prohlásil již v roce 1963 Egon Bahr.¹⁰⁴ Přesně v tomto duchu zahájila koalice SPD a FDP „první fázi“ Ostpolitik. Kancléř Brandt nabídl Sovětskému svazu neoficiální jednání o zřeknutí se násilí ve vzájemných vztazích již na podzim 1969. Oficiální rozhovory začaly v lednu 1970. Hlavním západoněmeckým vyjednavatelem nemohl být nikdo jiný než Egon Bahr, který ovládal nejenom umění „oficiální diplomacie“, ale s Kremlem komunikoval i prostřednictvím legendárního „tajného kanálu“, jenž byl „spravován“ sovětskou tajnou službou KGB. Jednání byla zpočátku extrémně složitá. Sovětská strana si jako základní

---

¹⁰⁰ Americko-sovětská jednání o omezení strategických zbraní (Strategic Arms Limitation Talks, zkráceně SALT) vedená v letech 1969–1972 byla završena smlouvou SALT I, která stanovovala omezení pro systémy protiraketové obrany a počty mezikontinentálních balistických raket. Více k tématu: FIDLER, Jirí, MAREŠ, Petr. *Dějiny NATO*. Praha: Paseka, 1997, s. 155–162.

¹⁰¹ FALIN, Valentin. *Politische Erinnerungen*, München: Droemer Knauer, 1995, s. 259.

¹⁰² KISSINGER, Henry. *White House Years*. Boston: Little, Brown and Company, 1979, s. 409.

¹⁰³ Tamtéž, s. 530.

¹⁰⁴ BAHR, 2012, s. 158.

podmínku pro uzavření jakékoliv smlouvy stanovila požadavek, aby Spolková republika uznala neměnnost poválečných hranic v Evropě. To bylo ale pro bonnskou vládu nepřijatelné, neboť se nechtěla vzdát vize německého znovusjednocení. Přesto se nakonec podařilo najít oboustranně výhodný kompromis. Bonnská vláda souhlasila s tím, že uzná „neporušitelnost hranic“ (Unverletzlichkeit der Grenzen) v Evropě. Ve smlouvě bylo také explicitně uvedeno, že západní hranice Polska leží na řekách Odře a Nise. Definitivně tak padla možnost, že by Německo někdy mohlo být obnoveno v hranicích z roku 1937. Sověti se na oplátku spokojili s tím, že SRN neuznala NDR za plně suverénní stát, a dovolili, aby ministr zahraničí Walter Scheel připojil ke smlouvě „Dopis k německé jednotě“ (Brief zur deutschen Einheit), ve kterém bylo uvedeno, že cílem spolkové vlády zůstává znovusjednocení německého národa mírovými prostředky. Slavnostní akt podpisu moskevské smlouvy proběhl 12. srpna 1970 v Kremlu za účasti předsedů vlád (Willy Brandt, Alexej Kosygin) a ministrů zahraničních věcí (Walter Scheel, Andrej Gromyko) obou zemí. Byla tak zpečetěna smlouva, která se stala vzorem pro všechny další „velké východní smlouvy“ uzavřené v následujících letech.¹⁰⁵ Ve stejný den promluvil kancléř Brandt k národu prostřednictvím televize. Ve svém poselství mimo jiné řekl: *Milé spoluobčanky a spoluobčané, touto smlouvou není ztraceno nic, co by už dávno nebylo prohráno.*¹⁰⁶

Poněkud neprávem bývá opomíjena skutečnost, že paralelně s jednáním o moskevské smlouvě probíhala také západoněmecko-sovětská obchodní jednání, která byla završena podpisem několika důležitých dohod. Západoněmecká strana se zavázala poskytnout Sovětskému svazu finanční půjčky a potrubí potřebné ke stavbě nového plynovodu vedoucího ze Sibíře do Evropy.¹⁰⁷ Sověti se na oplátku zavázali k dodávkám zemního plynu do SRN. Objem západoněmeckých investic do sovětských produktovodů a těžkého průmyslu se v následujících letech dále zvyšoval.¹⁰⁸

7. prosince 1970 byla ve Varšavě podepsána smlouva mezi SRN a Polskem. I tato smlouva obsahovala článek o zřeknutí se násilí ve vzájemných vztazích a německou garanci západní hranice Polska na Odře a Nise. Oba státy následně navázaly oficiální

---

¹⁰⁵ Podrobněji ke vzniku a obsahu moskevské smlouvy: BIERLING, 1999, s. 177–182.

¹⁰⁶ Fernsehansprache von Bundeskanzler Willy Brandt aus Moskau am 12. August 1970 [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: https://www.willy-brandt-biografie.de/wp-content/uploads/2017/08/Fernsehansprache_Willy_Brandt_Moskau_1970.pdf

¹⁰⁷ Více k tématu: POHL, Manfred. *Geschäft und Politik. Deutsch-russisch/sowjetische Wirtschaftsbeziehungen 1850–1988*. Mainz: Hase & Koehler Verlag, 1988, s. 149–159.

¹⁰⁸ SAHN, Ulrich. „Diplomaten taugen nicht“: *aus dem Leben eines Staatsdieners*. Düsseldorf: Droste, 1994, s. 354–355.

diplomatické vztahy a vyměnily si velvyslance. Během pobytu ve Varšavě navštívil kancléř Brandt bývalé židovské ghetto. Památku povstalců z roku 1943 uctil nejenom položením věnce, ale zcela nad rámec protokolu i pokleknutím a minutou ticha. Fotografie klečícího německého kancléře okamžitě obletěla celý svět a stala se jedním z nejznámějších symbolů Ostpolitik.¹⁰⁹

Zvláště obtížná byla smluvní úprava vztahů mezi SRN a NDR. Již na jaře 1970 proběhla v Erfurtu a Kasselu dvě setkání ministerských předsedů Willyho Brandta a Williho Stopha. Zatím bez konkrétních výsledků. Teprve dohoda čtyř mocností o Berlíně z roku 1971 stanovila, že nikdo ze čtveřice USA, SSSR, Spojené království a Francie nesmí jednostranně změnit situaci kolem rozděleného města. Sovětský svaz se zavázal, že bude garantovat plynulou tranzitní dopravu mezi SRN a západními sektory Berlína. V návaznosti na dohodu čtyř mocností byla v prosinci 1971 mezi SRN a NDR uzavřena tzv. tranzitní smlouva (Transitabkommen), která výrazně zjednodušila cesty západoněmeckých občanů do NDR a Západního Berlína. Byla to vůbec první bilaterální smlouva uzavřená mezi oběma německými státy od roku 1949. Vrcholem německo-německých jednání se stala smlouva o zásadách vztahů mezi SRN a NDR (Grundlagenvertrag) z roku 1972. Západní Německo v ní uznalo NDR za rovnoprávného partnera na poli mezinárodních vztahů. Na základě této smlouvy byly oba německé státy 18. září 1973 přijaty do OSN.¹¹⁰

Pokroky sociálně-liberální koalice ve východní politice sledoval s velkou pozorností a většinou i sympatiemi doslova celý svět. Nejvyššího možného mezinárodního ocenění se brzy dočkal i sám Willy Brandt, který v roce 1971 obdržel Nobelovu cenu míru. Ve Spolkové republice ale nebyla situace zdaleka tak jednoznačná. Pro jednu část německé společnosti byl Willy Brandt „hrdinou“, pro druhou to byl „vlastizrádce“, který se vzdal „německých území“ na východě ve prospěch Polska a SSSR. Krize vyvrcholila v dubnu 1972, kdy křesťanskodemokratická opozice vyvolala ve Spolkovém sněmu hlasování o nedůvěře vládě. Jelikož poslanecké kluby SPD a FDP opustilo v průběhu volebního období několik poslanců, byla si opozice jistá svým vítězstvím. K velkému překvapení všech ale Brandtova vláda hlasování o nedůvěře přežila. Teprve později vyšlo najevo, že do situace zasáhla východoněmecká tajná služba Stasi, které se podařilo

---

¹⁰⁹ Podrobněji ke vzniku a obsahu varšavské smlouvy: BIERLING, 1999, s. 182–184.

¹¹⁰ Podrobněji ke vzniku a obsahu smluv uzavřených mezi SRN a NDR: USCHNER, 1991, s. 92–105.

„koupit“ hlasy minimálně dvou opozičních poslanců.¹¹¹ Že by někdo z okolí kancléře Brandta požádal východní Berlín o pomoc, se nikdy nepodařilo prokázat. Stejně tak se nedá vyloučit, že Stasi jednala na základě příkazu z Moskvy. Ať už to bylo jakkoliv, projekt Ostpolitik byl zachráněn. V listopadu 1972 proběhly předčasné volby do Spolkového sněmu, ve kterých dosáhla SPD nejlepšího volebního výsledku ve své historii (45,8 %).¹¹² Willy Brandt znovu sestavil vládní koalici s FDP, která tentokrát disponovala naprosto pohodlnou parlamentní většinou.

Bilaterální fáze Ostpolitik byla završena v roce 1973. 11. prosince 1973 byla v Praze podepsána smlouva mezi SRN a ČSSR. Její příprava trvala ze všech východních smluv nejdéle. Jednání probíhala s několika přestávkami již od roku 1971. Po Československu navázala Spolková republika v prosinci téhož roku diplomatické vztahy také s Bulharskem a Maďarskem. Mezinárodně izolovaná Albánie tak zůstala na sklonku roku 1973 jediným východoevropským státem, který se západním Německem neudržoval oficiální diplomatické vztahy.

---

¹¹¹ SCHMIDT, Wolfgang. Willy Brands Ost- und Deutschlandpolitik. In: ROTHER, Bernd, ed. *Willy Brandts Außenpolitik*. Wiesbaden: Springer VS, 2014, s. 217–218.

¹¹² POTTHOFF, MILLER, 2006, s. 220.

3. Od pražské smlouvy k rozpadu sociálně-liberální koalice (1973–1982)

3.1. Pražská smlouva 1973

Okupace Československa v srpnu 1968 sice na čas ochladila vztahy mezi Západem a Východem, trvalou překážkou pro další pokračování procesu uvolňování mezinárodního napětí se ale nestala. Západ intervenci formálně odsoudil, ale žádné sankce na Sovětský svaz a jeho spojence nevalil. Také ve Spolkové republice brzy převládl názor, že: *k politice uvolňování napětí neexistuje žádná rozumná alternativa.*¹¹³ Historik Wolfgang Schmidt k tomu dále dodává: *Bezprostředním důsledkem pražských událostí pro bonnskou východní politiku bylo, že Spolková republika dala absolutní přednost dohodě s Moskvou před snahami o normalizaci vztahů s ostatními sousedy na Východě.*¹¹⁴ Toto naprosto realistické hodnocení tehdejší mezinárodní situace nicméně neznamenalo, že by sociální demokraté, kteří s nadšením sledovali pražské jaro, najednou začali sympatizovat s počínajícím procesem tzv. normalizace. Právě naopak. Helmut Schmidt svůj tehdejší názor na dění v okupovaném Československu popsal následujícími slovy: *V duchu Brežněvovy doktríny omezené suverenity socialistických států byla ČSSR zglajchšaltována, přesněji řečeno, byla vrácena z reformního na neostalinistický kurs.*¹¹⁵

Období let 1969–1972 bylo na významné události v západoněmecko-československých vztazích poměrně chudé. Čestnou výjimkou byla dohoda o odškodnění československých obětí pseudolékařských pokusů v nacistických koncentračních táborech, která byla uzavřena 30. října 1969 mezi ministerstvy financí SRN a ČSSR. Stalo se tak pouhých 13 dní poté, co se vlády ve Spolkové republice ujala sociálně-liberální koalice kancléře Brandta.¹¹⁶ Spolková republika na základě této dohody vyplatila Československu 7,5 milionu západoněmeckých marek. Částka byla následně rozdělena mezi osoby, které oficiální administrativní cestou požádaly o odškodnění. Nutno dodat, že rozdělování peněz neprobíhalo vždy úplně spravedlivě. Osobám, které v letech 1968–1969 zastávaly „pravicové“ politické postoje, byla vyplacená částka zpravidla zkrácena

---

¹¹³ SCHMIDT, 2014, s. 196.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 197.

¹¹⁵ SCHMIDT, Helmut. *Menschen und Mächte. Die Deutschen und ihre Nachbarn*. Berlin: W. J. Siedler, 1990, s. 519.

¹¹⁶ Prvním ministrem financí v první vládě Willyho Brandta byl sociální demokrat Alex Möller (1903–1985), ministerstvo vedl v letech 1969–1971.

o polovinu, někdy i více.¹¹⁷ Oběti pseudolékařských pokusů zůstaly až do roku 1989 jedinou skupinou československých občanů, která dostala od Spolkové republiky nějaké finanční odškodnění za újmy způsobené nacisty během druhé světové války.¹¹⁸

V době, kdy probíhala západoněmecko-sovětská jednání o moskevské smlouvě, stála československá diplomacie stranou veškerého dění a vyčkávala. Činila tak v souladu s instrukcemi od sovětského ministra zahraničních věcí Gromyka.¹¹⁹ Teprve po podpisu moskevské smlouvy v srpnu 1970 zahájilo federální ministerstvo zahraničních věcí (FMZV) přípravy na vlastní jednání se západním Německem. Jelikož sovětská i západoněmecká strana již v létě 1970 otevřeně deklarovaly, že moskevská smlouva a další „východní smlouvy“ mají tvořit „jeden celek“, bylo předem jasné, že smlouva mezi SRN a ČSSR dříve či později uzavřena bude. Detaily měly být vyřešeny mezi Prahou a Bonnem.

Proces vyjednávání pražské smlouvy byl v první řadě záležitostí profesionálních diplomatů a právníků. Vyjednávání trvalo s několika přestávkami více než dva roky (1971–1973). Za tu dobu proběhlo celkem šest kol sondážních rozhovorů a dvě kola rozhovorů oficiálních. Pražská smlouva se tak stala nejdéle připravovanou „velkou východní smlouvou“. Západoněmecký vyjednávací tým vedl státní tajemník Paul Frank, který se podílel již na přípravě smluv se Sovětským svazem a Polskem. Československý vyjednávací tým vedl v prvních dvou kolech sondážních rozhovorů Milan Klusák¹²⁰, který byl později nahrazen náměstkem ministra zahraničních věcí Jiřím Götzem. Hlavním důvodem, proč jednání trvala tak dlouho, byla otázka neplatnosti mnichovské dohody. Československá strana již při prvním sondážním rozhovoru dala jasně najevo, že od Spolkové republiky očekává uznání její nulity (německy *Nichtigkeit*), tedy neplatnosti od samého počátku. Českoslovenští diplomaté argumentovali tím, že Mnichov je: *symbolem nemravnosti a nespravedlnosti v mezinárodních vztazích*, a proto k němu musí být

---

¹¹⁷ Národní archiv České republiky (dále jen NA ČR), fond A ÚV KSČ Gustáv Husák, Vztahy ČSSR – NSR, č. kartonu 1243, *Informace o odškodnění zločinných lékařských pokusů na čs. občanech za 2. světové války, 1973.*

¹¹⁸ JELÍNEK, Tomáš, KUČERA, Jaroslav. Ohmáchtige Zaungäste. Die Entschädigung von tschechoslowakischen NS-Verfolgten. In: HOCKERTS, Hans Günter, MOISEL, Claudia, WINSTEL, Tobias. *Grenzen der Wiedergutmachung. Die Entschädigung für NS-Verfolgte in West- und Osteuropa 1945–2000.* Göttinge: Wallstein, 2006, s. 834.

¹¹⁹ BŘACH, Radko. *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 11.

¹²⁰ Milan Klusák (1923–1992) pracoval na ministerstvu zahraničních věcí již od roku 1948 a zabýval se především problematikou mezinárodních organizací. V letech 1973–1988 byl českým ministrem kultury. Byl tchánem prezidenta Ludvíka Svobody (1895–1979) a jeho neoficiálním zahraničněpolitickým poradcem.

přístupováno tak, jako kdyby nikdy neexistoval.¹²¹ Západoněmecká strana sice uznávala, že mnichovská dohoda byla v roce 1938 vnučena Československu pod pohrůžkou síly, ale odmítala přistoupit na to, že smlouva vlastně nikdy neplatila. Z německého pohledu se stala neplatnou teprve v březnu 1939, kdy jí Hitlerovo Německo samo porušilo rozbitím druhorepublikového Česko-Slovenska. Z německé strany také často zazníval argument, že nulita Mnichova by mohla mít závažné právní důsledky pro osoby německé národnosti vyhnané po roce 1945 z Československa. Ještě větší obavy ale vzbuzovala v Bonnu představa, že by uznání nulity Mnichova mohlo být základem pro československé materiální nároky vůči SRN. Pokud by tzv. Sudety podle mezinárodního práva nikdy nebyly součástí Německa, Československo by za jejich okupaci teoreticky mohlo požadovat odškodnění.¹²² „Gordický uzel“ mnichovské dohody se nakonec podařilo rozetnout až na jaře 1973. Konečný kompromis byl opravdu pozoruhodný. Západoněmecká strana souhlasila s použitím slova nulita, československá strana na oplátku přistoupila na to, že ve smlouvě budou explicitně uvedeny výjimky, na které se tato nulita nevztahuje. Aby se dva státy dohodly, že nějaká smlouva je nulitní, ale jenom trochu, je sice z hlediska mezinárodního práva poněkud kuriózní, ale v daném okamžiku to bylo asi to nejlepší, na čem se zástupci obou zemí dokázali shodnout. K nalezení kompromisu bezpochyby přispěli také Sověti, kteří při komunikaci s československými diplomaty a funkcionáři KSČ opakovaně dávali najevo, že si přejí pokud možno co nejrychlejší uzavření československo-západoněmecké smlouvy.¹²³

Nejdůležitější věta pražské smlouvy byla zakomponována hned do jejího prvního článku: *Československá socialistická republika a Spolková republika Německo považují mnichovskou dohodu z 29. září 1938 vzhledem ke svým vzájemným vztahům podle této smlouvy za nulitní.*¹²⁴ Článek druhý specifikoval výjimky z této nulity. Smlouva neměla nijak ohrožovat právní postavení bývalých občanů Československa „odsunutých“ po roce 1945 do Německa. Stejný článek obsahoval také pojistku proti majetkoprávním nárokům ČSSR vůči SRN: *Tato Smlouva netvoří svými prohlášeními o mnichovské dohodě právní*

---

¹²¹ GÖTZ, 1973, s. 1328.

¹²² FRANK, Paul: *Entschlüsselte Botschaft. Ein Diplomat macht Inventur*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985, s. 304.

¹²³ Více k mnichovské dohodě a procesu vyjednávání pražské smlouvy: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan, ŠEBEK, Jaroslav. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopad na Československo*. Praha: Auditorium, 2011, s. 259–291.

¹²⁴ Smlouva o vzájemných vztazích mezi Československou socialistickou republikou a Spolkovou republikou Německo ze dne 11. prosince 1973. In: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1971fs/tisky/t0066_00.htm

*základnu pro materiální nároky Československé socialistické republiky a jejích fyzických a právnických osob.*¹²⁵ Ostatní body pražské smlouvy byly takřka totožné s obsahem smluv, které uzavřela Spolková republika se Sovětským svazem a Polskem v roce 1970. Ve třetím článku se oba státy zavázaly řešit své spory mírovými prostředky a zřekly se použití síly i hrozby silou ve vzájemných vztazích. Článek číslo čtyři obsahoval potvrzení neporušitelnosti společných hranic. Pátý článek měl být základem pro další rozšíření sousedské spolupráce: *[...] v oblasti hospodářství, vědy, vědeckotechnických styků, kultury, ochrany prostředí, sportu, dopravy a jiných styků [...]*.¹²⁶ K pražské smlouvě bylo později připojeno ještě několik dopisů, které si mezi sebou vyměnili ministři zahraničních věcí Scheel a Chňoupek. Jejich účelem bylo řešení dílčích nejasností, které by se při výkladu smlouvy mohly vyskytnout. S ohledem na vývoj následujících let byl nejdůležitější dopis Waltera Scheela k „humanitárním otázkám“. Československá strana jeho připojením ke smlouvě souhlasila s následující formulací: *Československá strana prohlásila, že příslušná československá místa budou blahovlně posuzovat v souladu se zákony a právními předpisy, platnými v Československé socialistické republice, žádosti československých občanů, kteří si na základě své německé národnosti přejí vystěhovat se do Spolkové republiky Německo.*¹²⁷

Ministři zahraničních věcí Walter Scheel a Bohuslav Chňoupek parafovali smlouvu 20. června 1973 v Bonnu. Slavnostní podpis dokumentu za účasti předsedů vlád obou zemí měl proběhnout v září téhož roku v Praze. V létě 1973 se ale osud celé smlouvy stal znovu nejistým. Důvodem byl požadavek západoněmecké strany, aby budoucí velvyslanectví SRN v Československu mohlo poskytovat právní pomoc také pro soudy a některé další úřady Západního Berlína. Československá strana takový dodatek ke smlouvě odmítla akceptovat, neboť měl být údajně v rozporu s dohodou čtyř mocností o Berlíně z roku 1971. Znovu se tak rozběhl kolotoč diplomatických a politických jednání. Mimo jiné se jich osobně účastnil také zahraničněpolitický mluvčí poslaneckého klubu SPD ve Spolkovém sněmu Bruno Friedrich. Řešení přineslo až jednání ministrů zahraničních věcí Scheela a Gromyka v Moskvě na přelomu října a listopadu 1973. Jejich výsledkem byl opět kompromis, na jehož základě se měly jednotlivé případy právní

---

¹²⁵ Tamtéž.

¹²⁶ Tamtéž.

¹²⁷ Tamtéž.

pomoci pro západoberlínské soudy posuzovat individuálně.¹²⁸ Teprve nyní mohl být stanoven nový termín Brandtovy návštěvy v ČSSR na prosinec 1973.

Západoněmecká delegace v čele s kancléřem Brandtem přiletěla do Prahy po třetí hodině odpolední 11. prosince 1973. Formální uvítání proběhlo i přes mrazivé počasí přímo na letišti, kde na spolkového kancléře čekal federální předseda vlády Lubomír Štrougal a další členové federální vlády. Prvním bodem programu byla návštěva u prezidenta republiky Ludvíka Svobody na Pražském hradě. Setkání, které se konalo za přítomnosti novinářů, mělo spíše zdvořilostní charakter a trvalo asi hodinu. Brandt, Scheel, Svoboda, Štrougal a generální tajemník ÚV KSČ Gustáv Husák se bavili spíše v odlehčeném duchu. Žádné sporné otázky vzájemných vztahů se neřešily.¹²⁹ Spolkový kancléř k pobavení přítomných podotkl, že když v roce 1936 poprvé „inkognito“ navštívil Československo, měl s sebou falešný cestovní pas.¹³⁰

Hlavní bod programu prvního dne Brandtovy návštěvy přišel na řadu v 17:30, kdy ve Velkém sále Černínského paláce proběhl slavnostní podpis pražské smlouvy. Vedle signatářů, kterými byli předsedové vlád Brandt a Štrougal a ministři zahraničních věcí Scheel a Chňoupek, se celého aktu účastnily také zhruba tři stovky novinářů z celého světa a několik desítek zástupců ÚV KSČ, československé federální vlády, vlád republikových a všech československých parlamentních komor. Ceremoniál byl zakončen slavnostním přípitkem. V 18.00 promluvil Willy Brandt prostřednictvím televize a rozhlasu ke svým spoluobčanům. Jeho poselství bylo velmi podobné tomu, které zaznělo o tři a půl roku dříve po podpisu moskevské smlouvy. Brandt se obracel především na ty občany SRN, kteří kdysi měli v Československu své domovy: *Smlouva, kterou jsme dnes podepsali, neschvaluje spáchaná bezpráví. Neznamená tedy ani dodatečnou legitimizaci vyhnání. Stejně jako smlouva s Moskvou, stejně jako smlouva*

---

¹²⁸ PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999, s. 127–128.

¹²⁹ Gespräch des Bundeskanzlers Brandt mit Präsident Svoboda, dem Generalsekretär des ZK der KPČ, Husák und Ministerpräsident Štrougal in Prag, 11. Dezember 1973. In: *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. 1973, Band 3, dokument č. 412, München: Oldenbourg, 2004.

¹³⁰ Willy Brandt, který již v roce 1933 uprchl z nacistického Německa, strávil Vánoce roku 1936 v Praze. Na počátku roku 1937 se v Moravské Ostravě zúčastnil tajné konference Socialistické dělnické strany Německa (Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands, zkráceně SAPD). Brandt byl členem SAPD v letech 1931–1946.

s Varšavou nebo základní smlouva s NDR – nevzdává se ničeho, co by už dávno nebylo ztraceno.¹³¹ Československé sdělovací prostředky text Brandtova poselství nepřevzaly.¹³²

Posledním bodem programu prvního dne byla oficiální večeře v Nové galerii na Pražském hradě. Na jejím začátku se ujali slova předsedové vlád a pronesli slavnostní přípitky. Lubomír Štrougal připomněl nelehký proces vzniku pražské smlouvy: *Pevně věříme, že stejně odhodlaně a vytrvale, jako jsme připravovali tuto smlouvu, budeme dbát i o její uvedení do života.*¹³³ Willy Brandt v rámci svého krátkého projevu stručně, ale velmi výstižně zopakoval, co je hlavní podstatou východní politiky sociálně-liberální koalice: *Odstranění napětí, nedůvěry a nedorozumění je předpokladem pro bezpečnost a spolupráci. Uvolnění napětí však není samoučelem. Vývoj, o němž usilují spolková vláda a její evropští spojenci, nesmí skončit schválením pouhých zásad a papírových prohlášení, ale musí národům přinést něco konkrétního.*¹³⁴

Ráno 12. prosince 1973 se Willy Brandt a Walter Scheel vypravili na vrch Vítkov, kde položili věnec u hrobu neznámého vojína. Podle původního programu Brandtovy návštěvy měli členové západoněmecké delegace navštívit Lidice, malou středočeskou obec, kterou po atentátu na Reinharda Heydricha v roce 1942 vyvraždili nacisté.¹³⁵ Pietní akt u památníku na pražském Vítkově byl ale pravděpodobně shledán časově a logisticky méně náročným. V této souvislosti je docela zajímavé, že Helmut Schmidt i Hans-Jürgen Wischniewski během svého „polooficiálního“ pobytu v ČSSR v roce 1966 Lidice navštívili.

Nejdůležitější bod programu druhého dne přišel na řadu v deset hodin dopoledne, kdy se v Bílém salóncu na Pražském hradě sešly širší delegace obou zemí, aby projednaly další postup v rozvoji vzájemných vztahů. Rozhovory trvaly téměř dvě a půl hodiny a na pořad jednání se dostalo opravdu široké spektrum témat. Obě strany se shodly na tom, že mají zájem o další rozvoj hospodářské a vědeckotechnické spolupráce. Právě v tomto bodu ale debata probíhala na dosti obecné úrovni. Dořešení detailů bylo přenecháno

---

¹³¹ Ansprache des deutschen Bundeskanzlers, Willy Brandt, aus Prag über die Rundfunks- und Fernsehanstalten der Bundesrepublik Deutschland am 11. Dezember 1973. In: BŘACH, Radko. *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 87–88.

¹³² BŘACH, 1994, s. 51.

¹³³ Přípitek předsedy vlády ČSSR L. Štrougala. *Rudé právo*. 1973, č. 295, s. 2.

¹³⁴ Přípitek spolkového kancléře NSR W. Brandta. *Rudé právo*. 1973, č. 295, s. 2.

¹³⁵ ABS, fond Správa SNB hl. m. Prahy a Středočeského kraje (dále jen B1/ II.), inventární jednotka č. 12, *Plán bezpečnostního opatření po linii StB k návštěvě W. Brandta v Lidicích, okres Kladno, dne 7. 9. 1973*.

příslušným ministerstvům. Všeobecná shoda panovala také v otázce turistického ruchu, který byl pro ČSSR významným zdrojem „tvrdých“ valut.¹³⁶

Západoněmecká delegace chtěla kromě ekonomické spolupráce hovořit zejména o tzv. humanitárních otázkách. Bonnské vládě velmi záleželo na plnění závazků vyplývajících z výše zmíněného dopisu Waltera Scheela, který byl přílohou pražské smlouvy. Dle západoněmeckých předpokladů mělo v ČSSR žít zhruba 25 000 československých občanů německé národnosti, kteří měli zájem o vystěhování do SRN. Walter Scheel požádal o liberalizaci, tedy zrychlení a zjednodušení, vystěhovaleckého řízení. Na tuto prosbu ale nepřišla z československé strany příliš uspokojivá odpověď. Generální tajemník Husák i federální předseda vlády Štrougal shodně prohlásili, že ČSSR má nedostatek pracovních sil a liberalizace vystěhovalecké politiky nepřipadá v úvahu. Do kategorie humanitárních otázek spadala také západoněmecká žádost o „velkorysejší“ postup československých úřadů vůči občanům, kteří nelegálně odešli (emigrovali) do SRN. Gustáv Husák prohlásil, že tito lidé mohou dostat povolení k návštěvě příbuzných v ČSSR pouze za předpokladu, že v zahraničí nevyvíjejí „protičeskoslovenskou“ politickou činnost. Západoněmecká delegace intervenovala také za několik svých občanů, kteří se v ČSSR nacházeli ve výkonu trestu odnětí svobody. Řada z nich se ve vězení ocitla kvůli tomu, že pomáhali občanům NDR při emigraci na Západ. Obdobná žádost týkající se československých politických vězňů ze strany západoněmecké delegace nezazněla.¹³⁷

Také československá delegace měla připravena několik námětů na diskuzi, o kterých se dalo předpokládat, že se na druhé straně jednacího stolu nesetkají s pochopením. Především se jednalo o široké spektrum finančních nároků souvisejících s okupací Československa v době druhé světové války (reparační a nereparační nároky, restituce a další formy odškodnění). Československá delegace dále vznesla námitky proti činnosti sudetoněmeckých krajanských spolků („landsmanšaftů“) a proti činnosti Rádia Svobodná Evropa. Na všechny tři podněty odpověděl kancléř Brandt. Kritiku krajanských spolků zcela odmítl a poukázal na to, že pro Spolkovou republiku nebylo vůbec jednoduché integrovat do společnosti několik milionů vyhnanců z Východu včetně těch, kteří přišli z Československa. K Rádiu Svobodná Evropa pouze lakonicky řekl: *Tento problém je*

---

¹³⁶ NA ČR, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1971–1976 (dále jen KSČ-ÚV-02/1), sv. 103, a. j. 103, b. 2, *Zápis z jednání mezi ČSSR a NSR na Pražském hradě dne 12. prosince 1973 v 10:00 hodin.*

¹³⁷ Tamtéž.

*spíše problémem dvou velmocí, než problémem našich bilaterálních zájmů.*¹³⁸ Poukázal tak na skutečnost, že zřizovatelem rádia byla americká, nikoliv západoněmecká vláda. S pozitivní odezvou se neseťkal ani návrh na jednání o finančních nárocích ČSSR vůči SRN. Brandt mimo jiné prohlásil, že Němci za druhou světovou válku zaplatili dostatečně, neboť v jejím důsledku ztratili významnou část svého předválečného území i majetku. Nakonec dodal: *Nedělejte to sobě a nám zbytečně těžké. Nespojujte otázky budoucí spolupráce s otázkami minulosti.*¹³⁹ Lubomír Štrougal své dojmy z jednání na Pražském hradě později ironicky popsal těmito slovy: *Musím přiznat, že po výkladu W. Brandta jsem si sám kladl provokativní otázku, zda ne reparace od Němců, ale československá výpomoc NSR není na pořadu dne.*¹⁴⁰

Stručně řečeno, jednání na Pražském hradě potvrdilo, že obě strany mají od „normalizace“ vzájemných vztahů poněkud odlišná očekávání. Došlo k výměně názorů, ale názorová shoda, snad s výjimkou hospodářské spolupráce, nalezena nebyla. Jako by vzájemné sympatie obou stran byly přímo úměrné chladnému počasí, které Brandtovu návštěvu v ČSSR doprovázelo. Následně zveřejněné komuniké pro sdělovací prostředky se k průběhu rozhovorů vyjadřovalo maximálně obecně: *Rozhovory byly konstruktivní a užitečné.*¹⁴¹ Zpráva pro tisk obsahovala také informaci o tom, že kancléř Brandt pozval Lubomíra Štrougala na návštěvu SRN. Stejně pozvání bylo nabídnuto také faktickému „prvnímu muži“ ČSSR Gustávu Husákovi, ale o tom už se komuniké nezmiňovalo. Po tiskové konferenci v hotelu International čekal na spolkového kancléře a jeho doprovod už jenom pozdní oběd v Černínském paláci, odjezd na ruzyňské letiště a odlet zpět do Bonnu. Celá Brandtova návštěva ČSSR trvala necelých 26 hodin.

3.2. Výměna velvyslanců a ratifikace pražské smlouvy

Současně s podpisem pražské smlouvy došlo 11. prosince 1973 také k navázání diplomatických styků mezi SRN a ČSSR na úrovni velvyslanců. V praxi to znamenalo, že dosavadní stálé obchodní zastoupení Spolkové republiky v ČSSR bylo „povýšeno“ na velvyslanectví, ale prozatím nadále sídlilo ve dvou vyčleněných patrech pražského hotelu

---

¹³⁸ Tamtéž.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha: Epoque, 2009, s. 350.

¹⁴¹ Komuniké o návštěvě. *Rudé právo*. 1973, č. 296, s. 1.

Jalta. Vedením úřadu byl dočasně pověřen dosavadní vedoucí stálé obchodní mise Otto Heipertz. O tom, kdo se stane prvním řádně jmenovaným velvyslancem v ČSSR, rozhodla spolková vláda ještě do konce roku 1973.¹⁴² Volba padla na zkušeného diplomata a zároveň dlouholetého člena SPD Gerharda Ritzela.¹⁴³ Ten byl nejenom blízkým spolupracovníkem Willyho Brandta, ale patřil také do okruhu jeho osobních přátel. Gerhard Ritzel pocházel z tradiční sociálnědemokratické rodiny. Jeho otec Heinrich patřil k významným představitelům SPD již za časů výmarské republiky. Po roce 1933, kdy se moci v Německu chopil Adolf Hitler, se Ritzelova rodina přestěhovala do Švýcarska, kde zůstala až do konce druhé světové války. Do služeb západoněmeckého ministerstva zahraničních věcí vstoupil Gerhard Ritzel v roce 1951. V následujících letech vykonával různé funkce na diplomatických zastoupeních SRN v Indii, na Srí Lance, v USA a v Lucembursku. V roce 1969 se stal osobním referentem kancléře Brandta. V letech 1971–1974 byl velvyslancem v Norsku, v Brandtově „druhé vlasti“.¹⁴⁴ Do ČSSR přicestoval Gerhard Ritzel na jaře 1974. Své pověřovací listiny předal do rukou Lubomíra Štrougala 25. dubna 1974.¹⁴⁵ Federální předseda vlády při krátkém ceremoniálu konaném na Pražském hradě zastupoval tehdy již vážně nemocného prezidenta Ludvíka Svobodu.¹⁴⁶ Ritzel strávil v ČSSR celkem tři roky. Později na tuto dobu vzpomínal se značně smíšenými pocity: *Aparát [československého] ministerstva zahraničí zastavil prakticky každou moji iniciativu, povolil jen to, co naší straně sotva mohlo přinést nějaké „plusové body“.* *Aparát ministerstva zahraničního obchodu se choval velmi podobně. Když už velvyslanectví samo něco iniciovalo bez předchozí domluvy s nějakým ministerstvem, bylo pokáráno a bylo mu sděleno, že je to nepřijatelné. Někdy jsme byli já a mí téměř bez výjimky skvělí spolupracovníci tak frustrováni, že jsme se pohybovali na hraně rezignace.*¹⁴⁷ Velvyslanec byl navíc pod takřka permanentním dohledem československé Státní bezpečnosti, která k jeho osobě vedla dodnes dochovaný svazek

---

¹⁴² AMZV, fond 4. teritoriální odbor – denní informace 1973, *Pro informace FMZV ze dne 17. prosince 1973.*

¹⁴³ Gerhard Ritzel (1923–2000) vstoupil do SPD v roce 1955: RÖDER, Werner, ed. a STRAUSS, Herbert Arthur, ed. *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933. Band I., Politik, Wirtschaft, Öffentliches Leben.* München: K. G. Sauer, 1980, s. 605.

¹⁴⁴ Willy Brandt žil v Norsku jako politický exulant v letech 1933–1940.

¹⁴⁵ NA ČR, fond A ÚV KSČ Gustáv Husák, Vztahy ČSSR – NSR, č. kartonu 1243, *Rozhovor L. Štrougala s velvyslancem NSR G. Ritzelem ze dne 25. dubna 1974.*

¹⁴⁶ KLUSÁKOVÁ, Zoe. *O tom, co bylo: životopis Svobodovy rodiny.* Praha: Noos, 2017, s. 287.

¹⁴⁷ RITZEL, Gerhard. *Soweit ich mich erinnere... Aufzeichnung eines Dieners der Diplomatie über Länder, Erlebtes, Gehörtes, Empfundenes und Gedachtes.* Stadt Michelstadt: Michelstadt, 1998, s. 145–146.

s krycím názvem „Dub I“.¹⁴⁸ Důmyslný systém telefonních a prostorových odposlechlů nainstalovaný na velvyslanectví stejně jako časté osobní sledování měly za cíl nejenom monitorovat vnitřní chod ambasády, ale také podchytit veškeré „nežádoucí“ kontakty velvyslance Ritzela s československými občany.¹⁴⁹

Přes všechny výše popsané nesnáze se Gerhardu Ritzelovi přeci jen podařila jedna velmi důležitá věc. Během jeho působení v Praze došlo k přestěhování západoněmeckého velvyslanectví z hotelu Jalta na Václavském náměstí do Lobkovického paláce na Malé Straně. Otázka, kde bude sídlo velvyslanectví, se řešila již v průběhu rozhovorů o pražské smlouvě. Paul Frank ve svých pamětech uvádí, že československá strana tehdy navrhovala stavbu nové budovy někde na okraji Prahy. Západoněmecká delegace tento návrh ale odmítla s tím, že Spolková republika by měla mít velvyslanectví v historickém centru města. Předsednictvo ÚV KSČ nakonec rozhodlo, že spolkové vládě bude nabídnut Lobkovický palác.¹⁵⁰ Příprava paláce pro potřeby velvyslanectví vyžadovala stavební úpravy, které kvůli různým administrativním průtahům trvaly několik let. Willy Brandt urgoval předání paláce během své návštěvy v Praze v prosinci 1973. Generální tajemník Husák ho tehdy ujistil, že stavební úpravy budou dokončeny v průběhu roku 1974. Pomalé tempo rekonstrukce zdůvodnil obstrukcemi ze strany památkového úřadu.¹⁵¹ Ve skutečnosti se stavební úpravy dále protahovaly, stěhování probíhalo postupně a bylo s největší pravděpodobností dokončeno až v roce 1976.¹⁵² Gerhard Ritzel opustil ČSSR v roce 1977, kdy se stal novým západoněmeckým velvyslancem v Íránu. Zde díky Íránské islámské revoluci zažil v letech 1977–1981 nepoměrně bouřlivější období než předtím v Československu.

Opačným směrem, tedy z Prahy do Bonnu, putoval jako první československý velvyslanec v SRN Jiří Götz. Jelikož se v letech 1971–1973 jako vedoucí československého vyjednávacího týmu významně podílel na přípravě pražské smlouvy, bylo to celkem logické a předvídatelné rozhodnutí. V minulosti navíc již působil na diplomatických misích v Západním Berlíně, ve Vídni a ve východním Berlíně.

---

¹⁴⁸ ABS, fond Svazky kontrarozvědného rozpracování – Centrála (dále jen MV-KR), svazek „Dub I“, registrační číslo: 7209, archivní číslo: 659342.

¹⁴⁹ Více k tématu: MALÍNEK, Tomáš. „Dub“ v „Oboře“. Západoněmečtí velvyslanci v hledáčku Státní bezpečnosti v letech 1968–1989. In: *Securitas Imperii*. 2017, č. 1, s. 176–200.

¹⁵⁰ FRANK, 1985, s. 311–312.

¹⁵¹ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. 103, a. j. 103, b. 2, *Zápis z jednání mezi ČSSR a NSR na Pražském hradě dne 12. prosince 1973 v 10:00 hodin*.

¹⁵² Oficiální otevření nového sídla velvyslanectví SRN v Lobkovickém paláci proběhlo až v březnu 1977.

Na federálním ministerstvu zahraničních věcí tak patřil k předním odborníkům na německy mluvící země. V Bonnu pravděpodobně nikdo netušil, že nový československý velvyslanec není pouze zkušeným diplomatem, ale také bývalým nadporučíkem Sboru národní bezpečnosti (SNB), který v letech 1957 až 1962 pracoval pro československou rozvědku.¹⁵³ V jeho kádrové charakteristice, kterou na přelomu ledna a února 1974 předložil ministr zahraničních věcí Bohuslav Chňoupek předsednictvu ÚV KSČ, mimo jiné stojí: *Úkoly, kterými je pověřován, plní důsledně, principiálně, vždy plně v souladu s rozhodnutím stranických orgánů a generální linií strany. Vždy úzce spolupracoval se sovětskými přáteli a obhajoval společné zájmy.*¹⁵⁴ Jiří Götz působil v Bonnu až do roku 1983. Stal se tak vůbec nejdéle sloužícím československým velvyslancem v Německu.

Ratifikace pražské smlouvy v parlamentech obou zemí byla vedle výměny velvyslanců druhým nezbytným předpokladem „normalizace“ vztahů mezi SRN a ČSSR. Jelikož se jednalo o poměrně složitý proces, nebudou následující stránky věnovány jeho popisu a analýze. Hlavní pozornost bude věnována roli SPD v tomto procesu.

V SRN musela být pražská smlouva projednána Spolkovým sněmem i Spolkovou radou. Pokud by vládní koalice SPD-FDP v obou těchto ústavních orgánech SRN měla většinu, schvalovací proces by mohl proběhnout poměrně rychle. V roce 1974 tomu tak ale nebylo. Vládní strany měly po předčasných celostátních volbách konaných v roce 1972 pohodlnou většinu pouze ve Spolkovém sněmu (271 hlasů vládních proti 225 hlasům opozičním).¹⁵⁵ Ve Spolkové radě, která není přímo volená, ale je složena ze zástupců jednotlivých spolkových zemí, měli naopak těsnou většinu křesťanští demokraté. Západní Berlín, jehož dominantní politickou silou byla dlouhodobě SPD, měl sice ve Spolkovém sněmu i Spolkové radě také své zástupce, ale pouze s poradním hlasem. Toto rozložení politických sil předem naznačovalo, že ratifikace pražské smlouvy může být dosti zdlouhavou záležitostí, což se následně opravdu potvrdilo.

Ratifikační proces začal ve Spolkové radě. Ta sice o přijetí smlouvy přímo nerozhodovala, ale měla za úkol k ní zaujmout stanovisko (Stellungnahme). První plenární zasedání ve věci pražské smlouvy se konalo 8. března 1974. Zpravodajem, který

---

¹⁵³ ABS, fond Personální spisy příslušníků MV, evidenční číslo: 3446/21, Jiří Götz.

¹⁵⁴ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. 107, a. j. 108, bod 7, *Jmenování velvyslance ČSSR v Německé spolkové republice ze dne 1. února 1974.*

¹⁵⁵ HERBST, Ludolf, ed. et al. *Biographisches Handbuch der Mitglieder des Deutschen Bundestages 1949–2002. Bd. 3, Zeittafel, Verzeichnisse, Ausschüsse.* München: K. B. Sauer, 2003, s. 7.

přítomné zástupce spolkových zemí seznámil s obsahem smlouvy, byl západoberlínský starosta Klaus Schütz (SPD).¹⁵⁶ Ten také jménem zahraničněpolitického výboru Spolkové rady doporučil přijetí kladného stanoviska ke smlouvě. Výhrady křesťanských demokratů shrnul ve svém projevu bavorský ministr práce a sociálních věcí Fritz Pirkel (CSU). V první řadě kritizoval skutečnost, že smlouva ponechává oběma stranám možnost rozdílného výkladu nulity Mnichova. Za nedostatečné označil také ošetření problematiky Západního Berlína a tzv. humanitárních otázek „pouze“ ve formě dopisů. Za nejhorší nedostatek smlouvy ale označil *jednostranné přiřčení morální odpovědnosti za události září 1938 Německu*.¹⁵⁷ Pirkel také zdůraznil, že smlouva „přechází mlčením“ začlenění tzv. Sudet do Československé republiky v roce 1918 i vyhnání německého obyvatelstva z tohoto území po roce 1945.¹⁵⁸ Křesťanští demokraté na těchto čtyřech výhradách s drobnými obměnami trvali po celý proces ratifikace. Při závěrečném hlasování se podle očekávání prosadil názor spolkových zemí, ve kterých dominoval křesťanskodemokratický blok CDU/CSU: Bavorsko, Bádensko-Württembersko, Sársko, Porýní-Falc a Šlesvicko-Holštýnsko. Spolková rada tedy zaujala k pražské smlouvě negativní stanovisko.

Na program jednání Spolkového sněmu se pražská smlouva dostala poprvé 27. března 1974. Proběhla pouze krátká rozprava a dokument byl následně předán zahraničnímu a právnímu výboru Spolkového sněmu.¹⁵⁹ Druhé kolo projednávání začalo až 19. června 1974, tedy více než měsíc po rezignaci Willyho Brandta na post spolkového kancléře. Novou spolkovou vládu mezitím sestavil dosavadní ministr financí Helmut Schmidt. Teprve nyní se rozproutila opravdu bouřlivá debata. Přihlásilo se do ní celkem jedenáct poslanců, pět z nich hovořilo za SPD. Jako první promluvil zahraničněpolitický mluvčí poslaneckého klubu SPD a zároveň také zpravodaj zahraničního výboru Bruno Friedrich. S velmi zdařilou obhajobou smlouvy vystoupil také poslanec Egon Bahr, který mimo jiné prohlásil: *Proto pro smlouvu s Prahou platí to, co platilo a platí pro ostatní [východní] smlouvy: odstraňuje spoustu sutě, kterou nám po sobě zanechala tisíciletá říše. Rovná*

---

¹⁵⁶ Klaus Schütz (1926–2012) byl starostou Západního Berlína v letech 1967–1977.

¹⁵⁷ Plenarprotokoll 402. Sitzung, 8. 3. 1974. In: *Bundesrat, Plenarprotokolle* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: https://www.bundesrat.de/SharedDocs/downloads/DE/plenarprotokolle/1974/Plenarprotokoll-402.pdf?__blob=publicationFile&v=2

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ Plenarprotokoll vom 27. 3. 1974. In: *Deutscher Bundestag, Plenarprotokolle* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/07/07090.pdf>

půdu, na které se dá stavět, pokud k tomu bude vůle.¹⁶⁰ Spolkový kancléř Schmidt ve svém projevu zdůrazňoval především praktické důvody pro přijetí smlouvy: *Naši přátelé a naši spojenci ve světě již dávno uspořádali své vztahy s tímto státem [ČSSR]. Zahájili jsme a odhodlaně prosazovali Ostpolitik navzdory odporu, který vycházel i z této sněmovny, mimo jiné také proto, aby naše země v rámci Evropy připravené na dialog nezůstala posledním exponentem studené války.*¹⁶¹ Do debaty se zapojil také sociálnědemokratický poslanec Karl Hofmann pocházející z Pilníkova v podhůří Krkonoš. Ač sám patřil mezi poválečné vysídlence, pražskou smlouvu podpořil. Opozičním poslancům adresoval následující slova: *Neměli bychom tento element politiky zneužívat k tomu, abychom u vyhnanců udržovali, či snad dokonce znovu probouzeli naděje, které nejsou splnitelné.*¹⁶²

Debata o pražské smlouvě pokračovala i následující den dopoledne. Tentokrát patřil řečnický pult především poslancům opozice. Za poslanecký klub SPD promluvil jeho rétoricky velmi zdatný předseda Herbert Wehner. Svou obhajobu pražské smlouvy nezaložil na její „juristické přesnosti“, nýbrž na „morálním poselství“, které z ní vyplývá: *Já a náš poslanecký klub odsuzujeme každou politiku vedenou Němci, jejímž cílem bylo, je, anebo bude zničení československého státu.*¹⁶³ Závěrečné hlasování o smlouvě probíhalo po jménech, bylo tedy veřejné. Pro přijetí hlasovalo všech 232 přítomných poslankyň a poslanců SPD a FDP (plus 12 hlasů poradních ze Západního Berlína). Proti byli všichni přítomní poslanci CDU/CSU (190 hlasů řádných a 5 hlasů poradních).¹⁶⁴

Po schválení ve Spolkovém sněmu putovala smlouva zpět do Spolkové rady. Křesťanští demokraté se pokusili zpomalit ratifikační proces svoláním společného výboru (Vermittlungsausschuss) složeného ze zástupců Spolkového sněmu a Spolkové rady. Výbor se sice opravdu sešel, ale poslanci vládních a opozičních stran se na žádném kompromisu nedohodli. To nebylo příliš velké překvapení, neboť dohoda v rámci společného výboru by nutně znamenala dodatečný zásah do textu již podepsané mezinárodní smlouvy.¹⁶⁵ V návaznosti na jednání společného výboru většina členů

---

¹⁶⁰ Plenarprotokoll vom 19. 6. 1974. In: *Deutscher Bundestag, Plenarprotokolle* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/07/07109.pdf>

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ Plenarprotokoll vom 20. 6. 1974. In: *Deutscher Bundestag, Plenarprotokolle* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/07/07110.pdf>

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ Plenarprotokoll 407. Sitzung, 21. 6. 1974. In: *Bundesrat, Plenarprotokolle* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z:

Spolkové rady pražskou smlouvu znovu odmítla a podala proti ní námitku (Einspruch). To byl do té doby bezprecedentní krok. Poprvé od vzniku SRN v roce 1949 nastala situace, kdy Spolková rada odmítla mezinárodní smlouvu a vrátila ji Spolkovému sněmu k novému projednání.¹⁶⁶

Poslední slovo ve věci pražské smlouvy tedy náleželo Spolkovému sněmu. Vládní koalice potřebovala k přehlasování námitky Spolkové rady absolutní většinu všech poslankyň a poslanců Spolkového sněmu s plným hlasovacím právem, což bylo minimálně 249 hlasů. Sociální demokraté a liberálové měli na zasedání konaném 10. června 1974 k dispozici 262 hlasů řádných a 13 poradních. Vzhledem k předem jistému výsledku hlasování byla účast opozičních poslanců velmi slabá. Přišlo jich pouze 178. Všichni hlasovali proti.¹⁶⁷ Pražská smlouva tak byla po více než tříměsíční bouřlivé debatě konečně schválena.

V Československu byl proces ratifikace pražské smlouvy na rozdíl od Spolkové republiky pouze formální záležitostí. Vše důležité se odehrálo na společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů, která se konala 15. července 1974. Obsah smlouvy představil přítomným zákonodárcům ministr zahraničních věcí Bohuslav Chňoupek. Na závěr svého projevu řekl: *Děláme definitivní tečku za minulostí. Napravujeme chyby a hřích buržoazní republiky.*¹⁶⁸ Do následné debaty se přihlásili pouze tři poslanci, všichni smlouvu podpořili. Za zmínku stojí snad pouze vystoupení poslance KSČ německé národnosti Heriberta Panstera, který na adresu Spolkové republiky prohlásil: *Vytváření takové příznivé atmosféry a dalšímu rozvoji vztahů však rozhodně neprospívá činnost některých sil v NSR, která je plna nenávisti a nepřátelství vůči naší zemi, naší republice, našemu lidu. Jde nejen o aktivity sudetoněmeckého landsmanšaftu s jeho každoročními srazy – naposled v červnu tohoto roku v Norimberku – a o tendenční a nepřátelské referování některých západoněmeckých sdělovacích prostředků o ČSSR, ale rovněž o umožnění činnosti na svém území štvavým vysílačkám „Svobodná Evropa“ a*

---

https://www.bundesrat.de/SharedDocs/downloads/DE/plenarprotokolle/1974/Plenarprotokoll-407.pdf?__blob=publicationFile&v=2

¹⁶⁶ Plenarprotokoll 409. Sitzung, 1. 7. 1974. In: *Bundesrat, Plenarprotokolle* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z:

https://www.bundesrat.de/SharedDocs/downloads/DE/plenarprotokolle/1974/Plenarprotokoll-409.pdf?__blob=publicationFile&v=2

¹⁶⁷ Plenarprotokoll vom 10. 7. 1974. In: *Deutscher Bundestag, Plenarprotokolle* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/07/07113.pdf>

¹⁶⁸ Stenoprotokol ze společné schůze Sněmovny lidu a Sněmovny národů, 15. července 1974. In: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna.* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/013schuz/s013001.htm>

„Svoboda“ a podpory, která se dostává části čs. emigrace v jejím protičeskoslovenském působení.¹⁶⁹ Po této krátké rozpravě nechal předseda parlamentu Alois Indra hlasovat o přijetí smlouvy. Obě komory Federálního shromáždění ji jednomyslně schválily. Nikdo nehlasoval proti, nikdo se nezdržel.¹⁷⁰ Celý proces ratifikace byl završen 19. července 1974 v Bonnu, kde došlo k výměně ratifikačních listin mezi ministry zahraničních věcí. Tímto dnem vstoupila pražská smlouva v platnost.¹⁷¹

3.3. Valtr Taub: český Guillaume?

Na sklonku roku 1973 se uzavřela nejenom bilaterální fáze Ostpolitik. Ke svému konci se pomalu blížila i celá éra kancléře Brandta. Spektakulární úspěchy sociálně-liberální koalice v zahraniční politice a volební triumf SPD v roce 1972 byly brzy zastíněny novými problémy. Na podzim 1973 zasáhla celou západní Evropu včetně SRN tzv. první ropná krize.¹⁷² Skokové zdražení ropy s sebou přineslo širší hospodářskou krizi doprovázenou rostoucí inflací, zadlužením státu a nezaměstnaností. Na otázku, zda je Brandt tou správnou osobou, která dokáže vyvést Spolkovou republiku z krize ven, nebyl v rámci SPD jednotný názor. Dodnes se často spekuluje zejména o roli Herberta Wehnera, který údajně nepovažoval Brandta za dostatečně silného politického lídra v časech ekonomické krize. Faktem zůstává, že kvůli zdravotním problémům, ke kterým snad patřily i deprese, působil Willy Brandt v posledních měsících svého kancléřství unaveným a pasivním dojmem.¹⁷³ Pomyslnou poslední kapkou se v dubnu 1974 stalo šokující odhalení Brandtova osobního tajemníka Güntera Guillaumea jako agenta východoněmecké tajné služby Stasi.¹⁷⁴ Bez nadsázky se jednalo o největší špionážní aféru v poválečných dějinách Německa. 6. května 1974 podal kancléř Brandt demisi. Jeho nástupcem se stal dosavadní spolkový ministr financí Helmut Schmidt. „Vizionář“ byl

---

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. 117, a. j. 127, bod 21, *Výsledky návštěvy ministra zahraničních věcí Československé socialistické republiky v Německé spolkové republice ze dne 1. srpna 1974.*

¹⁷² Krize byla přímým důsledkem tzv. Jomkipurské války mezi Izraelem a jeho arabskými sousedy. Arabské státy vyvážející ropu tehdy přistoupily k razantnímu zdražení ropy a k uvalení embarga na její vývoz do některých západních zemí, které v konfliktu podporovaly Izrael.

¹⁷³ FISCHER, Frank. „Im deutschen Interesse“. *Die Ostpolitik der SPD von 1969 bis 1989*. Husum: Matthiesen Verlag, 2001, s. 48-49.

¹⁷⁴ Günter Guillaume (1927–1995) byl důstojník Stasi vysazený pod krycí identitou v roce 1956 na území SRN s úkolem infiltrovat se do aparátu SPD. V dubnu 1974 byl zatčen, obviněn z velezrady a následně odsouzen ke třinácti letům odnětí svobody. V rámci výměny agentů byl Günter Guillaume v roce 1981 propuštěn z vězení a vyhoštěn do NDR.

v čele země nahrazen osvědčeným „krizovým manažerem“. Nebýt této personální výměny, sociálně-liberální koalice by se pravděpodobně neudržela u moci dalších osm let. K velmi důležité změně došlo také na postu ministra zahraničních věcí. Waltera Scheela, který byl 1. července 1974 zvolen novým spolkovým prezidentem, nahradil jeho spolustraní z FDP Hans-Dietrich Genscher.¹⁷⁵ Určité přeskupení sil proběhlo i ve vedení SPD. Willy Brandt zůstal předsedou strany. Jako sjednocující osobnost s velkou autoritou a morálním kreditem byl pro SPD nadále nepostradatelný. Brandt vytvořil společně s Helmutem Schmidtem a Herbertem Wehnerem v čele strany „triumvirát“, který navzdory napjatým osobním vztahům mezi jeho členy řídil SPD až do roku 1982.

Brandtova demise byla pro československé politiky velmi nepříjemným překvapením. Východoněmecká Stasi jistě mohla Guillaumeovu aféru považovat svým způsobem za úspěch a demonstraci vlastní síly. Z politického hlediska se ale jednalo o „vlastní gól do branky sovětského bloku“. Přišel v období, kdy kulminoval proces détente a do finále se blížila helsinská konference. Lubomír Štrougal později celou situaci okomentoval následujícími slovy: *Ohrozit pozici pokrokového světového státníka Williho Brandta a způsobit jeho odchod z vrcholné politiky nebylo v zájmu celého našeho společenství. Takové hrubé chyby se profesionálně vedená rozvědná služba nikdy neměla dopustit.*¹⁷⁶ Guillaumeova aféra ukázala, jak rozporuplnou roli hrály východoevropské tajné služby v procesu Ostpolitik. Sovětská KGB, která fungovala jako prostředník mezi Egonem Bahrem a politickým vedením SSSR, přispěla k úspěšnému završení západoněmecko-sovětských jednání o moskevské smlouvě z roku 1970. Východoněmecká Stasi v roce 1972 prostřednictvím úplatků zabránila tomu, aby Spolkový sněm vyslovil nedůvěru Brandtově vládě. O dva roky později stejná tajná služba, nutno dodat že nechtěně, odstranila Brandta z úřadu kancléře. Na tomto místě se celkem zákonitě nabízí otázka, kterou se česká ani německá historiografie dosud příliš nezabývala. Jakou roli v počáteční fázi Ostpolitik sehrála československá Státní bezpečnost?

StB měla v 50. a 60. letech v SPD řadu tajných spolupracovníků. Byli rozmístěni téměř na všech úrovních od řadových členů strany až po poslance Spolkového sněmu. Detailnější analýza osudů jednotlivých agentů by dalece přesahovala tematické, časové i stránkové vymezení této práce. Pro ilustraci snad postačí připomenout, že dvěma

---

¹⁷⁵ Hans-Dietrich Genscher (1927–2016) byl spolkovým ministrem zahraničních věcí v letech 1974–1992. V letech 1974–1985 byl současně předsedou FDP.

¹⁷⁶ ŠTROUGAL, 2009, s. 350–351.

nejdůležitějšími tajnými spolupracovníky StB byli poslanci Spolkového sněmu Arno Behrisch (krycí jméno Jakub) a Alfred Frenzel (krycí jméno Anna). Behrisch patřil k levicovému křídlu SPD a byl odpůrcem nového dlouhodobého programu strany, který byl přijat v roce 1959 na sjezdu v Bad Godesbergu. V roce 1961 vystoupil z SPD a obratem přešel do nově založené pacifistické Německé mírové unie (Deutsche Friedens-Union, zkráceně DFU), která ale ve spolkových volbách nikdy nezískala pět procent hlasů nutných ke vstupu do parlamentu. Později se ukázalo, že celý „projekt“ DFU byl po finanční stránce silně závislý na podpoře z NDR. Z pohledu StB ztratil Behrisch po odchodu z SPD svou původní „hodnotu“. Jeho tehdejší řídicí důstojník major Václav Kvasnička ve svých pamětech uvedl, že StB měla po celou dobu spolupráce s Behrischem podezření, že se jednalo o dvojitého agenta, který současně pracoval také pro britskou zpravodajskou službu.¹⁷⁷

Alfred Frenzel byl jedním z nejdůležitějších agentů, které měla StB v období studené války na Západě. Zmíněný major Václav Kvasnička ho dokonce označil za „perlu československé špionáže“.¹⁷⁸ Frenzel se narodil v roce 1899 v malé obci Josefův Důl nedaleko Jablonce nad Nisou. Vyrůstal ve velmi chudých sociálních poměrech, později se vyučil pekařem, ale v době Velké hospodářské krize často střídal zaměstnání. Politicky se nejprve angažoval v KSC, později přestoupil k DSAP. S československou zpravodajskou službou spolupracoval již před válkou a v letech 1937–1938 pro ni plnil různé úkoly na území Rakouska. Druhou světovou válku prožil ve Velké Británii, kde vstoupil do československé zahraniční armády a pracoval jako kuchař u RAF. Po válce se vrátil do Československa a na rodném Liberecku organizoval tzv. antifa-transporty sudetoněmeckých sociálních demokratů do americké okupační zóny Německa. V roce 1946 natrvalo přesídlil do Bavorska i sám Frenzel. Vstoupil do SPD, stal se zakládajícím členem Seliger-Gemeinde a v roce 1953 byl poprvé zvolen poslancem Spolkového sněmu. Československá rozvědka obnovila spolupráci s Frenzelem v roce 1956. Není úplně jasné, zda Frenzel souhlasil se závazkem spolupráce z ideologických pohnutek, ze strachu (v Československu žila jeho nevlastní dcera) nebo kvůli materiálnímu prospěchu. Pravděpodobně se jednalo o kombinaci více faktorů. Ať už to bylo jakkoliv, Frenzel, který byl od roku 1957 členem parlamentního branného výboru, se pro StB a jejím prostřednictvím pro celou Varšavskou smlouvu stal neocenitelným zdrojem informací o

---

¹⁷⁷ KVASNIČKA, Václav. *Droga zvaná špionáž aneb o čem Frolík ani Bittman nepiší*. Praha: Periskop, 1994, s. 111–115.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 116.

Bundeswehru a NATO. Do Prahy samozřejmě předával také informace o dění uvnitř SPD. Důkazem opravdu mimořádné Frenzelovy výkonnosti je velmi rozsáhlý svazek s krycím názvem „Anna“, který je dodnes uložen v Archivu bezpečnostních složek.¹⁷⁹ Západoněmecká policie odhalila jeho špionážní činnost v roce 1960. V říjnu téhož roku byl Frenzel zatčen přímo v budově Spolkového sněmu, obviněn z velezrady a následně odsouzen k patnácti rokům odnětí svobody. Vězení opustil v roce 1966, kdy mezi Západem a Východem proběhla větší jednorázová výměna vězňů a zajatců. Po návratu do Československa se Alfredu Frenzelovi dostalo celé řady poct, byl mu přiznán relativně vysoký důchod a prezident Antonín Novotný mu v roce 1967 propůjčil vyznamenání Za statečnost. Když Alfred Frenzel v roce 1968 zemřel, československý časopis *Reportér* otiskl na základě podnětu od ministerstva vnitra článek s titulkem *Sám voják v poli...*, ve kterém byl Frenzel označen za *nejúspěšnějšího špióna, který byl v historii NSR až dosud odhalen*.¹⁸⁰

Další velmi účinnou zbraní StB byly dezinformace. V roce 1960 se pokusilo československé ministerstvo vnitra prostřednictvím pražského Ústavu pro mezinárodní vztahy a ekonomii rozšířit do světa článek nazvaný *Ještě k biografii Willi Brandta*, ve kterém byl tehdejší starosta Západního Berlína „odhalen“ jako dvojitý agent americké CIA a nacistického gestapa.¹⁸¹ Nejednalo se o příliš úspěšnou dezinformační kampaň. Obvinění Brandta ze spolupráce s gestapem bylo přeci jen dosti nevěrohodnou konstrukcí.

Velmi zvláštním tipem tajného spolupracovníka StB byl žurnalista Václav Novotný, který v roce 1966 organizoval návštěvu Helmuta Schmidta v ČSSR. Pro československý rozhlas pracoval již v 50. letech, kdy byl vedoucím americké sekce zahraničního vysílání. V roce 1959 se stal zaměstnancem ministerstva vnitra, přesněji řečeno československé rozvědky, kde dosáhl hodnosti nadporučíka. Již v roce 1962 ale ministerstvo vnitra opustil a vrátil se do rozhlasu, který ho o rok později vyslal jako svého korespondenta do Bonnu.¹⁸² Novotný nadále zůstával v kontaktu s StB, byť už „pouze“ jako tajný spolupracovník s krycím jménem „Namo“. Jeho úkolem bylo předávat svým bývalým kolegům informace o významných osobnostech západoněmeckého veřejného života, se

---

¹⁷⁹ ABS, fond I. správa MV, svazek „Anna“, registrační číslo: 40972, archivní číslo: 6728.

¹⁸⁰ [R. E.] *Sám voják v poli... Reportér*, 1968, č. 32, s. 11.

¹⁸¹ ABS, fond Organizační a vnitřní správa FMV, II. díl (dále jen A 6/2), inventární jednotka č. 63, Článek „*Ještě k životopisu Willi Brandta*“, březen 1960.

¹⁸² ABS, fond Personální spisy příslušníků MV, evidenční číslo: 1173/27, Václav Novotný.

kterými byl jako novinář permanentně v kontaktu. Státní bezpečnost s jeho prací nicméně nikdy nebyla příliš spokojená. Novotný se často odmítal řídit jejími instrukcemi a nerad se podřizoval autoritám, s jejichž názory nesouhlasil. To byl ostatně asi ten hlavní důvod, proč v roce 1962 z ministerstva vnitra odešel. Schmidtovu návštěvu ČSSR Novotný připravoval v koordinaci s ÚV KSČ, kde měl zejména mezi „reformisty“ své vlastní kontakty. Klíčové role v tomto složitém komunikačním řetězci mezi SPD a KSČ pravděpodobně hráli doktor Erhardt Eckert a Oldřich Kaderka. Erhardt Eckert byl sociálnědemokratický žurnalista, který již v dubnu 1966 navštívil ČSSR, aby před Schmidtovou cestou navázal bližší kontakty s československými politiky a novináři. Oldřich Kaderka byl v této době vedoucím oddělení mezinárodní politiky ÚV KSČ.¹⁸³ Václav Novotný byl později svým řídicím důstojníkem „zaúkolován“, aby doprovázel Schmidta po celou dobu jeho pobytu v ČSSR a snažil se zjistit, jaké jsou jeho „neoficiální“ názory na budoucí vývoj vztahů mezi SRN a ČSSR. Na konci července 1966, tedy krátce po Schmidově odjezdu z Československa, nadiktoval Václav Novotný pro StB velmi podrobnou souhrnnou zprávu. Její přepis z magnetofonového pásku čítá celkem 16 stran. Zpráva přesto byla vyhodnocena jako nevyhovující: *Celá zpráva je poznamenána subjektivními názory NOVOTNÉHO a nesplňuje naše požadavky.*¹⁸⁴ Státní bezpečnost následně přerušila s Novotným spolupráci.

Václav Novotný se znovu dostal do hledáčku StB po srpnu 1968, tentokrát ale nikoliv jako spolupracovník, nýbrž jako podezřelý. Důvodem byly jeho styky se zaměstnanci západoněmecké obchodní mise v ČSSR a další „podezřelé“ kontakty, které udržoval s občany SRN. V 70. letech byl obviněn z vyzvědačství, vyzrazení státního tajemství a dalších politických „deliktů“, za které byl opakovaně vězněn. Na svobodu se dostal teprve na sklonku 70. let po osobní intervenci spolkového kancléře Schmidta. V roce 1980 se odstěhoval do SRN, usadil se v Bonnu a stal se zaměstnancem Friedrich-Ebert-Stiftung. Helmut Schmidt veřejně potvrdil své angažmá za Novotného osvobození v roce 1990 v knize *Die Deutschen und ihre Nachbarn.*¹⁸⁵

Václav Novotný jistě nebyl jediným československým novinářem, který v 60. letech sehrál nějakou roli v neoficiální komunikaci mezi Prahou a Bonnem. Význam těchto

---

¹⁸³ V období tzv. normalizace byl Oldřich Kaderka (nar. 1924) vyloučen z KSČ. Později se stal jedním z prvních signatářů *Prohlášení Charty 77.*

¹⁸⁴ ABS, fond I. správa MV, svazek „Namo“, registrační číslo: 44266, archivní číslo: 10642, *Záznam ze schůzky s ISP Novým /Namo/ ze dne 21. července 1966.*

¹⁸⁵ SCHMIDT, 1990, 524–525.

neformálních komunikačních kanálů, které záměrně obcházely některé oficiální státní instituce, byl jistě větší, než by se na první pohled mohlo zdát. Nepřímo to později potvrdil i Egon Bahr, který ve svých pamětech uvádí, že informaci o ochotě Prahy jednat s Bonnem o vzájemné výměně stálých obchodních zastoupení neobdržel od československého ministerstva zahraničních věcí, nýbrž od nejmenovaného korespondenta Československé tiskové kanceláře (ČTK).¹⁸⁶

Nejzáhadnější i nejrozporuplnější postavou, která z československé strany ovlivnila ranou fázi Ostpolitik, byl herec a dlouholetý tajný spolupracovník StB Valtr Taub. Narodil se v roce 1907 v Brně do německo-židovské rodiny. Jeho otec Siegfried Taub patřil k nejvýznamnějším funkcionářům německé sociální demokracie v meziválečném Československu.¹⁸⁷ Valtr Taub, který se od mládí věnoval herectví, zastával radikálnější politické názory než jeho otec a v roce 1935 vstoupil do KSČ. Ve 30. letech byl členem souboru pražského Nového německého divadla, které bylo významným centrem německé antifašistické kultury. Krátce po okupaci Československa nacistickým Německem uprchl v roce 1939 do Švédska. Zde se, pravděpodobně v roce 1942, seznámil s německým uprchlíkem Herbertem Frahmem, který již tehdy používal pseudonym Willy Brandt. Mezi další významné osobnosti, se kterými se Taub ve Švédsku seznámil, patřili třeba německý dramatik Bertolt Brecht nebo rakouský politik Bruno Kreisky. Taub se podobně jako Brandt věnoval v exilu především novinářské činnosti. Současně ale velmi extenzivně spolupracoval také s několika zpravodajskými službami. Prokazatelně spolupracoval s československou exilovou vládou v Londýně, zpravodajské úkoly s největší pravděpodobností plnil také pro sovětskou rozvědku. Nedá se ale vyloučit, že pracoval i pro další tajné služby. V roce 1942 byl za svou špionážní činnost švédskými úřady dokonce na několik měsíců uvězněn. Po válce pracoval pro ČTK a střídavě pobýval v Československu a ve Švédsku. Ačkoliv se on i jeho manželka Lux (Lucie) před válkou hlásili k německé národnosti, bylo jim po roce 1945 s ohledem na jejich odbojovou

---

¹⁸⁶ BAHR, 1996, s. 220.

¹⁸⁷ Siegfried Taub (1876–1946) byl v letech 1920–1939 poslancem Národního shromáždění ČSR, v letech 1929–1938 vykonával funkci místopředsedy poslanecké sněmovny. Ve druhé polovině 30. letech se významně angažoval při pomoci politickým uprchlíkům z nacistického Německa. Zemřel v roce 1946 v New Yorku. Jeho syn Kurt, mladší bratr Valtra Tauba, odešel na počátku druhé světové války společně s otcem do USA a později vstoupil do americké armády.

činnost obnoveno československé občanství.¹⁸⁸ Když Willy Brandt a jeho nastávající manželka Rut¹⁸⁹ v létě 1947 na krátko navštívili Prahu, byl jim Valtr Taub průvodcem.¹⁹⁰

Po únoru 1948 se Taubovi natrvalo vrátili do Československa. Když skončilo období nejhorších politických procesů a antisemitsky motivovaných čistek v KSČ, vrátil se Taub v roce 1953 ke své původní herecké profesi. Řadu divadelních a filmových rolí ztvárnil nejenom v Československu, ale také v NDR, v SRN a v Rakousku. Zároveň pokračoval ve spolupráci s československou rozvědkou, která využívala jeho častých pracovních výjezdů na Západ. O Willyho Brandta se Státní bezpečnost začala intenzivněji zajímat teprve po roce 1957, kdy se stal západoberlínským starostou. Taub a jeho manželka sepsali v letech 1959–1960 pro StB několikastránkovou zprávu, ve které zevrubně popsali svůj vztah k Brandtovi a jeho rodině. Informace obsažené v tomto dokumentu neměly příliš velkou zpravodajskou hodnotu. Jednalo se především o více či méně známá fakta z Brandtova života v době jeho švédského exilu a těsně po návratu do Německa. Za zmínku stojí snad pouze Taubovo tvrzení, že Brandt během druhé světové války spolupracoval s americkou zpravodajskou službou: *Již ke konci války mi Brandt naznačil, že spolupracuje s Američany.*¹⁹¹ Toto své podezření bohužel nijak blíže nerozvedl ani ho nepodložil dalšími důkazy.

Jisté je, že v 60. letech Taub fungoval jako prostředník mezi předsedou SPD Brandtem a prvním tajemníkem ÚV KSČ Antonínem Novotným. V záznamu StB z prosince 1973 je uvedeno: *TAUB dále sdělil, že v r. 1967 byl mu zprostředkován styk s býv. [bývalým] prezidentem s. [soudruhem] Novotným, jeho řídicími orgány z Ministerstva vnitra. S. Novotný ho tehdy požádal, aby vešel ve styk s Brandtem, se kterým měl projednati důležité záležitosti. Tuto žádost TUAB splnil a měl přivézt do ČSSR některé dokumenty, které předal býv. řídicím orgánům.*¹⁹² Taubovu roli při „normalizaci“ vztahů mezi Bonnem a Prahou potvrdil v roce 1976 i sám Brandt: *[...] herec a režisér Valtr Taub, můj pražský přítel z doby naší společné stockholmské emigrace, se již za mého působení v Berlíně,*

---

¹⁸⁸ ABS, fond Zemský odbor bezpečnosti Praha (dále jen 300), signatura 300–11–1, *Walter TAUB, bytem Praha VII. Vinařská 21 – žádost o ponechání čs. státního občanství ze dne 9. 2. 1946.*

¹⁸⁹ Rut Brandtová (1920–2006) byla v letech 1948–1980 druhou manželkou Willyho Brandta.

¹⁹⁰ BRANDT, Rut. *Freundesland: Erinnerungen.* Düsseldorf: ECON Taschenbuch Verlag, 1996, s. 214–216.

¹⁹¹ ABS, fond I. správa SNB – operativní svazky, Materiál trvalé hodnoty (dále jen MTH) 21918 k registračnímu číslu 44808/021 (svazek „Waltr“, archivní číslo 13410), *Záznam ze schůzky s WALTREM ze dne 3. 9. 1960.*

¹⁹² ABS, fond Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR), svazek „Valter“, registrační číslo: 26464, archivní číslo: 698020, *Úřední záznam: Kohout Pavel-informace ze dne 5. 12. 1973.*

*tedy v Novotného době a s jeho vědomím, snažil o zprostředkování pro svou vládu.*¹⁹³ Německý historik Wolfgang Schmidt uvádí, že Taub stejným způsobem pracoval i pro Alexandra Dubčeka, který Antonína Novotného nahradil v lednu 1968 v čele KSČ.¹⁹⁴ Jelikož se Taub nikdy netajil svou příslušností k reformnímu křídlu uvnitř KSČ a také svými sympatiemi k procesu pražského jara, jeví se tato úvaha jako logická. Willy Brandt označil Tauba za reformního komunistu i v jedné ze svých vzpomínek na srpen 1968: *Náhodou jsem se jen několik málo dnů po invazi setkal s jedním pražským přítelem ze stockholmských časů. Valtr Taub se vrátil k hereckému řemeslu a sklízel úspěchy na německých i rakouských jevištích. Nyní stál, stejně jako většina intelektuálů, na straně reformu. On, který byl komunistou, se mě se slzami v očích ptal, zda z celého světa opravdu nepřijde žádná pomoc a Evropa něco takového prostě strpí. Rozuměl jsem těm, kteří měli takové pocity, ale pomoci jsem jim nemohl.*¹⁹⁵

Jak velkou roli sehrál Valtr Taub při jednáních, jejichž výsledkem bylo otevření stálé obchodní mise SRN v ČSSR, případně v dalších tajných rozhovorech mezi Prahou a Bonnem, už asi navždy zůstane otevřenou otázkou. Kvůli nesouhlasu se sovětskou okupací byl na počátku tzv. normalizace vyloučen z KSČ, ale svou spoluprací s StB neukončil. To byl pravděpodobně ten hlavní důvod, proč mohl i nadále bez větších problémů hostovat v západoněmeckých a rakouských divadlech. Dále zůstával také v kontaktu s Willym Brandtem, který se mezitím stal v roce 1969 západoněmeckým kancléřem. Obsah jejich korespondence ze 70. let nicméně nenaznačuje, že by spolu primárně řešili politické otázky. Brandt a Taub se znovu osobně setkali v prosinci 1973, kdy Brandt přijel do ČSSR, aby podepsal pražskou smlouvu. Taub se účastnil recepce, která se konala 11. prosince večer na Pražském hradě. Po jejím skončení se i s manželkou přesunuli do vinárny U Zlaté konvice v centru Prahy, kde jim po zbytek večera dělal společnost Brandtův syn Lars.¹⁹⁶ O den později byl Taub pozván také na slavnostní oběd v Černínském paláci, který byl posledním bodem oficiálního programu Brandtovy návštěvy ČSSR. Valtr Taub o svém pozvání na obě akce předem informoval Státní bezpečnost, která ale neprojevila zájem o jeho opětovné zapojení do politického dialogu mezi ČSSR a SRN. Přesto i v dalších letech předával StB informace o Brandtovi a jeho rodině. Z dochovaných archiválií vyplývá, že na počátku března 1977 proběhl mezi

---

¹⁹³ BRANDT, 1976, s. 224.

¹⁹⁴ SCHMIDT, 2014, s. 195.

¹⁹⁵ BRANDT, 1989, s. 222.

¹⁹⁶ Lars Brandt (nar. 1951) je německý spisovatel, druhý syn Willyho Brandta a jeho druhé manželky Rut Brandtové.

Taubem a Brandtem telefonický rozhovor, jehož hlavním tématem bylo aktuální dění kolem Charty 77.¹⁹⁷ Ačkoliv Taub patřil mezi bývalé reformní komunisty, od aktivit Charty se jednoznačně distancoval. Pravděpodobně nechtěl přijít o možnost pracovně působit v zahraničí. Když v květnu 1977 přijela do ČSSR Rut Brandtová, aby navštívila Pavla Kohouta, jednoho z hlavních iniciátorů Charty 77, dvakrát se sešla také s Taubem a jeho manželkou. I tentokrát obdržela StB od Tauba podrobnou zprávu.¹⁹⁸ Na tomto místě je třeba připomenout, že Kohout patřil stejně jako Brandt do skupiny lidí, na které se Taub v rámci své spolupráce se Státní bezpečností „specializoval“ nejvíce. Jeho dlouholeté „přátelství“ s Pavlem Kohoutem podrobněji analyzuje český novinář a spisovatel Pavel Kosatík v knize *Fenomén Kohout*.¹⁹⁹ Na sklonku 70. let postupně klesala frekvence Taubových styků s pracovníky federálního ministerstva vnitra. Snad to bylo způsobeno jeho pokročilým věkem a odstupem, který si po roce 1977 držel od Pavla Kohouta. Asi poslední významnější zprávu týkající se SPD předal Státní bezpečnosti v červnu 1978, kdy se v norském Oslu znovu setkal s Rut Brandtovou. Na její otázku ohledně aktuální situace v ČSSR údajně odpověděl: [...] *politická situace v Československu je stabilní a pokud se týká chartistů, tak jsou prakticky rozloženi*.²⁰⁰ Valtr Taub zemřel 30. září 1982 ve Vídni, kde hostoval v divadle Burgtheater. Willy Brandt se pohřbu, který se konal na počátku října v Praze, nemohl zúčastnit. Do ČSSR proto poslal aspoň smuteční věnec s černou stuhou, na které bylo napsáno: *Meinem alten Freund Valter* (Mému starému příteli Valtrovi).²⁰¹

S odstupem mnoha let se Valtr Taub jeví jako extrémně rozporuplná osobnost. Jistě byl velmi dobrým hercem a přesvědčeným antifašistou. V rané fázi Ostpolitik sehrál určitou zprostředkovatelskou roli mezi Bonnem a Prahou. Na druhou stranu, ve vztahu k Brandtovi a jeho rodině sice po dlouhá léta vystupoval jako „dobrý přítel“, ve skutečnosti ale zastupoval spíše zájmy Státní bezpečnosti, KSČ a v první řadě zájmy své vlastní.

Role československých státobezpečnostních složek se zdaleka neomezovala pouze na pronikání dovnitř SPD a na ovlivňování diplomatických vztahů mezi ČSSR a SRN.

---

¹⁹⁷ ABS, fond Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR), svazek „Valter“, registrační číslo: 26464, archivní číslo: 698020, *Záznam ze dne 21. 3. 1977*.

¹⁹⁸ Tamtéž, *Informace o pobytu Ruth Brandtové v Praze ve dnech 18.–21. 5. 1977*.

¹⁹⁹ KOSATÍK, Pavel. *Fenomén Kohout*. Praha: Mladá fronta, 2013, s. 315–323.

²⁰⁰ ABS, fond Svazky kontrarozvědného rozpracování (KR), svazek „Valter“, registrační číslo: 26464, archivní číslo: 698020, *Informace o jednání Waltera Tauba s Ruth Brandtovou v Oslu ze dne 29. 6. 1978*.

²⁰¹ AdsD der FES, fond Willy-Brandt-Archiv, Handakten Büroleiter 1971–1987 (A 11.13), Mappe 35, *Trauerkranz für W. Taub, 4. 10. 1982*.

Neméně důležitým úkolem byla také „ochrana“ československých občanů před „ideodiverzním“ vlivem západního Německa. Příkladem mohou být mimořádná bezpečnostní opatření, která byla přijata v prosinci 1973 v souvislosti s Brandtovou návštěvou ČSSR. Vysoký počet uniformovaných i neuniformovaných příslušníků SNB byl tehdy „preventivně“ rozmístěn zejména v centru Prahy. Ve společném rozkazu náčelníků KS-SNB a MS-VB z 10. prosince 1973 je uvedeno: *Po podepsání uvedené [pražské] smlouvy má dojít k povýšení obchodní mise NSR na Velvyslanectví a v této souvislosti k výměně emblému a vztyčení státní vlajky NSR na objektu hotelu JALTA v Praze 1, Václavské náměstí č. 45. Nelze vyloučit, že při této příležitosti může dojít k pokusům o narušení bezpečnosti, klidu a pořádku ze strany vnitřních a vnějších nepřátel ČSSR.*²⁰² Rozhodnutím náměstka federálního ministra vnitra Jána Pješčaka byl uveden do pohotovosti jeden prapor Pohotovostního pluku VB, který mohl v inkriminovaných dnech nasadit do akce v ulicích Prahy až 300 mužů.²⁰³ Ministerstvo vnitra dokonce na několik dnů zakázalo vycházky pro pacienty psychiatrických, protidrogových a protialkoholních léčeben v Praze a okolí, aby chovanci těchto ústavů svým „nepřístupným“ chováním na veřejnosti nenarušili „důstojný“ průběh Brandtovy návštěvy.²⁰⁴

Rozsah přijatých bezpečnostních opatření překvapil i samotného kancléře Brandta. Ten na svůj příjezd do Prahy později vzpomínal takto: *Když jsme přistáli v Praze, bylo vlhko a zima. Samotné počasí ale nebylo jedinou příčinou depresivní atmosféry. Celkově panovalo pramálo příjemné klima. Málokdy jsem zažil tolik bezpečnostních opatření s tolika civilisty vedle uniforem jako při mé cestě z letiště do města. Jenom kvůli tomu, aby mě chránili? Před kým?*²⁰⁵

Federální ministerstvo vnitra centrálně vyhodnocovalo také „ohlasy veřejnosti“ na Brandtovu návštěvu. Jejich sběrem byly pověřeny krajské správy VB, které tento úkol většinou „delegovaly“ na příslušníky pomocné stráže VB (PSVB). Od 6. do 13. prosince 1973 tak do Prahy každý den přicházely „svodky“ povětšinou sestavené z tajně odposlechnutých rozhovorů mezi lidmi v průmyslových závodech a v různých

---

²⁰² Tamtéž, *Společný rozkaz náčelníka KS-SNB a MS-VB Praha č. 1/1973 ze dne 10. prosince 1973.*

²⁰³ ABS, fond Sekretariát hlavního velitelství VB ČSR (dále jen H 2-1/2), inv. č. 309, *Rozhodnutí náměstka ministra vnitra ČSSR s. genmjr. Jána Pješčaka k použití zálohy (praporu PP VB) řídicího štábu FMV z 10. prosince 1973.*

²⁰⁴ Tamtéž, *Informace pro náměstka MV ČSR a hlavního velitele VB s. plk. Zdeňka Rajcharta o výsledku kontroly bezpečnostního opatření, prováděného ve Středočeském kraji ve dnech pobytu delegace NSR v ČSSR zde dne 10. prosince 1973.*

²⁰⁵ BRANDT, 1976, s. 544–545.

pohostinských zařízeních. Zvláštní pozornost přitom byla věnována pohraničním okresům se signifikantní německou menšinou. Takto například vypadala zpráva, kterou 9. prosince 1973 vypracovala krajská správa VB v Severočeském kraji: *V okrese Děčín se vyskytly v některých případech názory, že v případě podepsání smlouvy s NSR odpadnou do značné míry omezení při vydávání cestovních dokladů do NSR a budou umožněny návštěvy uprchlíků v NSR, kteří se odmítli vrátit do ČSSR. Podobné názory v otázkách výjezdu do NSR se vyskytly i v okrese Liberec. Občané německé národnosti v okrese Most očekávají od uzavření smlouvy s NSR a navázání diplomatických styků možnost vystěhování do NSR, což jim bylo dosud odmítáno. Stejně názory se vyskytly u některých občanů německé národnosti v okrese Ústí nad Labem [...].*²⁰⁶

3.4. Helsinská konference a problém německého vystěhovalectví

Státy Varšavské smlouvy v 50. a 60. letech opakovaně předkládaly návrhy na svolání velké evropské bezpečnostní konference. Západoevropské státy tyto návrhy dlouhodobě odmítaly, neboť celkem správně předpokládaly, že hlavním cílem SSSR a jeho spojenců je dosáhnout prostřednictvím této konference multilaterálního uznání poválečných hranic v Evropě. Ještě v období tzv. velké koalice se Willy Brandt jako ministr zahraničních věcí vyslovil pro konání evropské konference, ale pouze za předpokladu, že se jí budou účastnit také zástupci USA a Kanady.²⁰⁷ Na tento formát jednání přistoupily státy Varšavské smlouvy teprve na konci 60. let. Výsledkem rozhovorů, které probíhaly v první polovině 70. let, byl *Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě* (KBSE), který podepsali zástupci 33 evropských států, USA a Kanady 1. srpna 1975 v Helsinkách. Zjednodušeně řečeno, tento dokument se zabýval třemi okruhy témat: bezpečnostními otázkami, hospodářskou spoluprací a otázkami humanitární povahy. Sovětský požadavek na zafixování statusu quo v Evropě byl v podstatě splněn. *Závěrečný akt KBSE* obsahoval články o zřeknutí se síly a hrozby silou ve vzájemných vztazích, neporušitelnosti hranic a nevměšování se do vnitřních záležitostí jiných států. Na prohlubování hospodářské a vědeckotechnické spolupráce se Západ a Východ shodly bez větších problémů. Hlavní prioritou západních států včetně SRN byly články věnované

---

²⁰⁶ ABS, fond H 2-1/2, inv. č. 309, *Zpráva o operativních poznatcích a ohlasech k příjezdu W. Brandta do ČSSR ze dne 9. prosince 1973.*

²⁰⁷ HAFTENDORN, Helga. *Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung 1945–2000.* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 2001, s. 209.

ochraně základních lidských práv a svobod. Státy sovětského bloku se podpisem *Závěrečného aktu KBSE* mimo jiné zavázaly k respektování svobody svědomí a náboženského vyznání, k usnadnění kulturní výměny a mezilidských kontaktů nebo k respektování práva na svobodný přístup k informacím.²⁰⁸ Výsledný dokument byl tedy kompromisem, který zohledňoval zájmy a priority obou stran. V roce 1975 nikdo ze signatářů nemohl přesně tušit, jakým způsobem (a zda vůbec) změni helsinská konference životy lidí žijících v Evropě. *Závěrečný akt KBSE* byl „pouze“ nezávaznou deklarací, jejíž plnění se dalo „vynucovat“ výhradně prostřednictvím dialogu. „Helsinský proces“ pokračoval se střídavými úspěchy i v následujících letech především prostřednictvím tzv. následných konferencí, které se konaly v Bělehradě (1977–1978), v Madridu (1980–1983) a ve Vídni (1986–1989).

Není příliš překvapující, že sociálně-liberální koalice kladla během helsinské konference velký důraz na otázky přeshraniční spolupráce a mezilidských kontaktů. Už jenom s ohledem na NDR je to pochopitelné. Neméně důležitou ale pro ni byla také otázka hranic. Spolková vláda se ve smlouvách se SSSR, Polskem a ČSSR nevzdala vize znovusjednocení Německa a nechtěla tak učinit ani v Helsinkách. Nakonec se jí s americkou podporou podařilo prosadit tzv. německou opci (*deutsche Option*).²⁰⁹ Text *Závěrečného aktu KBSE* proto neobsahuje slovní spojení „nezměnitelnost hranic“, nýbrž „neporušitelnost hranic“ (*Unverletzlichkeit der Grenzen*). Možnost změny evropských hranic mírovými prostředky tak zůstala zachována. Z pohledu SPD byla zásadním nedostatkem konference skutečnost, že na její program nakonec nebyly zařazeny otázky týkající se odzbrojení. Přesto koalice SPD-FDP mohla považovat Helsinky za úspěch. Nepochybně se jednalo o vrchol a zároveň i kulminační bod celého procesu *détente*, který na počátku 60. let zahájil americký prezident Kennedy. Jak výstižně konstatuje Michael Herkendell: *Setkání 35 evropských států, Kanady a USA by bez Ostpolitik sociálně-liberální koalice a z ní vyplývajících smluv vůbec nebylo možné. Na druhou stranu, východní smlouvy by bez Závěrečného aktu zůstaly pouhým torzem.*²¹⁰ Když Helmut Schmidt v projevu předneseném 30. července 1975 apeloval na účastníky konference, aby nezapomněli, k čemu se podpisem *Závěrečného aktu KBSE* zavázali, mimo jiné řekl:

---

²⁰⁸ Konferenz über Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa – Schlussakte [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <https://www.osce.org/de/mc/39503?download=true>

²⁰⁹ BIERLING, 1999, s. 200–201.

²¹⁰ HERKENDELL, 2012, s. 69.

*Naše národy očekávají od odpovědných politiků, že se budou moci setkávat. Častější setkávání je předpokladem větší vzájemné důvěry.*²¹¹

Důležitou součástí závěrečné fáze konference byly také bilaterální rozhovory mezi nejvyššími představiteli jednotlivých účastnických států. Pozornost světových sdělovacích prostředků se tehdy soustředila především na německo-německá jednání mezi kancléřem Schmidtem a prvním tajemníkem ÚV SED Erichem Honeckerem. Setkání západoněmecké a československé delegace proběhlo 30. července 1975 dopoledne. Bylo to vůbec první setkání kancléře Schmidta s novým československým prezidentem Gustávem Husákem. *Tak jako téměř ve všech rozhovorech, které jsem během helsinské konference s komunistickými vládci vedl, hrála pro nás nejdůležitější roli otázka německého vystěhovalectví, napsal později Helmut Schmidt.*²¹² Touto větou odkazoval především na západoněmecko-polskou dohodu o přestěhování až 125 000 polských Němců do SRN, která byla uzavřena během konference v Helsinkách. Nutno dodat, že součástí dohody byl také úvěr ve výši jedné miliardy západoněmeckých marek.²¹³ V případě ČSSR helsinská jednání do značné míry navazovala na debatu o „humanitárních otázkách“, kterou v prosinci 1973 vedli v Praze Willy Brandt a Walter Scheel. Československé stanovisko se od té doby nijak zásadně nezměnilo. Na Schmidtovu prosbu o urychlení vystěhovalického procesu prezident Husák odpověděl: *[...] pro nás otázka vystěhování není zásadní otázkou. Nejedná se o velký počet lidí a nepředstavuje to ani velký politický problém. Je zde jeden problém, kterým se netajíme, máme nedostatek pracovních sil, a proto neradi povolujeme vystěhování našich občanů.*²¹⁴

Přestěhování co největšího počtu etnických Němců ze států středovýchodní Evropy do SRN bylo pro sociálně-liberální koalici dlouhodobou prioritou. SPD, která až do 60. let požadovala návrat k předválečným hranicím Německa a „právo vyhnanců na vlast“, se sice v roce 1970 vzdala nároků na bývalá „východní území“ Německé říše, o to vehementněji se ale zasazovala o přesídlení těch Němců, kteří po roce 1945 ve východní části Evropy zůstali. Vysoké počty přesídlenců pak mohly být vykazovány jako jeden

---

²¹¹ AdsD der FES, fond Helmut-Schmidt-Archiv, Bundeskanzler (Band 5), sig. 1/HSAA010217, *Erklärung, Helmut Schmidt, 30. Juli 1975, Helsinki.*

²¹² SCHMIDT, 1990, s. 530.

²¹³ Unterrichtung über deutsch-polnische Vereinbarungen am Rande des KSZE-Gipfels in Helsinki, 5. August 1975 In: *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. 1975, Band 2, dokument č. 244, München: Oldenbourg, 2006.

²¹⁴ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 6, *Záznam o rozhovoru u příležitosti KBSE v Helsinkách ze dne 30. července 1975.*

z úspěchů Ostpolitik. Základním problémem celé debaty o vystěhovalectví byl prostý fakt, že nikdo vlastně přesně nevěděl, kolik Němců v ČSSR žije. Helmut Schmidt obdržel před svou cestou do Československa v roce 1966 od německého Červeného kříže informaci, že v zemi žije zhruba 180 000 Němců.²¹⁵ Podle oficiální československé statistiky se při sčítání lidu v roce 1961 k německé národnosti přihlásilo 140 000 osob.²¹⁶ Na základě dostupných pramenů se dá usuzovat, že v 60. letech probíhal proces německého vystěhovalectví z ČSSR bez větších komplikací.²¹⁷ Zlomovým momentem se stala okupace Československa v srpnu 1968, jejímž přímým důsledkem byla mohutná vlna uprchlíků směřujících na Západ. Československá vláda na situaci reagovala na podzim 1969 radikálním zpřísněním vízové politiky.²¹⁸ To se významně dotklo i československých občanů německé národnosti. V rámci pražské smlouvy byl problém vystěhovalectví řešen výměnou dopisů k „humanitárním otázkám“ mezi ministry zahraničních věcí Scheelem a Chňoupkem. Obě strany souhlasily, že žádosti o vystěhování budou posuzovány „blahovolně“ a celý proces bude probíhat za asistence Červeného kříže.²¹⁹ Podle československých odhadů mělo na konci roku 1973 žít v ČSSR asi 78 000 občanů německé národnosti.²²⁰ Spolková vláda předpokládala, že zhruba 25 000 bude chtít odejít do SRN. K žádné liberalizaci československé vystěhovalécké politiky ale v následujících měsících nedošlo. Počty kladně vyřízených žádostí dokonce klesaly.²²¹ Podle dlouhodobé koncepce „normalizace“ vztahů se západním Německem, kterou předsednictvo ÚV KSČ schválilo v květnu 1974, měly být kladně a přednostně vyřizovány především žádosti osob v těsně předdůchodovém a důchodovém věku. O kladném či záporném vyřízení ostatních žádostí mělo být rozhodnuto teprve po důkladném zvážení všech: *politických, ekonomických, bezpečnostních a jiných souvislostí*.²²² Gustáv Husák zdůvodňoval pomalost celého procesu mimo jiné tím, že

---

²¹⁵ LEHMANN, 1984, s. 29.

²¹⁶ *Statistická ročenka Československé socialistické republiky*. Praha: SNTL, 1974, s. 104.

²¹⁷ NA ČR, fond A ÚV KSČ Gustáv Husák, Vztahy ČSSR-NSR, č. kartonu 1244, *Vystěhování čs. občanů německé národnosti do NSR, 11. března 1975*.

²¹⁸ ABS, fond Usnesení vlády ČSSR (SB 2, 1969), *Usnesení vlády ČSSR ze dne 8. října 1969 č. 266 ke zprávě o mimořádných opatřeních spojených s cestami čs. občanů a jejich pobytem v kapitalistických státech a cestami cizinců do ČSSR*.

²¹⁹ Smlouva o vzájemných vztazích mezi Československou socialistickou republikou a Spolkovou republikou Německo ze dne 11. prosince 1973. In: *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1971fs/tisky/t0066_00.htm

²²⁰ *Statistická ročenka Československé socialistické republiky*. Praha: SNTL, 1974, s. 104.

²²¹ NA ČR, fond A ÚV KSČ Gustáv Husák, Vztahy ČSSR-NSR, č. kartonu 1244, *Vystěhování čs. občanů německé národnosti do NSR, 11. března 1975*.

²²² NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. 120, a. j. 120, b. 4, *Zásady dlouhodobé koncepce normalizace vztahů ČSSR – NSR ze dne 24. května 1974*.

o vystěhování často žádají členové česko-německých smíšených rodin: *Pro nás je obtížné dávat souhlas k vystěhování občanů české národnosti pod titulem vystěhování německých občanů.*²²³ Pravdivost tohoto tvrzení se dá těžko ověřit. Výše zmíněný argument o nedostatku pracovních sil v ČSSR se ale opravdu zakládal na reálných propočtech československé vlády. V podkladech k usnesení vlády č. 266 z roku 1969, na jehož základě došlo k přijetí mimořádných opatření v oblasti cestovního ruchu, je mimo jiné uvedeno: *Z přehledu je patrné, že největší počet vystěhovávajících se osob směřuje do NSR. Jde o občany žijící většinou v Západočeském a Severočeském kraji. Jejich odchod z ČSSR ohrožuje v některých oblastech stabilizaci osídlení a narušuje chod a rozvoj výroby v důležitých podnicích a závodech.*²²⁴ Československá politická reprezentace se navíc v této otázce mohla opřít o podporu ze strany Sovětského svazu. Vedoucí 3. (evropského) odboru na sovětském ministerstvu zahraničních věcí Alexander Bondarenko na poradě s československými diplomaty v únoru 1975 prohlásil: *V otázce vystěhování Němců z ČSSR není třeba podléhat nátlaku NSR. Tím, že tzv. humanitární dopis byl zveřejněn v čs. sbírce zákonů a nařízení, byla splněna hlavní povinnost čs. státu.*²²⁵

Schmidtova intervence opravdu přispěla k tomu, že československé úřady začaly žádosti o vystěhování do SRN vyřizovat o něco rychleji. Ve druhé polovině 70. let touto legální cestou každý rok opouštělo ČSSR řádově několik stovek občanů německé národnosti.²²⁶ Když se kancléř Schmidt setkal s prezidentem Husákem v dubnu 1978 podruhé, toto téma již vůbec nebylo na programu jejich jednání. Podle oficiálních československých statistik počet Němců žijících v ČSSR v následujících letech nadále pozvolna klesal. Při sčítání lidu v roce 1980 se k německé národnosti mělo přihlásit zhruba 61 000 lidí.²²⁷ Oficiální odhady za rok 1987 uvádějí číslo 54 000.²²⁸ Tento vývoj byl nepochybně ovlivněn i řadou dalších faktorů (např. nelegální migrací nebo asimilací

---

²²³ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 6, *Záznam o rozhovoru u příležitosti KBSE v Helsinkách ze dne 30. července 1975.*

²²⁴ ABS, fond Usnesení vlády ČSSR (SB 2, 1969), *Zpráva o mimořádných opatřeních spojených s cestami čs. občanů a jejich pobytem v kapitalistických státech a cestami cizinců do ČSSR ze dne 6. října 1969.*

²²⁵ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 6, *Záznam o rozhovoru s vedoucím 3. evrop. odboru MZV SSSR s. Bondarenkem z 20. 2. 1975.*

²²⁶ NA ČR, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha - předsednictvo 1976–1981 (dále jen KSČ-ÚV-02/1), sv. 37, a. j. 42, bod 2, *Zpráva o plnění dlouhodobé koncepce vztahů Československé socialistické republiky a Německé spolkové republiky ze dne 25. dubna 1977.*

²²⁷ *Statistická ročenka Československé socialistické republiky.* Praha: SNTL, 1983, s. 103.

²²⁸ *Statistická ročenka Československé socialistické republiky.* Praha: SNTL, 1989, s. 98.

v rámci většinové české společnosti). Analýza těchto faktorů by si nepochybně zasloužila samostatný vědecký výzkum.

Zájem sociálně-liberální koalice o osoby německé národnosti žijící v ČSSR nesla československá politická reprezentace dosti nelibě a při různých příležitostech to otevřeně dávala najevo. Na konci října 1975 se československý velvyslanec v Bonnu Jiří Götz setkal s předsedou vlády Severního Porýní-Vestfálska Heinzem Kühnem. Ve vlastnoručně vyhotoveném zápisu z tohoto jednání uvedl: *Na dotaz Kühna jsem vysvětlil současný stav našich vzájemných vztahů, zejména vysídlování z ČSSR. Kriticky jsem se vyjádřil k zneužívání počtů těch, kteří by údajně chtěli vysídlit, sdělovacími prostředky NSR a politickými činiteli NSR. To se týká celé tzv. humanitární problematiky s tím, že při různých setkáních a prakticky na všech úrovních se NSR zajímá pouze o tuto oblast a jiné sféry – zejména hospodářská spolupráce – de facto stagnují. [...] Německý ČK [Červený kříž] operuje s imaginárními ciframi.*²²⁹

3.5. Partneri a konkurenti: SPD a KSČ v letech 1973–1976

Již v roce 1973 začalo československé ministerstvo zahraničních věcí ve spolupráci s dalšími ministerstvy a aparátem KSČ připravovat dlouhodobou koncepci vztahů se Spolkovou republikou Německo. Dokument s názvem *Zásady dlouhodobé koncepce normalizace vztahů ČSSR–NSR* byl schválen na zasedání předsednictva ÚV KSČ 24. května 1974. Sociálnědemokratická vize překonávání vzájemné nedůvěry skrze mezilidské kontakty se u KSČ vůbec nesečkala s pochopením. Hned v první větě tohoto dokumentu bylo zdůrazněno, že rozvoj vztahů se SRN musí vždy odpovídat „společné linii socialistických států“. Za „perspektivní“ byl označen rozvoj vztahů se zástupci vládní koalice SPD-FDP, na úrovni parlamentů nebo mezi odborovými organizacemi. „Prospěšnost“ kontaktů na nižší úrovni byla naopak hodnocena velmi skepticky: *Ze strany NSR bude snaha o přímé styky na střední a nižší úrovni /mládež, školy, města, sportovci, různé zájmové skupiny a organizace/. Nelze však připouštět živelné a samovolné navazování a udržování takových kontaktů, povolovat jen takové styky, kde o to bude z čs. strany zájem, ostatní masové akce odmítat. V odůvodněných případech lze umožňovat omezené kontakty mezi vybranými městy. [...] Snahy o kontakty mezi*

---

²²⁹ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 6, *Záznam o návštěvě u Heinze Kühna ze dne 30. října 1975.*

*náboženskými institucemi nelze připouštět.*²³⁰ Klíčový význam byl přisouzen hospodářské spolupráci: *objem obchodu s NSR představuje ¼ objemu obrátu s celou oblastí vyspělých kapitalistických států. [...] V čs. dovozu z NSR je třeba přednostně zajišťovat špičkové technologie a technická zařízení, zejména pro metalurgii, chemický průmysl a strojírenství [...].*²³¹ V letech 1974–1976 se mnohokrát potvrdilo, že oficiální politická reprezentace ČSSR dodržovala zásady obsažené v této koncepci poměrně důsledně.

Nový spolkový kancléř Helmut Schmidt slíbil v programovém prohlášení vlády, které přednesl ve Spolkovém sněmu 17. května 1974, kontinuitu s dosavadní zahraniční politikou sociálně-liberální koalice: *Naši přátelé a sousedé, naši spojenci a smluvní partneři na celém světě by měli vědět, že pozice naší zahraniční a bezpečnostní politiky zůstává nezměněna. Budeme pokračovat v politice zajišťování míru a budeme hájit a upevňovat bezpečnost naší země. Tak jako dosud budeme aktivně přispívat k tomu, aby rovnováha sil nutná k zajištění míru zůstala zachována.*²³² Schmidtova vláda se od Brandtovy zahraniční politiky opravdu neodklonila. Mnohem více času a energie ale musela investovat do řešení ekonomické krize, ve které se SRN a vlastně celý Západ nacházely od roku 1973. Zvláště markantně se to projevilo po roce 1975. Podpisem *Závěrečného aktu KBSE* a ratifikací „velkých východních smluv“ byly splněny v podstatě všechny „hlavní úkoly“ Ostpolitik. Nové ambiciózní cíle nikdo nevytyčil. Na zahraničněpolitické konferenci SPD, která se konala v lednu 1975 v Bonnu, mluvil Willy Brandt o tom, že je nutné: *Nepřipouštět pochybnosti o tom, že uvolnění napětí a věčná spolupráce mají pro NSR i nadále vysokou hodnotu.*²³³ Další budoucnost uvolňování napětí ale viděl především v pokračování „helsinského procesu“ a ve vídeňské odzbrojovací konferenci.²³⁴ Ve volbách do Spolkového sněmu konaných na podzim 1976 již Ostpolitik zdaleka nehrála tak důležitou roli jako v roce 1972. Ekonomická krize posunula na pomyslné první místo v žebříčku zahraničněpolitických priorit SPD západoevropskou hospodářskou integraci. Když Helmut Schmidt mluvil v červnu 1976 na mimořádném sjezdu SPD v Dortmundu o vztahu sociálních demokratů

---

²³⁰ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. 120, a. j. 120, b. 4, *Zásady dlouhodobé koncepce normalizace vztahů ČSSR – NSR ze dne 24. května 1974.*

²³¹ Tamtéž.

²³² Plenarprotokoll vom 17. 5. 1974. In: *Deutscher Bundestag, Plenarprotokolle* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <https://dip21.bundestag.de/dip21/btp/07/07100.pdf>

²³³ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 10, *Zahraničně-politická konference SPD ve dnech 17.–19. 1. 1975 v Bonnu, Zpráva ZÚ ze dne 27. ledna 1975.*

²³⁴ Vídeňská odzbrojovací konference (Mutual and Balanced Force Reductions, zkráceně MBFR) probíhala v letech 1973–1989.

ke komunistickému hnutí, citoval slova Egona Bahra: [...] *v zájmu míru jsou komunistické vlády ve východní Evropě partnery, v zájmu demokracie jsou komunisté v NSR protivníky, v zájmu svobody, spravedlnosti a solidarity jsou komunisté ve světovém měřítku konkurenty.*²³⁵

Pokud českoslovenští diplomaté nebo politici chtěli komunikovat s SPD přímo, tedy nikoliv prostřednictvím spolkové vlády, obraceli se zpravidla na vedoucího oddělení pro mezinárodní vztahy při předsednictvu strany Hanse-Eberharda Dingelse. Československý velvyslanec Jiří Götz se s ním poprvé setkal 9. července 1974, tedy zhruba dva měsíce po svém příjezdu do Bonnu. Dochovaný zápis z tohoto jednání obsahuje dvě z československého pohledu velmi důležité informace. Za prvé, Dingels přislíbil Götzovi pomoc při realizaci jeho oficiálních návštěv ve spolkových zemích, kde vládla SPD. Československý velvyslanec tuto nabídku rád využil. V následujících osmi měsících navštívil celkem čtyři spolkové země, přičemž ve třech z nich (Severní Porýní-Vestfálsko, Dolní Sasko a Brémy) byl přijat zemským předsedou vlády nebo starostou nominovaným SPD. Jedinou výjimkou byla návštěva Porýní-Falce, kde v této době jako zemský premiér úřadoval předseda CDU Helmut Kohl.²³⁶ Za druhé, Dingels při svém prvním rozhovoru s Götzem naznačil, jak by si sociální demokraté představovali další prohlubování spolupráce mezi SRN a ČSSR na oficiální politické úrovni: *SPD předpokládá, že po skončení ratifikačního procesu [pražské smlouvy] se budou rozvíjet styky mezi NSR a ČSSR i na úrovni parlamentů obou zemí [...].*²³⁷

Navazování oficiálních kontaktů mezi zákonodárnými sbory bylo jedním z typických nástrojů Ostpolitik. V roce 1973 navštívila delegace Spolkového sněmu Rumunsko a Sovětský svaz. O rok později byla skupina poslankyň a poslanců Spolkového sněmu přijata také v Polsku. V případě ČSSR vše probíhalo nepoměrně komplikovaněji. Velvyslanec Götz zahájil již v létě 1974 první sondážní rozhovory s tehdejší předsedkyní Spolkového sněmu Annemarie Rengerovou (SPD) a dalšími členy poslaneckého klubu SPD. Za stejným účelem přijel v květnu 1975 do ČSSR sociálnědemokratický poslanec Georg Schlaga. Jednání ale dlouho nevedla ke konkrétnímu výsledku. První krok nakonec učinila československá strana. Předseda Federálního shromáždění Alois Indra odeslal na

---

²³⁵ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 10, *Mimořádný sjezd SPD, Zpráva ZÚ ze dne 22. června 1976.*

²³⁶ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 10, *Zpráva o oficiální návštěvě velvyslance v Brémách ze dne 25. února 1975.*

²³⁷ AMZV, fond TO-T, 1970–1974 NSR 5, *Záznam o návštěvě J. Götze u H. E. Dingelse, 9. července 1974.*

konci srpna 1975 do Bonnu pozvánku, kterou Annemarie Rengerová obratem přijala. Podle předběžného programu, který předsednictvo ÚV KSČ schválilo v únoru 1976, měla delegace Spolkového sněmu přijet do ČSSR na konci března 1976. Předpokládalo se, že skupina bude sedmičlenná a budou v ní zástupci všech politických stran zvolených do Spolkového sněmu v posledních celostátních parlamentních volbách konaných v roce 1972 (SPD, CDU/CSU a FDP). Československá strana byla dokonce ochotna akceptovat i přítomnost poslanců sudetoněmeckého původu. Jedinou československou podmínkou bylo, že v delegaci nesmí být poslanec zvolený za Západní Berlín, neboť by se údajně jednalo o porušení dohody čtyř mocností o Berlíně z roku 1971.²³⁸ Podle této dohody nebyl Západní Berlín administrativní součástí Spolkové republiky. V praxi ale mezi západní částí Berlína a Spolkovou republikou existovaly úzké hospodářské a politické vazby. Českoslovenští diplomaté tento problém konzultovali již v září 1975 se zástupci sovětského ministerstva zahraničních věcí. Dostalo se jim následující odpovědi: *S. [soudruh] Bondarenko uvedl, že by se v tomto případě mělo trvat na tom, aby zástupce ZB [Západního Berlína] nebyl zařazen do delegace, protože dle Čtyřstranné dohody nemohou být zástupci ZB členy státních nebo vládních delegací NSR. S. Bondarenko se nedomnívá, že by v případě striktního postupu ČSSR v této otázce byla zrušena cesta delegace Spolkového sněmu do ČSSR, protože NSR má zájem o rozvoj politických styků se ZSS [zeměmi socialistického společenství].*²³⁹

Československá strana v souladu se sovětskými instrukcemi opravdu důsledně trvala na tom, že členem delegace nesmí být zástupce Západního Berlína. Předsednictvo Spolkového sněmu ale stejně neústupně trvalo na jeho přítomnosti. Dostí pádným argumentem mohl být průběh návštěvy západoněmecké parlamentní delegace v Polsku v roce 1974. Tehdy nikomu nevadilo, že jejím členem byl západoberlínský poslanec SPD Kurt Mattick.²⁴⁰ Sovětský předpoklad, že západoněmecká strana v této otázce nakonec ustoupí, se nepotvrdil. Žádné kompromisní řešení se najít nepodařilo a celá akce byla nakonec odložena na neurčito.²⁴¹ Po spolkových volbách konaných na podzim 1976 k obnově rozhovorů již nedošlo. Je pravděpodobné, že československá strana neměla

---

²³⁸ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. 185, a. j. 186, bod 15, *Návrh programu pobytu delegace Spolkového sněmu Německé spolkové republiky v ČSSR ve dnech 22.–26. března 1976.*

²³⁹ AMZV, fond TO-T, 1975-1979 NSR 1, *Záznam o rozhovoru s A. P. Bondarenkem, vedoucím 3. evropského odboru MZV SSSR, ze dne 27. 9. 1975.*

²⁴⁰ RENGGER, Annemarie. *Ein politisches Leben. Erinnerungen.* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1993, s. 307.

²⁴¹ AMZV, fond TO-T, 1975-1979 NSR 3, *Poznámky k parlamentním stykům mezi ČSSR a NSR ze dne 17. listopadu 1976.*

příliš velký zájem o jednání s novým předsedou Spolkového sněmu Karlem Carstensem, který byl členem konzervativní CDU.

I přes tento neúspěch došlo v západoněmecko-československých meziparlamentních vztazích k jedné významné události. V červnu 1975 obdržel československý velvyslanec v Bonnu Jiří Götz dopis od bavorského sociálnědemokratického poslance Spolkového sněmu Alfonse Bayerla. Dopis obsahoval značně neobvyklou nabídku na spolupráci. Bayerl chtěl požádat československé úřady, aby povolily krátkou návštěvu delegace asi třiceti poslanců SPD ze Spolkového sněmu a bavorského zemského sněmu v západních Čechách. Celá akce měla navazovat na pracovní setkání sociálnědemokratických politiků ve Weidenu, bavorské obci vzdálené asi 35 kilometrů od československých hranic. Jednání ve Weidenu a následný výjezd do ČSSR měly být součástí kampaně před volbami do Spolkového sněmu v roce 1976. Předsednictvo ÚV KSČ poměrně dlouho váhalo, jak s touto nabídkou naložit. Nakonec ale konání akce doporučilo. *Uskutečnění této návštěvy by bylo pozitivním gestem vůči parlamentní frakci SPD a tím čs. podporou v předvolebním boji SPD*, napsal ve zprávě adresované Ústřednímu výboru KSČ tehdejší vedoucí 4. (německého) teritoriálního odboru na ministerstvu zahraničních věcí Oldřich Křepelák.²⁴²

Návštěva byla uskutečněna v sobotu 11. října 1975. Autobus s poslanci SPD a početnou skupinou západoněmeckých novinářů nejprve zamířil na státní statek v Čeckovicích u Tachova, kde proběhla krátká exkurze. Československá strana věnovala přípravě akce značnou pozornost. Západoněmecké hosty po celou dobu jejich pobytu v ČSSR doprovázel předseda České národní rady (ČNR) Evžen Erban a předseda zahraničního výboru Sněmovny národů Federálního shromáždění Pavel Auersperg. Po návštěvě Čeckovic se delegace SPD i s doprovodem přesunula na zámek v Boru u Tachova, kde se nejprve podávalo pohoštění a následně probíhala neformální diskuze mezi účastníky akce. Jak poznamenal velvyslanec Gerhard Ritzel: *Z povahy setkání vyplývá, že nemohlo dojít k žádným závazným dohodám.*²⁴³ Přesto ale došlo aspoň k výměně názorů na některá témata týkající se přeshraniční spolupráce. Bavorští poslanci se přimlouvali třeba za propojení Weidenu a Plzně dálnicí nebo za otevření nových hraničních přechodů pro turisty. Západoněmecké sdělovací prostředky věnovaly setkání

---

²⁴² AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 6, *Záznam o rozhovoru velvyslance Götze a poslancem SPD Bayerlem ze dne 7. července 1975.*

²⁴³ AdsD der FES, fond SPD-Parteivorstand (dále jen SPD-PV), sig. 11610, *SPD – Parlamentarientreffen in Weiden/Oberpfalz, 21. 10. 1975.*

v Boru u Tachova značnou pozornost. Renovovaný deník *Süddeutsche Zeitung* dokonce psal o „průlom“ ve vztazích mezi Bonnem a Prahou.²⁴⁴ Situace v Československu byla opačná. *Rudé právo* zveřejnilo 13. října 1975 pouze krátkou zprávu, která neobsahovala žádné bližší informace k obsahu jednání.²⁴⁵ Československá veřejnost se tak ani nemohla dozvědět, že Alfons Bayerl, hlavní iniciátor celé akce, byl původem sudetský Němec narozený v Boru u Tachova.²⁴⁶

Nejednoznačný vztah měli českoslovenští komunisté k Friedrich-Ebert-Stiftung. Na jednu stranu ji považovali za „ideodiverzní organizaci“, jejímž cílem bylo „zanášení“ sociálnědemokratické ideologie do zemí východního bloku, současně s ní ale v omezené míře spolupracovali. V roce 1975 mohla do ČSSR přijet menší delegace Friedrich-Ebert-Stiftung složená z několika novinářů. Československé ministerstvo zahraničních věcí předpokládalo, že levicově smýšlející novináři budou psát o ČSSR „objektivněji“ než vlivný západoněmecký bulvár.²⁴⁷ Návštěvu následně propagandisticky využilo *Rudé právo*, které v prosinci 1975 otisklo „výťah“ z rozhlasového vystoupení člena zmíněné delegace Klause Reiffa. Článek nesl titul: *ČSSR očima faktů: západoněmecký komentátor objevuje dnešní Československo*.²⁴⁸ Českoslovenští diplomaté v Bonnu běžně navštěvovali přednášky, semináře a různé další akce pořádané Friedrich-Ebert-Stiftung. Tuto praxi často kritizovalo východoněmecké ministerstvo zahraničních věcí. Jiří Götz k tomu v březnu 1976 v jedné ze svých zpráv do Prahy ironicky poznamenal, že akce Friedrich-Ebert-Stiftung navštěvují všichni diplomaté ze všech zemí socialistického bloku kromě těch z NDR: *Zástupci ZÚ [zastupitelského úřadu] SSSR navíc prohlásili, že je jim znám negativní postoj soudruhů z NDR k těmto stykům. Kdyby se však pracovníci ZÚ a příslušná sovětská místa neměla v NSR stýkat ani s orgány vládní strany SPD, pak by jejich přítomnost v NSR byla zcela zbytečná. Proto pracovníci ZÚ SSSR navštěvují akce pořádané uvedenou nadací a totéž doporučují i ostatním ZÚ ZSS [zastupitelským úřadům zemí socialistického společenství]*.²⁴⁹ Podobnou činnost jako Friedrich-Ebert-Stiftung vyvíjela také Socialistická vzdělávací společnost (Sozialistische

---

²⁴⁴ Bessere Kontakte erwünscht. *Süddeutsche Zeitung*. 1975, č. 235, s. 13.

²⁴⁵ Setkání poslanců z ČSSR a NSR. *Rudé právo*. 1975, č. 241, s. 2.

²⁴⁶ HERBST, Ludolf, ed. et al. *Biographisches Handbuch der Mitglieder des Deutschen Bundestages 1949–2002. Bd. 1, A - M*. München: K. B. Sauer, 2002, s. 46.

²⁴⁷ AMZV, fond TO-T, 1975-1979 NSR 6, *Záznam o rozhovoru s Klausem Reiffem ze dne 8. prosince 1975*.

²⁴⁸ ČSSR očima faktů. *Rudé právo*. 1975, č. 287, s. 7.

²⁴⁹ AMZV, fond TO-T, 1975-1979 NSR 1, *K úloze nadace Friedrich-Ebert-Stiftung v NSR, 31. března 1976*.

Bildungsgemeinschaft, zkráceně SBG) se sídlem v Bochumi, která na své semináře a exkurze do různých státních institucí a průmyslových podniků v Severním Porýní-Vestfálsku zvala také skupiny hostů z ČSSR.

Německý svaz odborů (Deutsche Gewerkschaftsbund, zkráceně DGB) udržoval od počátku 70. let pravidelné kontakty téměř se všemi odborovými organizacemi ve východní Evropě. Československá Ústřední rada odborů (ÚRO) nebyla výjimkou. Setkání západoněmeckých a československých odborářů byla poměrně častá. V jejich průběhu se sice intenzivně debatovalo o různých ekonomických tématech, celkový efekt těchto setkání by ale neměl být přeceňován. Německý svaz odborů, který měl vždy velmi úzké vazby na SPD, a Ústřední rada odborů byly dvě organizace, které neměly po organizační ani ideologické stránce příliš mnoho společného.

V prosinci 1976 poskytl Willy Brandt interview pražskému korespondentovi západoněmecké veřejnoprávní televize ARD Wolfu Hankemu. Hlavním tématem rozhovoru bylo tříleté výročí od podepsání pražské smlouvy. Na otázku, zda se splnila očekávání spojená s touto smlouvou, odpověděl předseda SPD stručně, ale velmi výstižně: *Samozřejmě bylo dosaženo jedné věci, o kterou jsme usilovali, a sice odstranění sporu o mnichovskou dohodu. Tento spor už neexistuje. Jinak bych ale lhal, kdybych tvrdil, že jsem spokojený s tím, čeho bylo za uplynulé tři roky dosaženo. Je pravda, že došlo k určitému rozvoji v oblasti hospodářských vztahů. Politický dialog mezi oběma vládami se ale bohužel nerozvinul tak, jak by bylo žádoucí.*²⁵⁰

3.6. SPD a Charta 77

V 70. a 80. letech minulého století neměla SPD žádnou detailně propracovanou koncepci pro politiku vůči opozičním hnutím ve východní Evropě. Koncept Ospolitik, tak jak byl vytvořen v průběhu 60. let, s tímto elementem příliš nepočítal. Egon Bahr a Willy Brandt doufali, že jejich politika „usmíření“ s Východem přispěje k určité liberalizaci tamních komunistických režimů. Předpokládali ale, že hybatelem těchto změn budou spíše proreformně smýšlející komunisté, tedy že reformy budou přicházet „seshora“ a budou probíhat postupně. SPD v tomto ohledu počítala s evolučním, nikoliv

---

²⁵⁰ AdSD der FES, fond Willy-Brandt-Archiv, Allgemeine Korrespondenz (A 5), Mappe 206, *Willy Brandt im Kontrast-Interview über Prager Vertrag, 9. 12. 1976.*

revoluční vývojem. Cílem Ostpolitik bylo stabilizovat geopolitickou situaci v Evropě a následně po „malých krocích“ odbourávat bariéry mezi Východem a Západem. Členové východoevropských opozičních hnutí, kteří měli se životem v „reálném socialismu“ vlastní dlouhodobou zkušenost, takovou politiku často považovali za poněkud „naivní“. Na „dobrou vůli“ komunistických režimů v zahraničí, natož pak ve vnitřní politice nevěřili. Západoněmečtí sociální demokraté se tak dostali do těžko řešitelného rozporu. Na jednu stranu sympatizovali s disidenty, kteří sdíleli podobné hodnoty, na druhou stranu nechtěli ohrozit proces uvolňování mezinárodního napětí a tím i dosavadní výsledky Ostpolitik. Politika SPD vůči opozičním hnutím na Východě tak nebyla ničím jiným než hledáním kompromisu mezi vlastním „rozumem“ a „srdcem“. Na kterou stranu se SPD přiklonila v případě ČSSR?

V první polovině 70. let, tedy v době přípravy a ratifikace pražské smlouvy, nebyl československý disident předmětem příliš velkého zájmu ze strany vedoucích funkcionářů SPD. Sociálně-liberální koalice se primárně soustřeďovala na „normalizaci“ vztahů s oficiální politikou reprezentací ČSSR. Když v prosinci 1973 navštívil Willy Brandt Prahu a při této příležitosti několikrát hovořil s generálním tajemníkem ÚV KSČ Gustávem Husákem, žádnou prosbu o propuštění československých politických vězňů nevyslovil. Tato „zdrženlivost“ ale neplatila pro SPD jako celek. Dění v normalizačním Československu pozorně sledovali zejména mladí sociální demokraté (Jungsozialisten, zkráceně Jusos). Největší ohlas u nich vyvolal dopis Alexandra Dubčeka z října 1974, ve kterém si stěžoval na různé druhy státem řízené šikany, které byli on a jeho rodina po roce 1969 permanentně vystaveni. Dopis byl původně adresován Federálnímu shromáždění ČSSR a Slovenské národní radě (SNR), na jaře 1975 jej ale otiskly také západoevropské deníky. Krátký výňatek z pasáže, ve které se Dubček vrací k událostem roku 1968, naznačuje, proč tento dopis západoněmecké sociální demokraty tolik zaujal: *Je pravda, že v Akčním programu jsme ve vztahu k Německé spolkové republice poukázali na podporu pokrokových a antifašistických (i nekomunistických) sil. Netajím, že se tu měla na mysli i sociální demokracie a zejména úsilí W. Brandta o novou vnitřní i zahraniční politiku. To se zřejmě nezdálo tehdejšímu vedení strany v NDR. [...] Skutečnost je taková, že hlavní silou a hrází v NSR proti nástupu revanšismu a fašismu je Brandtem uskutečňovaná politika. Praxe to plně potvrdila.*²⁵¹ Členové Jusos okamžitě a veřejně deklarovali svou solidaritu s Dubčekem: *Vyslovuje-li se nyní Dubček po několika*

---

²⁵¹ Dubčekův dopis. *Listy*. 1975, č. 3, s. 12.

*letech mlčení proti slídičství tajných služeb a proti potlačování svobody mínění, proti proľhanosti a znetvořeni socialismu v ĀSSR, tak to Āini v souľlase se vřemi demokratickými socialisty.*²⁵² Socialistický svaz mládeže (SSM) v návaznosti na tento „incident“ dočasně přerušil spolupřáci s Jusos.²⁵³

Dubček nebyl zdaleka jediný, koho se mladí sociální demokraté zastali. Při různých příľežitostech opakovaně vyzývali k propuřtěni politických vězňů, mezi které patřili třeba bývalí reformní komunisté Jaroslav Šabata a Milan Hübl nebo bývalý studentský vůdce Jiří Müller. Na celostátním sjezdu konaném v březnu 1976 přijali Jusos následující rezoluci: *Spolkový sjezd mladých socialistů žádá okamžitě propuřtěni Jiřiho Müllera a všech politických vězňů v Āeskoslovensku.*²⁵⁴ Solidarita mladých sociálních demokratů s Alexanderem Dubčekem a politickými vězni sice měla určitý symbolický význam, větřina českých a slovenských disidentů ale dlouhodobě setrvávala na značně kritickém postoji vůči dėtente a Ostpolitik. Václav Havel v rozhovoru s novinářem Karlem Hviřďalou později o první polovině 70. let řekl: *K bezútěšnosti té doby přispívalo – trochu paradoxně – i to, že byla éra dėtente, což v našem případě znamenalo, že mnozí naši západní přátelé a spolupracovníci se nám vyhýbali bezmála tak jako zdejší oficiální spisovatelé ve snaze neprovokovat zdejší autority a nemařit tím sbližování s nimi.*²⁵⁵ Český publicista Daniel Kaiser ve své biografii věnované Havlovi dodává: *Tuto ostrakizaci, doznívající ještě hluboko v osmdesátých letech, Havel německé levici a SPD zvlášť nikdy nezapomněl.*²⁵⁶ Levicově smýřlející novinář a disident Petr Uhl se ve svých vzpomínkách vyjádřil k východní politice SPD ještě o něco ostřeji: *Říkalo se tomu – v našem prostředí posměšně – Ostpolitik. Z pohľedu Āeskoslovenského to bylo docela hnusné. Takže jsme si říkali: „Wer hat uns verraten? – Die Sozialdemokraten!“ Kdopak nás zradil? Sociální demokraté!*²⁵⁷

Na počátku Charty 77 byly helsinská konference a rocková hudba. Bezprostředním podnětem ke vzniku této občanské iniciativy se stal soudní proces se

²⁵² AMZV, fond TO-T, 1975-1979 NSR 3, *Telegram Jiřiho Götze ze dne 22. dubna 1975.*

²⁵³ AMZV, fond TO-T, 1975-1979 NSR 3, *Dopis vedoucího mezinárodního oddělení ÚV SSM Josefa Krůžely spolkovému předsednictvu Jusos ze dne 12. května 1975.*

²⁵⁴ JUSOS za osvobození Ās. politických vězňů. *Listy.* 1976, Ā. 5, s. 10–11.

²⁵⁵ HAVEL, Václav, HVÍŽDALA, Karel. *Dálkový výsleĀ: (rozhovor s Karlem Hviřďalou).* Praha: Melantrich, 1989, s. 107.

²⁵⁶ KAISER, Daniel. *Disident: Václav Havel 1936–1989.* Praha: Paseka, 2009, s. 76.

²⁵⁷ UHL, Petr, PAVELKA, Zdenko. *Dělal jsem, co jsem považoval za správné.* Praha: Torst, 2013, s. 76.

členy undergroundové rockové kapely *The Plastic People of the Universe*, která pořádala ilegální, tedy československými úřady nepovolené, koncerty. Zatčení hudebníků a následný proces daly v roce 1976 do pohybu pozoruhodný sled událostí, který napomohl sjednocení různých na první pohled neslučitelných opozičních proudů. Na stranu zatčených rockerů se postavili nejenom členové paralelní (undergroundové) kultury, ale i bývalí reformní komunisté z roku 1968 nebo členové akademické obce. Většina z nich by za normálních okolností na koncert „Plastiků“ asi nikdy nepřišla, nechtěli ale mlčky akceptovat situaci, kdy svobody projevu a svědomí byly formálně součástí československého právního řádu, ale státní orgány se podle toho neřídily. Tento rozpor se stal zvláště markantním poté, co československý parlament ratifikoval *Závěrečný akt KBSE*. Na sklonku roku 1976 tak v okruhu lidí kolem dramatika Václava Havla a spisovatele Pavla Kohouta začal vznikat koncept „petice“, která měla na situaci upozornit a přimět politickou reprezentaci ČSSR k nápravě. *Prohlášení Charty 77*, které na počátku ledna 1977 zveřejnilo hned několik západoevropských deníků, definovalo povahu nově vznikající občanské iniciativy následovně: *CHARTA 77 je volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různých věr i různých profesí, které spojuje vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování občanských a lidských práv v naší zemi i ve světě – těch práv, která člověku přiznávají oba uzákoněné mezinárodní pakty, Závěrečný akt helsinské konference, četné další mezinárodní dokumenty proti válkám, násilí a sociálnímu i duchovnímu útlaku a které souhrnně vyjadřuje Všeobecná deklarace lidských práv OSN.*²⁵⁸ Prvními mluvčími Charty 77 se stali profesor filozofie Jan Patočka, ministr zahraničních věcí ČSSR v roce 1968 a bývalý funkcionář KSČ profesor Jiří Hájek a Václav Havel. Do zahraničí se text *Prohlášení Charty 77* dostal přes velvyslanectví SRN v Praze. Hlavní zásluhu na tom měl tiskový referent ambasády Wolfgang Runge, přítel zakládajícího člena Charty 77 Pavla Kohouta. Tehdejší západoněmecký velvyslanec v ČSSR Gerhard Ritzel o celé akci věděl se značným předstihem a informoval o ní i ministerstvo zahraničních věcí v Bonnu.²⁵⁹ Ritzel ve svých pamětech dokonce uvádí, že několik exemplářů prohlášení sám převezl ve služebním voze do Spolkové republiky a následně je rozeslal na adresy novinových redakcí. Tyto výtisky mu

---

²⁵⁸ Prohlášení Charty 77. *Svědectví*. 1977, č. 1, s. 157.

²⁵⁹ Více k tématu: BLAŽEK, Petr, SCHOVÁNEK, Radek. *Prvních 100 dnů Charty 77: průvodce historickými událostmi*. Praha: Academia, 2018, s. 76–85.

údajně již v prosinci 1976 předal tehdejší švýcarský velvyslanec v ČSSR Walter Jäggi.²⁶⁰ S odstupem mnoha let se dá Ritzelovo tvrzení jen stěží ověřit.

Oficiální sdělovací prostředky v ČSSR okamžitě zahájily proti signatářům Charty tvrdou a místy až hysterickou kampaň. 12. ledna 1977 zveřejnilo *Rudé právo* článek nazvaný *Ztroskotanci a samozvanci*, který měl vzbudit u čtenářů dojem, že Charta 77 vznikla na objednávku západních tajných služeb: *Sem patří i nejnovější pamflet, tzv. charta 77, který skupinka lidí z řad zkrachovalé československé reakční buržoazie a také z řad zkrachovalých organizátorů kontrarevoluce 1968 na objednávku antikomunistických a sionistických centrál předala jistým západním agenturám.*²⁶¹ Do rychlé protiofenzivy přešla také Státní bezpečnost. Signatáři Charty se ocitli v soukolí výslechů a sledování, mnozí ztratili svá původní zaměstnání. Na sklonku roku 1977 zahájila StB akci „Asanace“, jejímž cílem bylo přinutit některé signatáře k vystěhování za Západ.

Západní sdělovací prostředky nepřevzaly pouze text *Prohlášení Charty 77*, ale následně také informovaly o represích proti jeho signatářům. To na Západě vyvolalo vlnu solidarity, na které se významnou měrou podílela i SPD. První reakce sociálních demokratů byly relativně opatrné. 11. ledna 1977 vydal šéfredaktor stranického týdeníku *Vorwärts* Friedhelm Merz prohlášení, ve kterém uvedl: *Stranické a státní vedení v Praze by mělo vědět, že Sociálnědemokratická strana Německa sleduje osud každého zatčeného a uvězněného a že se nestane, aby někdo z nich upadl v zapomnění.*²⁶² Zároveň ale jedním dechem dodal, že zatýkání disidentů v ČSSR může posílit na Západě skepsi ohledně smysluplnosti politiky uvolňování: *Nikdo by si neměl lehkomyšlně zahrávat s pokrokem, kterého bylo k užitku států a národů v Evropě v posledních letech dosaženo.*²⁶³ V podobném duchu bylo koncipováno i tiskové prohlášení zveřejněné po jednání předsednictva SPD 15. ledna 1977, ve kterém se objevila zmínka o „šikaně ctihodných žen a mužů“ v Československu.²⁶⁴ O dva dny později se Willy Brandt setkal s československým velvyslancem v Bonnu Jiřím Götzem. Předseda SPD evidentně nechtěl vyvolat otevřenou hádku, pečlivě volil slova a v podstatě pouze zopakoval, že

---

²⁶⁰ RITZEL, 1998, s. 161–162.

²⁶¹ Ztroskotanci a samozvanci. *Rudé právo*. 1977, č. 9, s. 2.

²⁶² SPD Pressemitteilung Nr. 9 vom 11. 1. 1977. In: Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <http://library.fes.de/cgi-bin/pdpdf.pl?d=22&f=363>

²⁶³ Tamtéž.

²⁶⁴ SPD Pressemitteilung Nr. 19 vom 15. 1. 1977: Kommuniqué über die Sitzung des SPD-Vorstandes am 15. Januar 1977 in Bonn (Teil II). In: Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <http://library.fes.de/cgi-bin/pdpdf.pl?d=22&f=379>

členové předsednictva SPD mají nadále starost o osud signatářů Charty 77. Odpověď, které se mu od československého velvyslance dostalo, byla mírně řečeno nediplomatická: *My máme informace, že hnutí disidentů je organizováno známými imperialistickými a sionistickými centrály na Západě podobně jako v r. 1968.*²⁶⁵ Jak přibývaly informace o dění v ČSSR, postupně se zostřoval i tón ze strany SPD. 19. ledna vydal Willy Brandt jako předseda Socialistické internacionály následující prohlášení: *Aniž bychom se chtěli vměšovat do vnitřních záležitostí jiné země, musíme vyjádřit své vážné znepokojení nad určitými událostmi v ČSSR. Je znepokojující, že signatáři Charty 77 jsou potlačováni a šikanováni místo toho, aby jejich výzvy k respektování občanských svobod byly vyslyšeny. Apelujeme na odpovědné osoby, aby upustily od represí proti ctihodným a v Evropě váženým občanům.*²⁶⁶ O měsíc později 20. února 1977 poslal Willy Brandt prezidentovi Gustávu Husákovi dopis, ve kterém vyjádřil znepokojení nad „zhoršenými životními podmínkami“ svého přítele Pavla Kohouta a jeho rodiny.²⁶⁷ Československý prezident na tento dopis odpověděl až na počátku dubna 1977, aniž by se jakkoliv vyjádřil k osobě Pavla Kohouta. Místo toho si postěžoval na „pmlouvačnou kampaň proti ČSSR“ vedenou v západoněmeckých sdělovacích prostředcích v souvislosti s Chartou 77.²⁶⁸

Projevy solidarity ze zahraničí byly pro signatáře Charty 77 velmi důležité a motivovaly je k tomu, aby v započaté práci pokračovali. *Morální podpora je podpora reálná*, prohlásil v březnu 1977 v rozhovoru pro západoněmecký týdeník *Die Zeit* tehdejší mluvčí Charty 77 profesor Jan Patočka.²⁶⁹ Následně dodal: *Velmi důležité pro nás je, že svou mravní podporu vyslovili socialističtí politikové jako Bruno Kreisky, Willy Brandt a jiní, také proto, že to pomáhá vyvracet obvinění, že stojíme ve službách reakce.*²⁷⁰ Bylo to poslední interview, které Jan Patočka poskytl tisku. 13. března 1977 zemřel na následky opakovaných a vyčerpávajících výslechů vedených příslušníky Státní bezpečnosti.

Vedení SPD mělo od počátku v úmyslu vybudovat směrem k Chartě 77 přímý komunikační kanál. Již na přelomu ledna a února 1977 začal poslanec Spolkového sněmu

---

²⁶⁵ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 6, NSR – rozhovor velvyslance ČSSR s. Götze s předsedou SPD W. Brandtem ze dne 17. ledna 1977.

²⁶⁶ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11968, *Erklärung von Willy Brandt, 19. Januar 1977.*

²⁶⁷ NA ČR, fond A ÚV KSČ Gustáv Husák, Vztahy ČSSR – NSR, č. kartonu 1247 (Korespondence), *Dopis Willyho Brandta Gustávu Husákovi ze dne 20. února 1977.*

²⁶⁸ Tamtéž, *Dopis Gustáva Husáka Willymu Brandtovi ze dne 7. dubna 1977.*

²⁶⁹ Východní politika ano – ale se ctí! (Poslední interview – písemné odpovědi Jana Patočky na otázky týdeníku *Die Zeit*). In: CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. a PREČAN, Vilém, ed. *Charta 77: Dokumenty 1977–1989. Přílohy.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 63.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 64.

Dieter Lattmann společně se svou manželkou připravovat „soukromou“ cestu do ČSSR.²⁷¹ V Praze navštívíme spřátelený manželský pár, napsal vedoucímu zahraničního oddělení při předsednictvu SPD Hansi-Eberhardu Dingelsovi.²⁷² V dalším dopise adresovaném Dingelsovi dodal: *Chtěl bych tam navštívit některé přátele z řad spisovatelů, které znám z lepších časů. Samozřejmě to má co dočinění s Chartou 77.*²⁷³ Podle poznatků získaných Státní bezpečností byli oním spřáteleným manželským párem manželé Kohoutovi. Lattmann jim měl v dubnu 1977 během svého pobytu v Praze předat blíže nespecifikované tištěné materiály připravené československým exilem a SPD.²⁷⁴ V červnu 1977 pověřil Willy Brandt dalšího poslance Spolkového sněmu Jürgena Schmudeho, aby fungoval jako prostředník při komunikaci se „členy disidentského hnutí v ČSSR a socialistickou opozicí v této zemi“.²⁷⁵ Schmude se tomuto úkolu ale mohl věnovat jenom velmi krátce. Kancléř Schmidt ho již v únoru 1978 povolal do spolkové vlády, aby ho pověřil řízením resortu vědy a vzdělávání.²⁷⁶

V prvních měsících existence Charty 77 tak roli nejdůležitější „spojky“ mezi SPD a československou domácí opozicí nehrál žádný politik nebo profesionální diplomat, nýbrž manželka Willyho Brandta. Rut Brandtová začala svou cestu do ČSSR podobně jako Dieter Lattmann připravovat již na počátku roku 1977. O rychlé vyřízení vstupního víza požádal Willy Brandt v lednu 1977 přímo československého velvyslance Jiřího Götze.²⁷⁷ Pravý důvod cesty mu samozřejmě nesdělil, dá se ale předpokládat, že odpovědné osoby na ministerstvu zahraničních věcí a na ministerstvu vnitra si ho dokázaly celkem snadno domyslet. Vízum přesto bylo uděleno. Rut Brandtová svou cestu do ČSSR uskutečnila ve dnech 18. až 21. května 1977. Během svého pobytu v Praze se mimo jiné setkala s Pavlem Kohoutem a malířem Jiřím Kolářem, který stejně jako Kohout patřil k prvním signatářům Charty 77. Osobní referent předsedy SPD Michael Bertram, který paní Brandtovou na cestě do ČSSR doprovázel, navštívil Jiřího Hájka a předal mu Brandtův dopis, který mimo jiné obsahoval následující řádky: *Já a mí přátelé býváme občas neprávem obviňováni*

---

²⁷¹ Dieter Lattmann (1926–2018) byl německý politik a spisovatel. Poslancem Spolkového sněmu byl v letech 1972–1980.

²⁷² AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 10946, *Brief von Dieter Lattmann an Hans-Eberhard Dingels*, 3. 2. 1977.

²⁷³ Tamtéž, *Brief von Dieter Lattmann an Hans-Eberhard Dingels*, 11. 2. 1977.

²⁷⁴ ABS, fond I. správa SNB, svazek „Kopa“, registrační číslo: 12613/334, *Přijatá šifrovka z Bonnu, odeslána 15. října 1979.*

²⁷⁵ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 10946, *Brief von Willy Brandt an Jürgen Schmude*, 10. 6. 1977.

²⁷⁶ Jürgen Schmude (nar. 1936) řídil ministerstvo pro vzdělávání a vědu do roku 1981. V letech 1981–1982 byl spolkovým ministrem spravedlnosti, v roce 1982 také krátce ministrem vnitra.

²⁷⁷ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 6, *NSR – rozhovor velvyslance ČSSR s. Götze s předsedou SPD W. Brandtem ze dne 17. ledna 1977.*

z nemístného vměšování se.²⁷⁸ Nic mi není vzdálenější. Chci Vám pouze sdělit, s jakým respektem sledujeme počínání těch, kteří se snaží o realizaci toho, co bylo v roce 1975 dohodnuto v Helsinkách a o čem bude znovu jednáno v Bělehradě.²⁷⁹ Zpráva o pobytu Rut Brandtové v ČSSR, kterou s největší pravděpodobností vypracoval také Michael Bertram, obsahuje celou řadu zajímavých podrobností a postřehů. Je v ní celkem výstižně popsáno nejenom personální složení Charty 77 a její organizační struktura, ale také různá „opatření“ Státní bezpečnosti namířená proti Chartistům. Michael Bertram v závěru své zprávy uvádí několik doporučení pro další postup SPD ve věci Charty 77. Doporučuje, aby kontakty s Chartisty byly udržovány „demonstrativně“, ale nikoliv „provokativně“, a aby jim byla ve vybraných případech poskytnuta materiální pomoc.²⁸⁰ Zbývá pouze doplnit, že veškerý pohyb Rut Brandtové a členů jejího doprovodu byl nepřetržitě monitorován Státní bezpečností. K osobě paní Brandtové byl dokonce na krátko založen zvláštní svazek s krycím názvem „Herečka“.²⁸¹ StB svou aktivitu nicméně omezila výhradně na sledování, návštěvám u disidentů se zabránit nepokusila.

V srpnu 1977, tedy půl roku po vniku Charty 77, otiskl západoněmecký týdeník *Die Zeit* článek Willyho Brandta, ve kterém se zamýšlel nad tím, zda jsou politika uvolňování mezinárodního napětí a boj za lidská práva dva navzájem slučitelné procesy: *Máme velký respekt před takovými iniciativami jako je Charta 77. Tito lidé si mohou být jisti tím, že jim rozumíme a že si jejich humánní, svobodomyšlné a evropské angažovanosti vážíme. Toto porozumění je ale něco jiného než nekritické přijímání všeho, co se vydává za „disent“.* Komu nejde o osudy konkrétních lidí, ale o zničení režimu, ten nemůže počítat s tím, že takovou politiku přijmeme za svou. Socialistická opozice v zemi jako je ČSSR, které si velmi vážíme (to samé platí pro některé opozičníky v Polsku nebo pro neprávem pronásledované intelektuály v SSSR), je věc jedna, mystici v sekulární podobě zpátečnických nacionalistů jsou věc jiná.²⁸² Jinými slovy, Willy Brandt sympatizoval s opozičními hnutími ve východní Evropě, nepřál si ale rychlou a nekontrolovanou

---

²⁷⁸ Willy Brandt zde pravděpodobně odkazoval na prohlášení byra Socialistické internacionály na podporu Charty 77, které v březnu 1977 podepsali představitelé několika evropských sociálnědemokratických stran: Willy Brandt (SRN), Bruno Keisky (Rakousko), Bettino Craxi (Itálie), François Mitterrand (Francie) a Olof Palma (Švédsko).

²⁷⁹ AdsD der FES, fond Willy-Brandt-Archiv, Ausländische Regierungen, Parteien, Bewegungen 1976–1987 (A 11.15), Mappe 3, *Brief von Willy Brandt an Jiří Hájek vom 17. Mai 1977.*

²⁸⁰ Tamtéž, *Besuch von Frau Brandt in Prag vom 18. bis 21. Mai 1977.*

²⁸¹ ABS, fond Správa sledování SNB-svazky-centrála (dále jen SL/MV), svazek „Herečka“, sig. SL-2202 MV.

²⁸² BRANDT, Willy. Wider die alten Kreuzritter. Über Bedingungen und Chancen einer künftigen Entspannungs-Politik zwischen Ost und West. *Die Zeit*. 1977, č. 36, s. 3.

destrukci komunistických režimů, či snad dokonce bezpečnostní destabilizaci celé Evropy: *Pokud by byl prohrán boj o mír, ztratily by všechny řeči o lidských právech smysl.*²⁸³ Předseda SPD ve svém článku připomíná kromě mírové politiky a občanských práv ještě jeden důležitý element sociálnědemokratické zahraniční politiky: boj za práva sociální. *Pro velkou část lidstva každý nový den nepřináší nic jiného než boj o holé přežití. V těchto zemích mají jen malé pochopení pro to, když diskuzi o lidských právech omezujeme pouze na otázky související se svobodou shromažďování a svobodou tisku. [...] Svoboda od nedostatku není menším lidským právem než svoboda od strachu.*²⁸⁴ Světový mír, občanská práva a práva sociální se v Brandtově pojetí zkrátka nevyklučovaly, nýbrž doplňovaly. Světovému míru přitom přisuzoval vyšší prioritu než dvěma zbývajícím. V poměrně rozsáhlém Brandtově textu bohužel poněkud zapadá jedna věta, která vztah SPD k východoevropským opozičním hnutím vystihuje asi nejlépe: *Konkrétní pomoc je ostatně důležitější než veškerá propaganda.*²⁸⁵

Willy Brandt udržoval nepravidelný písemný kontakt s Jiřím Hájkem i v následujících letech. Občas mu jako dárek poslal knihu. V roce 1978 se poprvé angažoval v případě Hájkova syna Jana, kterému československé úřady nechtěly povolit studium na gymnáziu. Brandtův přítel rakouský kancléř Bruno Keisky tehdy Janu Hájkovi nabídl možnost studia na některé z rakouských středních škol. Friedrich-Ebert-Stiftung měla na základě Brandtovy přímluvy částečně pokrýt finanční náklady na studium.²⁸⁶ Jan Hájek nakonec tuto nabídku přijmout nemusel. Československé úřady s ohledem na mezinárodní publicitu celého případu nakonec ustoupily a dovolily mu zapsat se na gymnázium ve Strašnicích, kde v roce 1983 úspěšně odmaturoval.²⁸⁷

Vedle Jiřího Hájka zůstával Willy Brandt v kontaktu také s Pavlem Kohoutem. Měli ostatně řadu společných přátel, mezi které pařili třeba spisovatel Günter Grass nebo novinář Hans-Peter Riese.²⁸⁸ V říjnu 1978 mohl Pavel Kohout společně se svou manželkou po delší době znovu legálně vycestovat do Rakouska, odkud obdržel nabídku práce pro vídeňské divadlo Burgtheater. Kohoutovi si byli dobře vědomi toho, že jim hrozí nebezpečí zákazu návratu do ČSSR a odebrání československého státního

---

²⁸³ Tamtéž.

²⁸⁴ Tamtéž.

²⁸⁵ Tamtéž.

²⁸⁶ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11974, *Brief von Hans-Peter Riese an Jiří Hájek, 29. 8. 1978.*

²⁸⁷ HÁJEK, Jiří. *Paměti.* Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1997, s. 335.

²⁸⁸ Hans-Peter Riese (nar. 1941) byl na počátku 70. let korespondentem západoněmeckého rozhlasu v ČSSR. V roce 1973 byl na příkaz StB z Československa vyhoštěn. V roce 1978 se výrazně angažoval v případě Jana Hájka a fungoval jako prostředník při komunikaci mezi Willym Brandtem a Jiřím Hájkem.

občanství. Po příjezdu do Rakouska se proto poměrně pečlivě vyhýbali veřejnému komentování aktuální politické situace v ČSSR. V říjnu 1979 bylo státní občanství Pavlu Kohoutovi přesto odebráno. Jedním z oficiálních důvodů byly jeho dlouhodobé kontakty se sociálnědemokratickým poslancem Spolkového sněmu Dieterem Lattmannem. Údajně spolu měli plánovat další Kohoutovu opoziční činnost po návratu do ČSSR.²⁸⁹ Nedobrovolná emigrace Pavla Kohouta se stala na několik dnů hlavním tématem pro všechny sdělovací prostředky v německy mluvících zemích. Willy Brandt v prohlášení pro tisk z 8. října 1979 uvedl: *Odebrání státního občanství československému spisovateli a signatáři Charty 77 Pavlu Kohoutovi je aktem státní zvrůle a známkou politické slabosti. [...] Obvinění, která byla v této souvislosti vznesena proti německým sociálním demokratům, odmítám.*²⁹⁰

Přímý písemný kontakt s předsedou SPD se pokusil navázat také František Kriegel. V srpnu 1979 mu poslal dopis, ve kterém zevrubně vylíčil, jakým způsobem Státní bezpečnost a další československé úřady znepríjemňují život signatářům Charty 77.²⁹¹ Brandtova odpověď z 19. září 1979 je zakončena následujícím slovy: *Bud'te si prosím jist, že nás to všechno nenechává lhostejnými a že i v budoucnosti budeme velmi pozorně sledovat vývoj ve Vaší zemi.*²⁹² Bohužel není jisté, zda si František Kriegel tyto řádky někdy přečetl. O den dříve 18. září 1979 dostal infarktový záchvat a byl převezen do nemocnice. Zemřel 3. prosince 1979.

Nejlepším příkladem toho, jak Charta 77 změnila politiku SPD vůči ČSSR, je průběh oficiální návštěvy Gustáva Husáka v SRN v dubnu 1978. Kancléř Schmidt tehdy předal československému prezidentovi seznam se jmény 14 lidí, kteří byli v ČSSR z politických důvodů trestně stíháni nebo vězněni, a prosbu o „přezkoumání“ jejich případů. Byli mezi nimi manažer kapely *The Plastic People of the Universe* Ivan Martin Jirous, novinář Jiří Lederer nebo slovenští římskokatoličtí kněží Róbert Gombík a Marián Zajíček.²⁹³ Všichni byli signatáři Charty 77. Na seznamu se nacházel také novinář a bývalý důstojník

---

²⁸⁹ ABS, fond I. správa SNB, svazek „Kopa“, registrační číslo: 12613/334, *Informace o pobytu Pavla Kohouta v zahraničí, 1979.*

²⁹⁰ AdsD der FES, fond Willy-Brandt-Archiv, Publizistische Äußerungen 1933–1992 (A 3), sig. 792, *Mitteilung für die Presse (zur Außbürgerung von Pavel Kohout), 8. 10. 1979.*

²⁹¹ AdsD der FES, fond Willy-Brandt-Archiv, Persönliche Korespondenz 1968–1980 (A11.1), Mappe 91, *Brief von František Kriegel an Willy Brandt vom 18. August 1979.*

²⁹² Tamtéž, *Brief von Willy Brandt an František Kriegel vom 19. September 1979.*

²⁹³ NA ČR, fond A ÚV KSČ Gustáv Husák, Oficiální návštěva generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR G. Husáka v NSR ve dnech 10.–13. 4. 1978, č. kartonu 1240, *Záznam ze setkání generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR Gustáva Husáka s kancléřem NSR H. Schmidtem, Bonn, 10. 4. 1978.*

československé rozvědky Václav Novotný, který v roce 1966 pomáhal Schmidovi s přípravou jeho „polooficiální“ návštěvy ČSSR. Willy Brandt při setkání s Gustávem Husákem věnoval Chartě 77 ještě větší pozornost než kancléř Schmidt. Kromě Jiřího Hájka a Pavla Kohouta intervenoval především za novináře Jiřího Lederera, předúnorového člena ČSSD, který tajně spolupracoval s Pavlem Tigridem a v 70. letech byl opakovaně vězněn.²⁹⁴ Lederer byl z vězení propuštěn v roce 1980 a následně i s rodinou odešel do SRN, kde až do své smrti v roce 1983 pracoval pro západoněmecký rozhlas a Rádio Svobodná Evropa.²⁹⁵

Dalším významným milníkem ve vztazích SPD k Chartě 77 se stalo založení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) a následné soudní procesy s jeho členy. Výbor byl založen skupinou signatářů Charty 77 v dubnu 1978 a jeho posláním bylo upozorňování na případy nezákonné perzekuce a poskytování pomoci takto pronásledovaným občanům. Velký mezinárodní ohlas měl v roce 1979 soudní proces se šesti zakládajícími členy VONSu (Otta Bednářová, Václav Benda, Jiří Dienstbier, Václav Havel, Dana Němcová, Petr Uhl), kteří byli odsouzeni k trestům odnětí svobody v rozmezí od dvou do pěti let.²⁹⁶ Sociálnědemokratický poslanec Spolkového sněmu a bývalý předseda Jusos Karsten Voigt²⁹⁷ vydal v červenci 1979 k tomuto procesu následující tiskové prohlášení: *Angažmá sociálních demokratů za osobní a sociální svobody je nedělitelné. Proto by bylo velkým omylem, kdyby se československé úřady domnívaly, že důrazná podpora politiky uvolňování napětí může současně znamenat mlčení k potlačování svobod a principů právního státu. [...] Československým úřadům by mělo být doporučeno, aby rok před následnou konferencí KBSE v Madridu nepoškozovaly svou mezinárodní reputaci trestním stíháním bojovníků za občanská práva.*²⁹⁸

Mluvčí Charty 77 a člen VONSu Rudolf Battěk patřil k disidentům, o jejichž osud se západoněmečtí sociální demokraté zajímali nejvíce. Battěk byl na Západě vcelku oprávněně považován za hlavní postavu sociálnědemokratického, či sociální demokracii velmi blízkého, názorového proudu uvnitř Charty 77. V roce 1978 patřil k signatářům

---

²⁹⁴ Tamtéž, *Záznam ze setkání generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR Gustáva Husáka s předsedou SPD Willy Brandtem.*

²⁹⁵ BLAŽEK, SCHOVÁNEK, 2018, s. 187–188.

²⁹⁶ Více k tématu: BLAŽEK, Petr, BURSÍK, Tomáš. *Pražský proces 1979. Vyšetřování, soud a věznění členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Dokumenty.* Praha: ÚSD AV ČR 2010.

²⁹⁷ Karsten Voigt (nar. 1941) byl předsedou Jusos v letech 1969–1972, později se stal poslancem Spolkového sněmu (1976–1998). V letech 1983–1998 vykonával funkci zahraničněpolitického mluvčího poslaneckého klubu SPD.

²⁹⁸ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 10659, *Presseerklärung von Karsten D. Voigt, 25. 7. 1979.*

prohlášení *Sto let českého socialismu*.²⁹⁹ V roce 1980, kdy vykonával funkci mluvčího Charty, byl Rudolf Battěk zatčen a následně odsouzen k dlouholetému vězení. Na zprávu o Battěkově odsouzení reagoval Willy Brandt v červenci 1981 následujícím prohlášením: *Odsouzení Rudolfa Battěka je flagrantním porušením základních principů lidských práv a podstaty Závěrečného aktu z Helsinek. To platí i pro soudní obvinění, že Battěk byl v kontaktu s politickými osobnostmi v zahraničí. Se vším důrazem žádám odpovědné osoby v ČSSR, aby byl Rudolf Battěk propuštěn a aby byly zastaveny represe proti občanům, kteří se odvolávají na Závěrečný akt z Helsinek*.³⁰⁰ Rudolf Battěk na základě Brandtovy veřejné intervence sice propuštěn nebyl, ale předseda SPD se v jeho případě silně angažoval i v následujících letech.

Ve vztahu SPD k Chartě 77 můžeme v letech 1977–1982 pozorovat dva základní dlouhodobé trendy. Tím prvním byla zjevná orientace SPD na levicově smýšlející osobnosti. Nejčastěji se jednalo o bývalé reformní komunisty z roku 1968 (Alexander Dubček, Jiří Hájek, Pavel Kohout, František Kriegel, Jaroslav Šabata a řada dalších) nebo o lidi, kteří se sami definovali jako demokratičtí socialisté či přímo sociální demokraté (např. Rudolf Battěk nebo Jiří Lederer). O disidenty patřící do „konzervativního“ proudu v rámci opozičního hnutí se SPD zajímala mnohem méně. Události pražského jara 1968 se do paměti západoněmeckých sociálních demokratů zapsaly natolik silně, že skrze ně posuzovali veškerý další vývoj v ČSSR. Dobře patrné je to třeba z prohlášení předsedy strany Brandta k desátému výročí sovětské okupace Československa: *Je depresivní, když člověk musí v těchto dnech znovu číst, že z plánů pražských reformátorů vzešlo nebezpečí pro mír. O to větší respekt si zaslouží českoslovenští opoziční patrioti, kteří – ať už doma, nebo v exilu – přes veškeré ústrky nesou štít pražského jara dál. [...] Zdravím naše četné přátele z ČSSR. Museli a musejí snášet mnoho hořkého a my s nimi tyto pocity sdílíme. Společně věříme, že historie socialismu s lidskou tváří bude teprve napsána*.³⁰¹ Druhým trendem byl stoupající zájem o to, co se v prostředí československé domácí opozice děje.

---

²⁹⁹ Autorem manifestu, který vznikl ke stému výročí od založení Československé sociálně demokratické strany, byl brněnský historik Jaroslav Mezník. Mezi jeho signatáře patřili především levicově smýšlející disidenti, kteří v rámci Charty 77 postupně vytvořili skupinu „nezávislých socialistů“. Na XXII. sjezdu ČSSD ve švýcarském Curychu v roce 1983 byl Rudolf Battěk symbolicky zvolen čestným členem výkonného výboru strany.

³⁰⁰ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 12080, *Mitteilung für die Presse (Zu den Nachrichten über die Verurteilung des Sprechers der „Charta 77“, Rudolf Battěk, erklärt der SPD-Vorsitzende Willy Brandt, 29. 7. 1981*.

³⁰¹ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 10654, *SPD Pressemitteilung Nr. 385 vom 15. 8. 1978: 10. Jahre 21. August*.

V první polovině 70. let se západoněmečtí sociální demokraté zabývali československým disentem spíše sporadicky. Vznik Charty 77 znamenal naprosto zásadní předěl, který z tématu lidských práv učinil jeden z pilířů politiky SPD vůči ČSSR. Tento zájem měl i po roce 1977 stoupající tendenci od prvních spíše opatrných reakcí na zveřejnění *Prohlášení Charty 77* až po důrazné angažmá ve prospěch uvězněných Chartistů a členů VONSu. *To nemá nic společného s vměšováním se, když nazveme zacházení s Chartisty v ČSSR skandálem*, prohlásil v říjnu 1981 na setkání se členy Seliger-Gemeinde Willy Brandt.³⁰²

3.7. Krize, restart a nový útlum: SPD a KSČ v letech 1977–1982

V prvních měsících roku 1977 procházely vztahy mezi Bonnem a Prahou těžkou krizí. *Vztahy ČSSR–NSR byly v tomto období opět udržovány na nejnižší úrovni a v nejmenším rozsahu ze všech ZSS [zemí socialistického společenství]*, stojí ve zprávě československého velvyslanectví v Bonnu z června 1977.³⁰³ Tato krize měla dvě hlavní příčiny. Tou první byla reakce KSČ na vznik Charty 77. Druhá příčina je tradičně daleko méně akcentovaná, ale rozhodně ne nevýznamná. V únoru 1977 uprchl do Velké Británie důstojník československé zpravodajské služby Svetožár Šimko, který řadu let pracoval jako korespondent ČTK v SRN. Šimko krátce po svém příjezdu do Londýna veřejně označil 17 pracovníků československého velvyslanectví v Bonnu za „agenty“ StB. To vedlo k těžké roztržce mezi ministerstvy zahraničních věcí, neboť západoněmecká strana požadovala okamžitý odchod označených diplomatů ze SRN.

Jak naznačuje relativně opatrná reakce SPD na vznik Charty 77, na straně sociálně-liberální koalice rozhodně nebyl zájem na tom, aby došlo k úplnému zmrazení západoněmecko-československých vztahů na oficiální úrovni. Byl to opět poslanecký klub SPD ve Spolkovém sněmu, odkud vzešla iniciativa k jejich oživení. Již 9. února 1977 navštívil velvyslance Götze poslanec Alfons Bayerl a oznámil mu, že by chtěl do Bavorska pozvat delegaci poslanců České národní rady. V podstatě se mělo jednat o reciproční akci k návštěvě bavorských sociálnědemokratických poslanců v Boru

---

³⁰² AdsD der FES, fond Willy-Brandt-Archiv, Publizistische Äußerungen 1933–1992 (A 3), sig. 859, *Wenzel-Jaksch-Gedächtnispreis (Rede von Willy Brandt)*, 31. 10. 1981.

³⁰³ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 2, *Vývoj vztahů mezi ČSSR a NSR v I. pololetí 1977. K bodu č. 18 plánu práce ZÚ na r. 1977 ze dne 28. června 1977.*

u Tachova, která proběhla na podzim 1975 a kterou taktéž inicioval Alfons Bayerl.³⁰⁴ S ohledem na další vývoj událostí se nabízí spekulace, zda šlo skutečně pouze o osobní iniciativu poslance Bayerla, nebo zda za tímto plánem nestál přímo předseda poslaneckého klubu SPD Herbert Wehner. Vedení KSČ s odpovědí dlouho váhalo. Předseda ČNR Vojtěch Erban potvrdil přijetí pozvání teprve na sklonku září 1977.³⁰⁵ Desetičlenná delegace poslanců ČNR a Federálního shromáždění v čele s Vojtěchem Erbanem navštívila Bavorsko 3. listopadu 1977. Hlavním tématem rozhovorů byla stejně jako v roce 1975 regionální spolupráce v česko-bavorském pohraničí. Na podzim 1977 přijely do ČSSR také dvě menší delegace sociálnědemokratických zemských a komunálních politiků ze Severního Porýní-Vestfálska a ze Stuttgartu.

Naprosto klíčový impulz k oživení československo-západoněmeckých vztahů přišel v březnu 1977. Herbert Wehner tehdy Jiřímu Götzovi nabídl, že přijede do ČSSR, aby osobně projednal sporné body ve vztazích mezi oběma zeměmi. Jelikož byl Wehner jedním ze tří nejmocnějších mužů v hierarchii SPD a v oblasti zahraniční politiky měl opravdu bohaté zkušenosti, československá strana neváhala a nabídku přijala. Podle původního plánu měl přijet do ČSSR již v červnu 1977, ale cesta byla celkem dvakrát odložena. Tento dvojitý odklad pravděpodobně nebyl způsoben problémy na československé straně (Charta 77, spor o vyhoštění diplomatů), ale bezpečnostní situací v samotné Spolkové republice, kde ve druhé polovině roku 1977 vrcholila vlna politicky motivovaných teroristických útoků vedených Frakcí Rudé armády (Rote Armee Fraktion, zkráceně RAF). Herbert Wehner svou návštěvu ČSSR nakonec uskutečnil až ve dnech 11. až 14. ledna 1978. V jeho pětičlenném doprovodu byli také tři poslanci Spolkového sněmu, kteří se dlouhodobě specializovali na otázky západoněmecko-československých vztahů: Bruno Friedrich, Jürgen Schmude a Alfons Bayerl. Přijetí delegace proběhlo na nejvyšší možné úrovni, tedy včetně návštěv u generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky Gustáva Husáka a tajemníka ÚV KSČ pro mezinárodní politiku Vasilu Biľaka.³⁰⁶ Wehner udělal na své hostitele velmi dobrý dojem. Více naslouchal, než mluvil. Když přišla řeč na sporné otázky vzájemných vztahů, několikrát projevil pochopení pro československé stanovisko. Sám zkritizoval způsob, jakým západoněmecké sdělovací prostředky referují o východní Evropě, zároveň ale dodal, že:

---

³⁰⁴ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 3, *NSR – pozvání pro čs. poslance, 18. února 1977.*

³⁰⁵ Tamtéž, Dopis Vojtěcha Erbana Alfonsu Bayerlovi ze dne 26. září 1977.

³⁰⁶ Vasil Biľak (1917–2014) měl jako tajemník ÚV KSČ rozhodující vliv na tvorbu zahraniční politiky ČSSR. V letech 1968–1969 patřil k hlavním kritikům „obrodného procesu“ a politiky Alexandera Dubčeka, aktivně se podílel na přípravě sovětské vojenské intervence v srpnu 1968.

proti tomu není léku vzhledem k svobodě projevu v NSR.³⁰⁷ Německé vystěhovalectví z ČSSR označil za „v podstatě vyřešený problém“. Nejdůležitější ovšem bylo, že Wehner potvrdil zájem sociálně-liberální koalice na tom, aby se uskutečnila dlouho plánovaná návštěva Gustáva Husáka v SRN. První pozvání k cestě do Bonnu obdržel Husák již v prosinci 1973 od kancléře Brandta. Poté, co se stal v roce 1975 československým prezidentem, přišla stejná pozvánka ještě dvakrát, v létě 1975 od kancléře Schmidta a v prosinci téhož roku od spolkového prezidenta Scheela.³⁰⁸ Teprve Wehnerova iniciativa přispěla k tomu, že se podařilo najít shodu na oboustranně přijatelném termínu v dubnu 1978. Přípravy začaly okamžitě. V únoru se vypravil do Bonnu ministr zahraničních věcí Bohuslav Chňoupek, aby projednal podrobnosti návštěvy přímo s kancléřem Schmidtem.³⁰⁹ Na konci března přijel do Prahy za stejným účelem předseda zemské vlády v Severním Porýní-Vestfálsku Heinz Kühn.³¹⁰ Československá diplomacie svůj postup jako obvykle pečlivě koordinovala s Moskvou, neboť v květnu téhož roku měl Spolkovou republiku navštívit také generální tajemník ÚV KSSS Leonid Brežněv.

Návštěva Gustáva Husáka ve Spolkové republice ve dnech 10. až 13. dubna 1978 byla opravdu historickou událostí, neboť to bylo vůbec poprvé, kdy československý prezident zavítal na oficiální státní návštěvu západního Německa. V jejím průběhu nepochybně došlo ke kvalitativnímu zlepšení vztahů mezi SRN a ČSSR. Ministři zahraničních věcí Genscher a Chňoupek podepsali bilaterální dohodu o kulturní spolupráci. Zároveň se také dohodli, že se budou minimálně jednou za rok scházet k pravidelnému hodnocení aktuálního vývoje vztahů mezi oběma státy. Členové československé delegace absolvovali několik jednání se zástupci západoněmeckého průmyslu. Gustáv Husák se v Bonnu postupně sešel se zástupci všech vládních i opozičních parlamentních stran a krátce navštívil také Hamburk, kde ho přivítal starosta města Hans-Ulrich Klose (SPD).³¹¹

Rozhovorům s kancléřem Schmidtem dominovala ekonomická témata. Schmidt si později postěžoval, že ať už mluvil s Husákem o čemkoliv, jeho odpovědi byly většinou

---

³⁰⁷ NA ČR, fond A ÚV KSČ Gustáv Husák, Návštěva delegace poslanecké frakce SPD vedené H. Wehnerem v ČSSR ve dnech 11.–14. 1. 1978, č. kartonu 1239, *Zpráva o návštěvě předsedy parlamentní frakce SPD Herberta Wehnera v ČSSR ze dne 24. ledna 1978.*

³⁰⁸ NA ČR, fond A ÚV KSČ Gustáv Husák, Vztahy ČSSR–NSR, č. kartonu 1245, *Záznam o rozhovoru s G. Husáka s velvyslancem NSR G. Ritzelem ze dne 12. prosince 1975.*

³⁰⁹ Gespräch des Bundeskanzlers Schmidt mit dem tschechoslowakischen Außenminister Chňoupek, 22. Februar 1978. In: *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. 1977, Band 1, dokument č. 56, München: Oldenbourg, 2009.

³¹⁰ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 12, *Vztahy ČSSR–NSR v r. 1978: plánovaná politická zpráva č. 32 ze dne 17. ledna 1979.*

³¹¹ Hans-Ulrich Klose (nar. 1937) byl starostou Hamburku v letech 1974–1981.

neurčité a vágní: *Jelikož jsem znal jeho životopis, nevěřil jsem, že by mu chyběla schopnost vlastního úsudku. Stejně tak jsem považoval za vyloučené, že by před svou cestou neobdržel dostatek informací k tématům, o kterých jsem mluvil. Zbývala tak pouze možnost, že Moskva k řadě témat ještě nezaujala jednoznačné stanovisko a Husák se chtěl vyhnout případným výtkám, že mluvil na vlastní pěst.*³¹² Prezident Husák pozval kancléře Schmidta k oficiální návštěvě ČSSR. Ten pozvání přijal a slíbil, že cestu podnikne v průběhu příštího roku. Seznam osob vězněných v ČSSR s prosbou o nové posouzení jejich případů nepředal Schmidt Husákovi osobně. Záležitost byla řešena prostřednictvím kancléřova sekretariátu.³¹³

Výrazně odlišný průběh mělo Husákově setkání s Willym Brandtem. Předseda SPD nejprve dlouho mluvil o budoucnosti détente: *Je třeba dělat všechno, aby nedošlo ke zmaření politiky uvolňování. Sociální demokraté a komunisté mají v tom velkou odpovědnost.*³¹⁴ Ve druhé části rozhovoru se soustředil výhradně na intervence ve prospěch vybraných signatářů Charty 77 a emigrantů (Jiří Hájek, Pavel Kohout, Jiří Lederer, Zdeněk Mlynář, bratři Kostové). Gustáv Husák reagoval zvláště podrážděně na zmínku o Pavlu Kohoutovi: *Pokud jde o Kohouta, je to průměrný spisovatel, exhibicionista, který si svým postupem dělá pouze reklamu.*³¹⁵

Po Husákově odjezdu zpět do ČSSR vydal Herbert Wehner tiskové prohlášení, ve kterém konstatoval spokojenost SPD s průběhem návštěvy a optimismus ohledně dalšího vývoje vztahů mezi SRN a ČSSR: *Obě strany se shodly na dalším prohlubování politického dialogu a na společné snaze o upevňování politiky uvolňování. Panuje shoda na tom, že se politické a vojenské aspekty bezpečnosti musí doplňovat.*³¹⁶ Pozoruhodné je, že Wehnerovo prohlášení obsahuje také poměrně ostrý výpad proti západoněmeckým sdělovacím prostředkům kvůli jejich „negativnímu“ způsobu psaní o ČSSR. Nutno dodat, že Wehnerova slova byla poněkud dvojsmyslná a snad se v nich odrážel i jeho dosti svérázný smysl pro humor: *Arogance, předpojatost a neznalost, která tuto návštěvu*

---

³¹² SCHMIDT, 1990, s. 531.

³¹³ NA ČR, fond A ÚV KSČ Gustáv Husák, Oficiální návštěva generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR G. Husáka v NSR ve dnech 10.–13. 4. 1978, č. kartonu 1240, *Záznam ze setkání generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR Gustáva Husáka s kancléřem NSR H. Schmidtem.*

³¹⁴ Tamtéž, *Záznam ze setkání generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR Gustáva Husáka s předsedou SPD Willy Brandtem.*

³¹⁵ Tamtéž.

³¹⁶ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11825, *Herbert Wehner MdB zieht ein positives Fazit des Husak-Besuches, 13. April 1978.*

*doprovázela v části našich sdělovacích prostředků, je zarážející, i když ne překvapující. Je to snadné strefovat se do souseda, který to nemá jednoduché.*³¹⁷

Intenzivní zájem SPD o ČSSR neopadl ani v následujících měsících. V rámci navazování kontaktů na komunální úrovni přijela v květnu 1978 do Prahy čtyřčlenná delegace bonnské SPD, která byla přijata primátorem Zdeňkem Zuskou (KSČ).³¹⁸ V září 1978 znovu navštívila ČSSR delegace bavorských poslanců SPD vedená Alfonsem Bayerlem. Kontakty mezi SPD a KSČ tak v roce 1978 dosáhly naprosto bezprecedentní intenzity.³¹⁹ Tento trend ale neměl mít příliš dlouhého trvání.

Vztahy mezi USA a SSSR se na sklonku 70. let začaly znovu dramaticky ochlazovat, což se výrazně promítlo i do vztahů mezi SRN a ČSSR. V roce 1976 začal Sovětský svaz rozmisťovat ve východní Evropě nové balistické rakety středního doletu s jadernými hlavicemi, které byly na Západě označovány zkratkou SS-20. Tato modernizace sovětského jaderného arzenálu vyvolala v rámci NATO diskuzi o adekvátních protiopatřeních. Jejím výsledkem bylo tzv. dvojí rozhodnutí NATO (NATO-Doppelbeschluss) z prosince 1979. Jeho podstatou byla nabídka na nová americko-sovětská jednání o jaderném odzbrojení. Pokud by nevedla k žádnému výsledku, což se v listopadu 1982 opravdu stalo, měly být v západní Evropě jako protiváha SS-20 rozmístěny nové americké zbraňové systémy včetně balistických raket středního doletu Pershing II. Západoněmecký kancléř Helmut Schmidt patřil k hlavním iniciátorům tohoto rozhodnutí. Uvnitř SPD měl ale proti sobě silnou opozici. Řada sociálních demokratů se naopak zapojila do „mírového hnutí“, které jakékoliv nové jaderné zbrojení odmítalo. Schmidt se v této otázce nemohl plně spolehnout ani na podporu od Willyho Brandta, který nechtěl, aby SPD přišla o mladé, často pacifisticky smýšlející voliče. Krize ve vztazích mezi Západem a Východem se v prosinci 1979 ještě více vyostřila kvůli sovětské vojenské intervenci v Afghánistánu, která se později změnila ve vleklou válku trvající až do konce 80. let. Přímo ve střední Evropě se dalším ohniskem napětí stalo Polsko, kde v létě 1980 vzniklo opoziční odborové hnutí Solidarita. Spolková republika byla jednou ze tří evropských zemí (společně s Norskem a Albánií), které se v roce 1980 připojily k americkému bojkotu letních olympijských her v Moskvě. Československé ministerstvo

---

³¹⁷ Tamtéž.

³¹⁸ AMZV, fond TO-T, 1975-1979 NSR 3, *Záznam z návštěvy delegace Bonnu v Praze ve dnech 22.–26. května 1978.*

³¹⁹ AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 12, *Vztahy ČSSR–NSR v r. 1978: plánovaná politická zpráva č. 32 ze dne 17. ledna 1979.*

zahraničních věcí vydalo v roce 1980 k zahraniční politice Schmidtovy vlády následující komentář: *Náš postup je součástí koordinované reakce ZSS [zemí socialistického společenství] na současnou politiku spolkové vlády. Při jejím uplatňování nebudeme vyvíjet iniciativu k uskutečňování politických kontaktů významnějšího charakteru a vhodným způsobem budeme odmítat podobnou iniciativu ze strany NSR.*³²⁰

Druhý důvod opětovného zhoršení západoněmecko-československých vztahů spočíval v tom, že československé úřady nijak nezměnily svůj přístup k Chartě 77 a VONSu. V pořadí čtvrté bavorsko-české setkání poslanců, které se konalo v říjnu 1979 v Mnichově a Norimberku, bylo silně ovlivněno právě probíhajícím soudním procesem se členy VONSu. Alfons Bayerl ve zprávě adresované předsedovi strany Brandtovi mimo jiné uvedl: *Během čtyřdenního setkání jsme v rámci interních rozhovorů několikrát otevřeli problém „Charty 77“ a poukázali na to, že jsou skrze něj zatíženy vztahy k ČSSR a to nejenom z pohledu západoněmecké veřejnosti.*³²¹ Československý velvyslanec v Bonnu Jiří Götz v reakci na průběh tohoto setkání doporučil ministerstvu zahraničních věcí, aby byly kontakty s Alfonsem Bayerlem a bavorskou SPD přerušeny: *[...] možnosti styků s bavorskou SPD jsou v daných podmínkách vyčerpány a je třeba tyto styky zastavit.*³²² V daném kontextu není překvapující, že ministr zahraničních věcí Genscher v roce 1979 do ČSSR navzdory dohodě uzavřené o rok dříve v Bonnu vůbec nepříjel a že se neuskutečnila ani plánovaná návštěva Helmuta Schmidta. Až do roku 1982 se situace na „nejvyšší úrovni“ nijak zásadně nezlepšila.

Nová stagnace politických vztahů se do určité míry vyhnula pouze kontaktům na zemské a komunální úrovni. „Těžiště“ této spolupráce se ale přesunulo od Bavorska směrem na severozápad. V srpnu 1979 přijel do Prahy hamburský starosta Hans-Ulrich Klose. Během jeho návštěvy se řešily především praktické otázky související s lodní dopravou na Labi a energetickou politikou.³²³ V červnu 1982 navštívil ČSSR nový předseda zemské vlády v Severním Porýní-Vestfálsku Johannes Rau (SPD) a o dva měsíce později také brémský starosta Hans Koschnick (SPD).³²⁴ Oba hosté byli přijati

---

³²⁰ AMZV, fond TO-T, 1980–1989 NSR 1, *Návrh postupu ve vztazích s NSR v současné situaci, 1980.*

³²¹ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 10796, *Brief von Alfons Bayerl an Willy Brandt vom 9. Oktober 1979.*

³²² AMZV, fond TO-T, 1975–1979 NSR 4, *Návštěva delegace Dr. E. Erbana v Bavorsku: zpráva ZÚ v Bonnu ze dne 25. října 1979.*

³²³ AMZV, fond TO-T, 1980–1989 NSR 2, *K politickým vztahům ČSSR-NSR v roce 1979, plánovaná politická zpráva č. 34 ze dne 27. prosince 1979.*

³²⁴ Johannes Rau (1931–2006) byl předsedou zemské vlády v Severním Porýní-Vestfálsku v letech 1978–1998. V letech 1998–2004 zastával úřad spolkového prezidenta. Hans Koschnick (1929–2016) byl brémským starostou v letech 1967 až 1985.

prezidentem Husákem i předsedou federální vlády Štrougalem.³²⁵ Zájem na dobrých vztazích s těmito spolkovými zeměmi měla československá politická reprezentace dlouhodobě, neboť v rámci Spolkové republiky patřily k nejdůležitějším obchodním partnerům. Jenom ze samotného Severního Porýní-Vestfálska pocházelo v roce 1978 plných 60 % západoněmecko-československého obchodního obratu.³²⁶

3.8. SPD, československý exil a *Slovo k odsunu*

Komunistický převrat v únoru 1948 rozdělil československé sociální demokraty na dvě skupiny. Část strany včetně jejího staronového předsedy Zdeňka Fierlingera úzce spolupracovala s KSČ a podílela se na nuceném sloučení obou stran v červnu 1948.³²⁷ Druhá skupina funkcionářů ČSSD naopak spolupráci s komunisty odmítla a odešla do zahraničí. Exilová ČSSD byla ustanovena na jaře 1948 v Londýně. Díky podpoře ze strany britské Labour Party se Velká Británie stala na mnoho let hlavním centrem sociálnědemokratického exilu. Zemské organizace strany byly založeny také v dalších zemích. Ty neaktivnější působily zejména ve státech s tradičně početnou českou a slovenskou menšinou: USA, Rakousko, Francie. Vztahy mezi SPD a exilovou ČSSD byly zpočátku dosti komplikované, což bylo zapříčiněno především naprosto rozdílným názorem obou stran na „odsun“. Václav Majer, předseda exilové ČSSD v letech 1948–1972, v roce 1953 potvrdil, že oficiální stanovisko ČSSD k tomuto problému zůstává neměnné: *Považuji odsun Němců z ČSR za morálně a politicky odůvodněný.*³²⁸ První oficiální setkání zástupců Seliger-Gemeinde a exilové ČSSD proběhlo v červenci 1959 ve Wiesbadenu. Německou delegaci vedl předseda Seliger-Gemeinde Wenzel Jaksch, československou delegaci mezinárodní tajemník ČSSD Vilém Bernard. Ačkoliv mezi oběma delegacemi proběhla velmi otevřená diskuze, názorové rozpory se nepodařilo

---

³²⁵ AMZV, fond Teritoriální odbory-obyčejné (dále jen TO-O), neuspořádané, *Vztahy ČSSR–NSR v roce 1982, plánovaná politická zpráva č. 38 ze dne 30. prosince 1982.*

³²⁶ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. 79, a. j. 82, k info 8, *Informace o průběhu a výsledku oficiální návštěvy delegace poslanců České národní rady v Severním Porýní-Vestfálsku ve dnech 20. až 24. června 1978.*

³²⁷ Zdeněk Fierlinger (1891–1976) byl předsedou ČSSD v letech 1945–1947 a pak znovu od března do června 1948. Následně přestoupil do KSČ, kde jeho politická kariéra pokračovala. V letech 1945–1946 byl předsedou československé vlády.

³²⁸ LUŽA, Radomír. Československá sociální demokracie v exilu 1948–1969. In: HRUBEC, Marek, BARTA, Miloš, eds. *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí.* Praha: Masarykova dělnická akademie a Doplněk, 2006, s. 91.

překonat.³²⁹ Přesto se již v tomto období vyskytovaly situace, kdy spolu západoněmečtí a českoslovenští sociální demokraté úzce spolupracovali. Historik Radomír Luža třeba připomíná rok 1958, kdy s jeho přispěním vznikla brožura s názvem Maďarská tragédie (Tragödie Ungars), která byla věnována maďarské revoluci roku 1956. Luža požádal tehdejšího západoberlínského starostu Willyho Brandta, aby podepsal předmluvu. Chtěl tak publikaci zajistit co největší publicitu. Willy Brandt se svým „spoluautorstvím“ údajně okamžitě souhlasil, na nic se neptal a text podepsal. *Za deset minut se Brandt stal autorem předmluvy a textu, který nečetl, společné práce „mladých sociálních demokratů z SPD a Československé sociální demokracie“, která putovala v tisících výtisků do východního Německa [...]*, dodává Radomír Luža.³³⁰

Okupace ČSSR v srpnu 1968 dala do pohybu největší československou uprchlickou vlnu od roku 1948. Struktura „levicového exilu“ se tak významně proměnila. Na Západ odešli nejenom lidé, kteří se v roce 1968 pokoušeli obnovit legální činnost ČSSD v ČSSR, ale také mnoho reformních komunistů, kteří zastávali v období pražského jara významné politické funkce: *Teprve ti dali emigraci šmrnc, takříkajíc. Většinou bývalí komunisti, strašně pilní, strašně agilní, kteří jinak nedovedli žít než stále něco dělat. My ještě v neděli spali, oni už pracovali, rozdávali letáčky, zakládali nakladatelství, redigovali časopisy, měli přístup k mocným socialistickým stranám, zejména k německé sociální demokracii, když jí vedl Brandt*, popisuje situaci na přelomu 60. a 70. let Pavel Tigrid.³³¹ Bývalí reformní komunisté z roku 1968 se tak stali vedle sociálních demokratů druhou významnou exilovou skupinou, která s SPD různými způsoby komunikovala a spolupracovala.

Co se týče Ostpolitik, v rámci ČSSD na ni nikdy neexistoval jednotný názor. Někteří s ní více či méně souhlasili, jiní ji kategoricky odmítali jako novou formu „appeasementu“. Tato rozpolcenost se plně projevila v roce 1973, kdy byla mezi SRN a ČSSR uzavřena pražská smlouva. Když vešla ve známost skutečnost, že se chystá návštěva Willyho Brandta v Praze, rozhodla se část exilu této příležitosti využít a upozornit západoněmeckého kancléře na neuspokojivou lidskoprávní situaci v ČSSR. Novinář Přemysl Janýr, který se v roce 1968 podílel na pokusu o obnovení ČSSD

---

³²⁹ JAŠINA, Čestmír. Česko-německý vztah. In: HRUBÝ, Karel, ed at al. *Léta mimo domov: k historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha: Grégr Eduard Dr. a syn, 1996, s. 58–59.

³³⁰ LUŽA, 2006, 86–87.

³³¹ TIGRID, Pavel, KOTYK, Petr, TIGRIDOVÁ, Ivana. *Mně se nestýskalo*. Praha: Gutenberg, 2010, s. 18.

v Československu a po srpnové okupaci emigroval do Rakouska, inicioval vznik dopisu adresovaného přímo kancléři Brandtovi. *Je nám jasné, že v nejbližší budoucnosti by bylo nerealistické požadovat v naší zemi poměry, které by odpovídaly těm v demokratických zemích. Přesto se domníváme, že je na místě položit si otázku, do jaké míry odpovídá nepřátelský postoj československých komunistů vůči československým sociálním demokratům měnícím se poměrům v Evropě [...]*, stálo v dopise, který Janýr odeslal v srpnu 1973 do Bonnu.³³² Mimo jiné v něm byl také připomenut osud Bohumila Laušmana, bývalého předsedy ČSSD, který byl v roce 1953 unesen Státní bezpečností z Rakouska do Československa a za nevyjasněných okolností zemřel v roce 1963 ve vězení.³³³ Pod text dopisu se kromě Přemysla Janýra podepsalo dalších 11 významných osobností československého sociálnědemokratického exilu včetně prvního exilového předsedy ČSSD Blažeje Vilíma, filozofa Erazima Koháka nebo historika Radomíra Luži. Vilém Bernard, který byl po smrti Václava Majera v roce 1973 zvolen novým předsedou ČSSD, odmítl dopis podepsat. Podobně se zachovali i někteří další sociální demokraté, kteří s Brandtovou zahraniční politikou principálně nesouhlasili.³³⁴ K velkému zklamání signatářů nepřišla v následujících týdnech a měsících z Bonnu žádná odpověď. Nepomohlo ani několik urgencí adresovaných členům stranického aparátu SPD. Teprve na počátku prosince 1973, tedy jen několik málo dnů před Brandtovou návštěvou ČSSR, obdržel Přemysl Janýr odpověď od vedoucího oddělení pro mezinárodní vztahy při předsednictvu SPD Hanse-Eberharda Dingelse: *Vy i další signatáři dopisu můžete být ujištěni, že zmíněné otázky a problémy bereme velmi vážně. [...] Mí přátelé a já se budeme i v budoucnosti snažit o pomoc při řešení konkrétních, často velmi závažných, problémů. Že to nemusí být vždy jednoduché, jistě víte. O našem úsilí ale nemusíte pochybovat.*³³⁵ Signatáři dopisu si tuto opožděnou a velmi obecně formulovanou odpověď nemohli vyložit jinak, než že vedení SPD považovalo jejich iniciativu v daném čase za „nevhodnou“. Neměli ale mnoho možností, jak se ohradit. Zveřejnění celé „kauzy“ nepřicházelo v úvahu, neboť by maximálně způsobilo škodolibou radost v ÚV KSČ. Přemysl Janýr proto aspoň 20. prosince 1973 napsal Dingelsovi dopis, ve kterém otevřeně

---

³³² Československé dokumentační středisko (dále jen ČSDS), fond Karel Hrubý, sig. 132, *Dopis Willymu Brandtovi ze dne 15. 8. 1973*.

³³³ Bohumil Laušman (1903–1963) byl předsedou ČSSD v letech 1947–1948. V roce 1949 emigroval do Rakouska. Až do svého únosu zpět do Československa žil v Salcburku.

³³⁴ LUŽA, Radomír. *Československá sociální demokracie: kapitoly z let exilu 1948–1989*. Praha-Brno: Československé dokumentační středisko a Doplněk, 2001, s. 122–123.

³³⁵ ČSDS, fond Karel Hrubý, sig. 132, *Dopis Hanse-Eberharda Dingelse Přemyslu Janýrovi ze dne 5. 12. 1973*.

vyjádřil zklamání z postupu SPD: *[Signatáři] možná proto očekávali, že na jejich dopis odpoví soudruh W. Brandt osobně, nebo že aspoň zprostředkovaně sdělí své osobní stanovisko ke skutečnostem uvedeným v dopise. Z Vašeho psaní ale není jasné, zda soudruh W. Brandt naši žádost vůbec četl. Jistě víte, že i mezi sociálními demokraty jsou rozdílné názory na realizaci Ostpolitik. My jsme k ní zaujali v zásadě pozitivní stanovisko. (Proto pod tímto dopisem chybí některé podpisy, jak jste si jistě všiml.) Proto bychom očekávali, že tento dopis potká lepší osud.*³³⁶

Pražská smlouva nezbudila mezi československými exulanty žádné velké nadšení. Tuto „všeobecnou skepsi“ na jaře 1974 výstižně popsal novinář a nakladatel Adolf Müller³³⁷ ve svém příspěvku pro exilový časopis *Listy*: *Smlouvu je tedy možno přivítat, ale podléhat zbytečným iluzím o praktických dopadech by bylo škodlivé. Smlouva nepřináší bezprostřední řešení žádné z otázek, které čs. občana hlavně bolí. Nemůže nijak podstatně ovlivnit vnitropolitický vývoj Československa, neusnadňuje naráz cestování či styk s příbuznými v zahraničí (nejsou-li to něm. státní občané). Její hlavní význam leží v oblasti politické atmosféry. NSR přestává být čertem malovaným propagandou na zed' a stává se „normálním hospodářsky mimořádně významným partnerem Československa“. Rozšíření styků s tímto státem, i když půjde převážně o styky oficiální, se projeví pozitivně teprve dlouhodobě.*³³⁸

K výraznějšímu zlepšení vztahů mezi SPD a exilovou ČSSD došlo až ve druhé polovině 70. let. Za přelomové datum může být považován zejména rok 1976, kdy byl Willy Brandt zvolen předsedou Socialistické internacionály (SI), celosvětové organizace sdružující sociálně demokratické politické strany. Exilová ČSSD byla sice členskou stranou Socialistické internacionály, ale při hlasováních disponovala pouze poradním hlasem. Přesto byla tato organizace pro československé sociální demokraty významnou platformou, kde mohli upozorňovat na aktuální politickou situaci v ČSSR. *Za hlavní úkol si exilová strana vytkla informovat svět o trvajícím sovětském a komunistickém útlaku v Československu a varovat strany Socialistické internacionály před iluzemi o „reformovaném“ komunismu, který nadále trval na socialismu v marxisticko-leninském*

---

³³⁶ Tamtéž, *Dopis Přemysla Janýra Hansi-Eberhardovi Dingelsovi ze dne 20. 12. 1973.*

³³⁷ Adolf Müller (1929–2002) emigroval do SRN v roce 1968, o tři roky později se stal spoluzakladatelem exilového nakladatelství Index, které sídlilo v Kolíně nad Rýnem. V Indexu vycházela převážně československá samizdatová literatura a díla autorů žijících v exilu.

³³⁸ MÜLLER, Adolf. Brandt v Praze. *Listy*. 1974, č. 2, s. 34.

pojetí, popisuje situaci v 70. letech tehdejší místopředseda ČSSD Karel Hrubý.³³⁹ Zdaleka ne všechny západoevropské (a samozřejmě i mimoevropské) sociálnědemokratické strany ale považovaly SSSR a komunismus za své úhlavní nepřátele. Některé z nich naopak chtěly v duchu détente, nebo spíše podle vlastního výkladu détente, budovat pokud možno „bezproblémový“ modus vivendi mezi Západem a Východem. V polovině 70. let se tak objevil návrh, aby byla provedena revize stanov SI, která by exilovým stranám ze střední a východní Evropy přiznala pouze jedno kolektivní členství a jeden společný poradní hlas. ČSSD tak reálně hrozilo, že ztratí velkou část svého dosavadního vlivu na poli mezinárodní politiky. Západoněmečtí sociální demokraté, podobně jako třeba jejich rakouští kolegové z SPÖ, ale takovou změnu stanov SI nepodpořili. Karel Hrubý k tomu dodává: *Po kongresu Socialistické internacionály v Ženevě v roce 1976, na němž byl jejím předsedou zvolen Willy Brandt, se už individuální členství exilových stran nezpochybňovalo.*³⁴⁰ Na druhou stranu by bylo poněkud přehnané tvrdit, že Socialistická internacionála věnovala po roce 1976 větší pozornost východní Evropě, než tomu bylo doposud. Sám Willy Brandt ostatně v této době opakovaně upozorňoval na to, že vztahy mezi bohatými a chudými zeměmi (Sever a Jih) mají být pro Socialistickou internacionálu minimálně stejně důležitým tématem jako vztahy mezi Západem a Východem.

Druhou významnou událostí roku 1976 byly volby do Spolkového sněmu SRN. Byl to opět Přemysl Janýr, který přišel s návrhem, aby se levicová část československého exilu zapojila do předvolební kampaně SPD. Janýr poslal v červenci 1976 Brandtovi dopis, ve kterém nastínil několik možností, jak by českoslovenští exulanti mohli SPD pomoci v jejím předvolebním boji.³⁴¹ Zhruba o měsíc později obdržel odpověď od Brandtova referenta Dietera Lasseho, který jménem předsednictva SPD nabídku přijal a projevil zájem o společné prohlášení bývalých „reprezentantů“ pražského jara 1968.³⁴² Ve značné časové tísní (volby se konaly na počátku října 1976) vznikl text s názvem *Za svobodu a socialismus* (Für Freiheit und Sozialismus), který byl na konci září 1976 otištěn v levicově-liberálním deníku *Frankfurter Rundschau*. Pod textem bylo podepsáno

---

³³⁹ HRUBÝ, Karel. Exilová strana v letech 1969–1995. In: HRUBEC, Marek, BÁRTA, Miloš, eds. *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha: Masarykova dělnická akademie a Doplněk, 2006, s. 117.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 118.

³⁴¹ ČSDS, fond Přemysl Janýr, Korespondence 1976–1982, *Dopis Willymu Brandtovi ze dne 15. července 1976*.

³⁴² Tamtéž, *Dopis Dietera Lasseho Přemyslu Janýrovi ze dne 20. srpna 1976*.

celkem 14 osobností československého exilu včetně Přemysla Janýra, Adolfa Müllera, Jana Kavana, Antonína Jaroslava Liehma nebo Jiřího Pelikána. Název prohlášení byl záměrnou polemikou s hlavním volebním heslem křesťanskodemokratického bloku CDU/CSU, které znělo *Svoboda místo socialismu* (Freiheit statt Sozialismus). Signatáři prohlášení deklarovali svou jednoznačnou podporu dosavadní východní politice SPD: *Pouze trpělivá a cílevědomá politika uvolňování napětí, která je spojena s důslednou kritikou komunistických režimů, které samy sebe klamavě označují za socialistické, může v dlouhodobé perspektivě vytvořit předpoklady pro svobodnější a lidštější životní podmínky v celé východní Evropě.*³⁴³ Do jaké míry toto prohlášení přispělo k volebnímu úspěchu SPD, se nedá příliš objektivně posoudit. Jeho publicita byla omezená, neboť jej do voleb konaných 3. října 1976 nestihly převzít další západoněmecké deníky. Předsednictvo SPD přesto Přemyslu Janýrovi za jeho pomoc poděkovalo a nabídlo mu proplacení nákladů spojených se vznikem textu a jeho otištěním.³⁴⁴

Ještě mnohem lépe se podařilo levicové části československého exilu využít příležitost, kterou jí nabídla státní návštěva Gustáva Husáka v SRN v roce 1978. Již v roce 1975, tedy v době, kdy byl Husák na návštěvu Spolkové republiky oficiálně pozván, začal vznikat koncept dopisu adresovaného spolkovému kancléři Schmidtovi a předsedovi SPD Brandtovi.³⁴⁵ Hlavními iniciátory celé akce byli s největší pravděpodobností Radomír Luža a historik Ivan Pfaff, předseda zemské organizace ČSSD v západním Německu a Beneluxu. Poměrně rozsáhlý text o téměř dvanácti stránkách podepsalo celkem 154 českých a slovenských exulantů z řad sociálních demokratů, nezávislých socialistů a bývalých reformních komunistů.³⁴⁶ Cílem dopisu bylo upozornit adresáty na různé druhy perzekuce, kterým byla po roce 1968 vystavena značná část československé společnosti (politické procesy, masová emigrace, cenzura sdělovacích prostředků atd.).³⁴⁷ Jak dokládá průběh rozhovorů Gustáva Husáka s Helmutem Schmidtem a Willym Brandtem, tato iniciativa se u vedoucích funkcionářů SPD setkala s nesrovnatelně příznivější odezvou, než tomu bylo v případě Janýrova dopisu z roku 1973. Willy Brandt kromě Chartistů žijících v ČSSR intervenoval také za

---

³⁴³ Tamtéž, *Text prohlášení „Für Freiheit und Sozialismus“ ze dne 27. září 1976.*

³⁴⁴ Tamtéž, *Dopis Dietera Lasseho Přemyslu Janýrovi ze dne 20. října 1976.*

³⁴⁵ Tamtéž, *Návrh dopisu W. Brandtovi a H. Schmidtovi ze dne 21. prosince 1975.*

³⁴⁶ ČSDS, fond Přemysl Janýr, Korespondence 1968–1975, *Dopis všem členům iniciativní skupiny pro poselství spolkovému kancléři NSR H. Schmidtovi a předsedovi SPD W. Brandtovi ke státní návštěvě Husáka v Bonnu ze dne 1. května 1978.*

³⁴⁷ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11825, *Brief an Bundeskanzler Helmut Schmidt, Ende März 1978.*

sloučení rodin několika československých emigrantů. Konkrétně se jednalo o příbuzné Zdeňka Mlynáře a bratrů Tomáše a Jiřího Kostových.³⁴⁸

Tomáš Kosta byl asi jediným československým emigrantem, o kterém by se dalo říct, že se stal osobním přítelem Willyho Brandta. Pocházel z levicově orientované pražské německo-židovské rodiny, přežil holocaust a po válce vstoupil do KSČ. V roce 1968 se stal ředitelem Svobody, jednoho z největších československých nakladatelství. V srpnu 1968 Tomáš Kosta opustil ČSSR a na počátku 70. let se natrvalo usadil v SRN. Zde se stal ředitelem významného odborového nakladatelství Bund Verlag. Právě díky nakladatelské práci se seznámil s Brandtem, na jehož podnět vstoupil v roce 1974 do SPD. Tomáš Kosta ve svých vzpomínkách později přiznal, že o Ostpolitik původně neměl příliš vysoké mínění a před Brandtem se s tím nijak netajil. Svůj názor prý změnil až o mnoho let později, kdy se Ostpolitik i studená válka staly minulostí: *Brandt věděl, že bez války komunistické režimy nepadnou, že musí vyhnít zevnitř. A válku za žádnou cenu nechtěl, takže se snažil využít prostředků, které měl, aby uspišil ten vnitřní rozklad sovětských režimů. Je fakt, že měl hlavní podíl na tom helsinském procesu, tedy uznání lidských práv jako evropského problému napříč železnou oponou. A helsinský proces stál u vzniku Charty 77, takže to mělo nějaký svůj smysl. Tehdy jsem k němu byl velmi kritický, ale dnes s odstupem let musím uznat, že jeho Ostpolitik hodně pomohla nahledat komunistické režimy ve střední Evropě.*³⁴⁹

Helmut Schmidt i Willy Brandt později Ivanu Pfaffovi za jeho dopis k Husákově návštěvě SRN písemně poděkovali. Kancléř Schmidt tak učinil prostřednictvím svého spolupracovníka Jürgena Ruhfuse.³⁵⁰ Willy Brandt napsal svůj děkovný dopis sám: *Mohu Vás ubezpečit, že na problémy zmíněné ve Vašem dopise byl v rozhovorech s dr. Husákem brán zřetel, a doufám, že jsme v jednotlivých případech také mohli pomoci.*³⁵¹ Předseda SPD tehdy nemohl tušit, že se celá jeho korespondence s Ivanem Paffem již brzy dostane do rukou pracovníků československé rozvědky. V září 1979 dorazila na adresu československého velvyslanectví v Bonnu zvláštní poštovní zásilka. Obálka obsahovala sadu deseti dokumentů týkajících se činnosti exilové ČSSD (byl mezi nimi i výše zmíněný

---

³⁴⁸NA ČR, fond A ÚV KSČ Gustáv Husák, Oficiální návštěva generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR G. Husáka v NSR ve dnech 10.–13. 4. 1978, č. kartonu 1240, *Záznam ze setkání generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR Gustáva Husáka s předsedou SPD Willy Brandtem.*

³⁴⁹KOSTA, Tomáš, MLYNÁŘ, Vladimír. *Kosta: rozhovor přes dvě generace.* Praha: Respekt, 2008, s. 112.

³⁵⁰ČSDS, fond Přemysl Janýr, Korespondence 1968–1975, *Dopis Jürgena Ruhfuse Ivanu Pfaffovi ze dne 21. dubna 1978.*

³⁵¹Tamtéž, *Dopis Willyho Brandta Ivanu Pfaffovi ze dne 19. dubna 1978.*

dopis z roku 1978 adresovaný Schmidtovi a Brandtovi), a také anonymní nabídku na tajnou spolupráci se Státní bezpečností. Ačkoliv se odesílatel nepodepsal, pro rozvědku nebylo příliš složité ztotožnit ho s Ivanem Pfaffem. Ten předání dalších dokumentů podmiňoval vysokým finančním ohodnocením a různými výhodami materiální i nemateriální povahy pro svou rodinu v ČSSR. Přitom stačilo málo a Pfaffův úmysl dát se do služeb StB mohl být hned na počátku prozrazen. Zaměstnanci ambasády totiž zásilku vyhodnotili jako podezřelou a o její otevření požádali západoněmeckou policii. Ta ale v obálce žádnou trhavinu nenašla a její obsah, pravděpodobně bez bližšího prozkoumání, předala zpět zaměstnancům ambasády. Ivan Pfaff (krycí jméno Erba) podepsal závazek spolupráce se Státní bezpečností na tajné schůzce ve Vídni v lednu 1980.³⁵² Československá rozvědka tak získala velmi spolehlivého a výkonného agenta, kterého v následujících letech primárně využívala pro „diverzní činnost“ uvnitř ČSSD.

V roce 1978 slavili čeští sociální demokraté sté výročí od založení své strany. Ve švýcarském Curychu proběhla v létě 1978 slavnostní konference, na které jako řečník vystoupil Hans-Eberhard Dingels. Předseda Socialistické internacionály Willy Brandt poslal účastníkům konference zdravici. Nejvýznamnější akcí spojenou s oslavami tohoto výročí se stalo znovuoobnovení *Práva lidu*. Deník, který kdysi plnil úlohu ústředního tiskového orgánu ČSSD, byl po únoru 1948 v Československu zakázán. Nápad symbolicky obnovit jeho vydávání, byť pouze ve formě jednoho zvláštního čísla, pocházel od ústředního tajemníka ČSSD Miroslava Tučka. Funkcí šéfredaktora byl pověřen Jiří Loewy. Zvláštní čtyřstránkové vydání *Práva lidu*, které mimo jiné obsahovalo i text prohlášení *Sto let českého socialismu*, se u čtenářů setkalo s mimořádným úspěchem. Loewy se proto rozhodl, že se pokusí obnovit *Právo lidu* trvale jako čtvrtletník. Periodikum mělo být primárně určeno československým exulantům na Západě, Čechům a Slovákům žijícím v uprchlických táborech a „ilegálním“ čtenářům v ČSSR. Exilová ČSSD ale nedisponovala takovými finančními prostředky, aby mohla vydávání periodika po materiální stránce sama zabezpečit. Loewy se proto s žádostí o pomoc obrátil přímo na tehdejšího ředitele Friedrich-Ebert-Stiftung Güntera Grunwalda. Vedení Friedrich-Ebert-Stiftung se po relativně krátkém rozvažování rozhodlo projekt finančně podpořit a *Právo lidu* tak od začátku roku 1979 mohlo opět vycházet pravidelně. Loewy později uvedl, že roli nejdůležitějšího přímluvce, který pro

---

³⁵² ABS, fond I. správa SNB, svazek „Erba“, registrační číslo: 47390, archivní číslo: 6092, Memorandum ze dne 9. ledna 1980 a Záznam o kontaktu a verbovce ze dne 30. ledna 1980.

projekt zajistil podporu u vedení SPD, sehrál Hans-Eberhard Dingels.³⁵³ První příspěvek od Friedrich-Ebert-Stiftung v hodnotě 12 000 DM pokryl náklady na celý rok 1979, tedy na čtyři čísla.³⁵⁴ Součástí dohody byl Loewyho závazek, že původ peněz nebude zveřejněn.³⁵⁵ Díky „utajené“ podpoře ze strany Friedrich-Ebert-Stiftung tak vzniklo periodikum, které si vedle Tigridova *Svědectví* a Pelikánových *Listů* rychle vydobýlo pozici třetího nejvýznamnějšího československého exilového časopisu. Vedle *Práva lidu* spolufinancovala Friedrich-Ebert-Stiftung řadu dalších exilových publikací. V roce 1978 podpořila vydání sborníku *Sociální demokracie a změna systému: Sto let československé zkušenosti* (Sozialdemokratie und Systemwandel: Hundert Jahre tschechoslowakische Erfahrung), jehož editorem byl člen předsednictva ČSSD Jaroslav Krejčí, v roce 1980 Friedrich-Ebert-Stiftung umožnila vznik sborníku věnovaného nezávislému československému dějepiscetví, který připravil český historik žijící v SRN Vilém Prečan.³⁵⁶

Vedení SPD hodně záleželo na tom, aby existovaly korektní vztahy mezi ČSSD a Seliger-Gemeinde. „Odsun“ ale i ve druhé polovině 70. let zůstával tématem, které rozdělovalo nejenom československý exil, ale i domácí disent. Nic na tom nezměnily ani „oficiální rozhovory“ mezi zástupci Seliger-Gemeinde a ČSSD, které proběhly v květnu 1979 v západoněmeckém lázeňském městě Bad Neuenahr. V roce 1978 otiskl časopis *Svědectví* text slovenského historika Jána Mlynárika (pseudonym Danubius), který odmítl princip kolektivní viny německého národa za zločiny nacistického Německa, na jehož základě byl „odsun“ proveden: *Hromadné vysídlení čs. Němců znamenalo porušení základního lidského práva: práva na domov, práva na vlast. Pokud se dnes my vehementně hlásíme k lidským právům a bojujeme za jejich dodržování, právo na domov a vlast musíme považovat za prvořadý postulát nejenom v současném chápání, ale i v historickém smyslu.*³⁵⁷ Po zveřejnění tohoto textu se rozpoutala bouřlivá debata, do které se zapojili zástupci domácího disentu i exilu. Někteří s Danubiem více či méně souhlasili, jiní jeho teze zcela odmítli. Mezi hlavní Danubiovy kritiky patřili třeba exiloví

---

³⁵³ LOEWY, Jiří, ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Úseky polojasna: vzpomínky Jiřího Loewyho*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 55–56.

³⁵⁴ ČSDS, fond Miroslav Tuček, archivní jednotka č. 125, *Dopis Güntera Grunwalda Jiřímu Loewymu ze dne 13. února 1979*.

³⁵⁵ Tamtéž, *Dopis Jiřího Loewyho Vilému Bernardovi, Karlu Hrubému, Miroslavu Tučkovi a Jaroslavu Krejčímu ze dne 16. února 1979*.

³⁵⁶ PREČAN, Vilém, ed. *Unabhängige Geschichtsschreibung in der Tschechoslowakei 1969–1980*. Scheinfeld: Čs. středisko nezávislé literatury, 1980.

³⁵⁷ DANUBIUS. Tězy o vysídlení československých Němců. *Svědectví*. 1978, č. 57, s. 122.

sociální demokraté Jiří Horák a Radomír Luža nebo historici a bývalí reformní komunisté Milan Hübl a Jan Křen. Opačné stanovisko zaujali třeba Zdeněk Mlynář nebo Erazim Kohák. Debata o „odsunu“ se později přenesla také na stránky *Práva lidu*, kde byla na počátku roku 1980 otištěna stať autorského kolektivu Bohemus (Toman Brod, Jiří Doležal, Milan Machovec, Milan Otáhal, Petr Pithart, Petr Příhoda a Miloš Pojar) s názvem *Slovo k odsunu*. Bohemus, podobně jako Danubius, označil „odsun“ za akt bezpráví, který se nedá morálně ospravedlnit. Šéfredaktor *Práva lidu* Jiří Loewy byl později v rámci ČSSD za otištění tohoto textu velmi ostře kritizován. Reakce SPD byla, dle očekávání, zcela opačná. *Jsme Bohemovi vděční. Můj dík ale patří také přátelům z redakce, kteří uveřejněním této studie přispěli k věcnému pohledu na lidské a politické problémy tragické minulosti*, napsal ve svém příspěvku pro *Právo lidu* Hans-Eberhard Dingels.³⁵⁸

V kontextu debaty o „odsunu“ je poněkud symbolické, že se činnost Seliger-Gemeinde stala v roce 1982 předmětem poslední diplomatické roztržky mezi sociálně-liberální spolkovou vládou a ministerstvem zahraničních věcí ČSSR. V létě 1982 měla do Československa přicestovat delegace Seligerova sdružení. Její členové chtěli navštívit bývalý koncentrační tábor Terezín a položit zde smuteční věnec na památku Ludwiga Czecha. Czech byl sociální demokrat židovského původu, který byl v letech 1920 až 1938 předsedou DSAP. V době nacistické okupace byl deportován do Terezína, kde 20. srpna 1942 zemřel. Československé úřady tuto zdánlivě „bezproblémovou“ cestu nepovolily. Ministerstvo zahraničních věcí své negativní stanovisko oficiálně zdůvodnilo tím, že Seliger-Gemeinde je: *protičeskoslovenská a revanšistická organizace*.³⁵⁹ Použití slov „protičeskoslovenský“ a „revanšistický“ mělo pravděpodobně záměrně signalizovat, že československé úřady staví Seliger-Gemeinde na stejnou úroveň jako pravicově-konzervativní, či snad dokonce pravicově-extrémistické vyhnanecké spolky. Důsledný antifašismus byl přitom něco, co z pohledu sudetoněmeckých sociálních demokratů vlastně definovalo jejich politickou činnost. Tehdejší předseda Seliger-Gemeinde Adolf Hasenöhrhl napsal Brandtovi dopis, ve kterém postup československého ministerstva zahraničních věcí okomentoval následovně: *Zdůvodnění, které udávají, nemůže z naší strany zůstat bez odpovědi, protože staví naši práci na hlavu*.³⁶⁰ Text oficiálního protestu

³⁵⁸ Slovo k odsunu (ohlasy). *Právo lidu*. 1980, č. 3, s. 4.

³⁵⁹ AdsD der FES, fond Willy-Brandt-Archiv, Persönliche Korespondenz 1981–1986 (A11.2), Mappe 140, *Seliger-Geimeinde und die Reise in die ČSSR, 1982*.

³⁶⁰ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11146, *Brief von Adolf Hasenöhrhl an Willy Brandt, 27. 7. 1982*.

předsednictva SPD sepsal Hans-Eberhard Dingels, který jej následně předal přímo československému velvyslanci v Bonnu Jiřímu Götzovi: *S ohledem na zásluhy Seliger-Gemeinde je obvinění ministerstva zahraničních věcí ČSSR nejenom bolestné, ale, promiňte mi ten výraz, téměř skandální.*³⁶¹

SPD ve druhé polovině 70. let rozvíjela dialog nejenom s exilovými sociálními demokraty, ale i s bývalými reformními komunisty. Do značné míry to odpovídalo tehdejšímu zaměření Socialistické internacionály, která se snažila o konstruktivní dialog s eurokomunistickými politickými stranami v západní Evropě.³⁶² Československý „socialistický“ exil se od počátku 70. let sdružoval primárně kolem časopisu *Listy*, který v roce 1971 v Římě založil Jiří Pelikán, bývalý funkcionář KSČ a v letech 1963–1968 ředitel Československé televize (ČST). *Socialisticko-demokratické hnutí na Západě a demokraticko-socialistická opozice v ČSSR a v jiných státech východního bloku jsou přirození spojenci*, prohlásil Pelikán v roce 1974 při debatě s mladými sociálními demokraty ve Frankfurtu nad Mohanem.³⁶³ Krátce po vzniku Charty 77 se Jiří Pelikán sešel s Willym Brandtem a vnukl mu myšlenku na vznik vědecké instituce, která by shromažďovala samizdatovou literaturu ze zemí střední a východní Evropy. Předseda SPD přijal tuto ideu za svou a oslovil brémského starostu Hanse Koschnika (SPD). V roce 1982 tak vznikl na brémské univerzitě Výzkumný ústav pro východní Evropu (Forschungsstelle Osteuropa), významná vědecká instituce, která existuje dodnes.³⁶⁴ Jiří Pelikán později vstoupil do Italské socialistické strany (PSI), kterou vedl Brandtův přítel Bettino Craxi, a v roce 1979 za ni úspěšně kandidoval v prvních přímých volbách do Evropského parlamentu. Zde se stal členem socialistické poslanecké frakce stejně jako Willy Brandt, který kandidoval za SPD. Oba se pak na zasedáních Evropského parlamentu pravidelně setkávali až do roku 1983, kdy se Brandt vzdal svého poslaneckého mandátu.

---

³⁶¹ Tamtéž, *Brief von Hans-Eberhard Dingels an Botschafter Jiří Götz*, 6. 9. 1982.

³⁶² Eurokomunismus byl reformovanou verzí komunismu, která připouštěla dělbu o moc s ostatními politickými stranami a zříkala se násilí jako prostředku k dosažení svých cílů. Eurokomunismus byl do značné míry inspirován pražským jarem 1968. V 70. a 80. letech 20. století eurokomunismus silně ovlivnil zejména komunistická hnutí v Itálii a ve Španělsku. Komunistické strany ve východní Evropě se vůči eurokomunismu zpravidla ostře vymezovaly.

³⁶³ AMZV, fond TO-T, 1970–1974 NSR 3, *SPD Frankfurt/M. – diskuse „ČSSR a socialismus“ dne 11. 2. 1974.*

³⁶⁴ EICHWEDE, Wolfgang, ed. *Das Archiv der Forschungsstelle Osteuropa. Bestände im Überblick: UdSSR/Russland, Polen, Tschechoslowakei, Ungarn und DDR.* Stuttgart: ibidem-Verlag, 2012, s. 14–16.

4. „Druhá fáze Ostpolitik“ a ČSSR (1982–1989)

4.1. „Společná bezpečnost“: velká vize, nebo slepá ulička?

Sociálně-liberální koalice, kterou v roce 1969 vytvořili Willy Brandt a Walter Scheel, naposledy obhájila svou parlamentní většinu ve spolkových volbách roku 1980. Již v této době ale existovaly mezi sociálními demokraty a liberály poměrně zásadní rozpory, které se v následujících letech postupně prohlubovaly, a nakonec vedly v roce 1982 k rozpadu vládní koalice. Trochu zjednodušeně by se dalo říct, že zmíněné rozpory byly dvojího druhu. V koalici neexistoval jednotný názor na bezpečnostní politiku Spolkové republiky. Liberálové a „proatlantická“ část SPD včetně kancléře Schmidta a ministra obrany Hanse Apela jednoznačně stáli za tzv. dvojím rozhodnutím NATO, které předpokládalo v případě neúspěšných odzbrojovacích jednání mezi USA a SSSR modernizaci amerických jaderných zbraňových systémů v Evropě. Většina členské základny SPD naopak jakékoliv další zbrojení odmítala, přičemž Schmidtem mnohokrát zdůrazňovaná nutnost zachování rovnováhy sil v Evropě pro ně nebyla žádným pádným argumentem. Tento vnitřní konflikt dělal z SPD v otázkách národní bezpečnosti poměrně těžko předvídatelnou politickou sílu. Druhým důvodem rozpadu sociálně-liberální koalice byly v zásadě odlišné pohledy obou stran na to, jak by měly být řešeny aktuální problémy pracovního trhu (nezaměstnanost) a další ekonomické problémy SRN. Liberálové stále důrazněji prosazovali příklon k „neoliberální“ hospodářské politice, která byla pro SPD v podstatě nepřijatelná. Výsledkem nemohlo být nic jiného než sblížení FDP s konzervativním blokem CDU/CSU, jehož priority v ekonomické i bezpečnostní politice byly nyní v podstatě totožné s prioritami liberálů. Krize vyvrcholila na podzim roku 1982. Helmut Schmidt nejprve propustil z vlády ministry nominované za FDP a sestavil menšinový kabinet složený pouze ze zástupců SPD. Liberálové následně uzavřeli spojení s CDU/CSU. Nová křesťansko-liberální koalice měla ve Spolkovém sněmu početní převahu, a proto vyvolala 1. října 1982 hlasování o nedůvěře vládě. V rámci tzv. konstruktivního vyslovení nedůvěry (konstruktives Misstrauensvotum) byl z funkce kancléře odvolán Helmut Schmidt a jeho nástupcem byl zvolen předseda CDU Helmut Kohl, který následně sestavil novou spolkovou vládu ze zástupců CDU/CSU a FDP. Sociální demokraté se tak poprvé od roku 1966 ocitli na spolkové úrovni v opozici. „Duchovně-morální změna“ (geistig-moralische Wende) v Bonnu, jak výměnu vlád nazval Helmut Kohl, byla završena v březnu 1983, kdy proběhly předčasné volby do Spolkového sněmu. Koalice CDU/CSU a FDP obhájila svou parlamentní většinu, SPD

naopak zaznamenala výrazný odliv voličů. Navíc přišla také o svůj dosavadní „levicový monopol“, neboť pětiprocentní hranici nutnou pro vstup do Spolkového sněmu poprvé překročili také němečtí zelení (Die Grünen). Přejít strany do opozice s sebou přinesl i několik důležitých personálních změn v jejím vedení. Především zanikl „triumvirát“ Brandt-Schmidt-Wehner, který stranu fakticky řídil od roku 1974. Herbert Wehner, kterému bylo v době rozpadu sociálně-liberální koalice 76 let, v předčasných volbách již znovu nekandidoval a zcela se stáhl z veřejného života. Helmut Schmidt sice zůstal poslancem Spolkového sněmu, ale odmítl znovu kandidovat na kancléře. Volebním lídrem SPD byl proto zvolen Hans-Jochen Vogel.³⁶⁵ Vystudovaný právník s bohatými zkušenostmi z komunální i celostátní politiky měl především působit jako sjednocující element mezi „Schmidtovým křídlem“ a příznivci „mírového hnutí“. Po prohraných volbách se Vogel ujal postu předsedy poslaneckého klubu SPD ve Spolkovém sněmu. Od Herberta Wehnera tak převzal nejenom jeho parlamentní funkci, ale do značné míry také jeho úkoly v oblasti zahraniční politiky, zejména co se týče vztahů s NDR. Když Willy Brandt na jaře roku 1987 odstoupil z funkce předsedy SPD, byl Hans-Jochen Vogel zvolen jeho nástupcem.

Východní politika, kterou sociální demokraté v letech 1982–1989 prosazovali z pozice opoziční strany, bývá zpravidla označována jako „druhá fáze Ostpolitik“. Její základní principy byly ale poprvé definovány již dlouho před říjnem 1982. Stejně jako tomu bylo na počátku 60. let v případě Ostpolitik, také u vzniku „druhé fáze Ostpolitik“ stál Egon Bahr. V roce 1980 vznikla mezinárodní „Nezávislá komise pro odzbrojení a bezpečnost“, jejímž předsedou byl švédský sociálnědemokratický politik Olof Palme.³⁶⁶ Členy komise, která se poprvé sešla těsně po zvolení Ronalda Reagana americkým prezidentem, tedy vlastně uprostřed „druhé studené války“, byly odborníci na bezpečnostní politiku ze zemí NATO, Varšavské smlouvy, z neutrálních států i ze zemí tzv. třetího světa. Palme do své komise pozval kromě Egona Bahra také třeba bývalého amerického ministra zahraničních věcí Cyruse Vance, bývalého britského ministra zahraničních věcí Davida Owena nebo

---

³⁶⁵ Hans-Jochen Vogel (1926–2020) byl v letech 1960–1972 starostou Mnichova, v roce 1981 byl krátce také starostou Západního Berlína. V éře sociálně-liberální koalice vedl nejprve spolkové ministerstvo výstavby (1972–1974), později se stal ministrem spravedlnosti (1974–1981).

³⁶⁶ Olof Palme (1927–1986) byl v letech 1969–1976 a 1982–1986 švédským premiérem. Patřil k ostrým kritikům sovětského komunismu, zároveň ale také kritizoval některé aspekty zahraniční politiky USA (např. válku ve Vietnamu). V roce 1986 zemřel na následky atentátu. Totožnost pachatele ani jeho motiv nikdy nebyly plně objasněny.

mexického diplomata a nositele Nobelovy ceny míru Alfonse Garcíu Roblese.³⁶⁷ Československo, na rozdíl od Sovětského svazu nebo Polska, svého zástupce v komisi nemělo. Egon Bahr popsal pracovní zadání komise následovně: *Palme mě poprosil, abych přemýšlel o bezpečnosti v atomovém věku. Obě supervelmoci disponovaly schopností navzájem si zasadit smrtící úder. To bylo opravdu šílené [...] Tato schopnost zničit se navzájem vylučovala jakoukoliv možnost atomovou válku vyhrát.*³⁶⁸ Po zhruba dvouleté intenzivní diskuzi dospěli členové Palmeho komise k následujícímu závěru: *[...] bezpečnost již není dosažitelná navzdory protivníkovi, ale pouze ve spolupráci s ním. Atomový věk vyžaduje doktrínu společné bezpečnosti.*³⁶⁹ Palmeho komise předložila v létě 1982 Organizaci spojených národů souhrnnou zprávu, která mimo jiné obsahovala návrhy na masivní nukleární i konvenční odzbrojení v Evropě nebo na vznik zón bez jaderných a chemických zbraní. Jinými slovy, Palmeho komise vyzvala NATO a Varšavskou smlouvu, aby upustily od taktiky „vzájemného odstrašování“ a přešly k budování „společné bezpečnosti“ napříč železnou oponou. V podstatě se jednalo o „antitezi“ k „politice síly“ amerického prezidenta Reagana. Po roce 1982 se doktrína „společné bezpečnosti“ stala hlavním stavebním kamenem bezpečností a zahraniční politiky SPD.

V době svého vzniku byl koncept „společné bezpečnosti“ téměř utopickou myšlenkou. Nebyl ale myšlenkou novou. Různé varianty kolektivní bezpečnosti se v programu SPD objevovaly v podstatě již od založení strany ve druhé polovině 19. století. I *Plán pro Německo* z roku 1959 vlastně stavěl na principech kolektivní bezpečnosti. Dlouhodobým cílem konceptu „společné bezpečnosti“ byla „evropeizace Evropy“, tedy „emancipace“ starého kontinentu od zájmů jaderných supervelmocí a vybudování celoevropského bezpečnostního systému. V něm by již nebylo místo pro Severoatlantickou alianci ani Varšavskou smlouvu. Zánik obou vojenských paktů by zároveň znamenal odstranění hlavní překážky pro sjednocení Německa. Na tomto místě musí být maximálně zdůrazněno, že nikdo z politiků SPD nepředpokládal, že by konec studené války mohl nastat již na sklonku 80. let. Odzbrojení bylo považováno za hlavní úkol pro následující desetiletí, znovusjednocení nikdo neočekával dříve než ve 21. století. Snad ani není třeba připomínat, že SPD mohla praktikovat takto velkorysé „snění o Evropě“ pouze jako strana opoziční, která již neměla povinnost udržovat korektivní vztahy s ostatními vládami

---

³⁶⁷ Alfonso García Robles (1911–1991) obdržel Nobelovu cenu míru v roce 1982 za svůj podíl na vzniku zóny bez atomových zbraní v Jižní Americe a v Karibiku (Treaty of Tlatelolco).

³⁶⁸ BÄHR, 1996, 513.

³⁶⁹ Tamtéž.

členských států NATO. Uvnitř strany navíc ani neexistoval úplně jednotný názor na to, jak doktrínu „společné bezpečnosti“ převést do praxe. Zatímco předseda strany Willy Brandt považoval zrušení Severoatlantické aliance za otázku velmi vzdálené budoucnosti, Oskar Lafontaine³⁷⁰ požadoval vystoupení Spolkové republiky z vojenských struktur NATO již v roce 1983.³⁷¹ Erhard Eppler³⁷² ve stejné době přišel s výzvou, aby došlo k „očišťení“ bezpečnostního dialogu mezi Západem a Východem od „ideologických předsudků“: *Mírová politika musí usilovat o odideologizování politiky zahraniční.*³⁷³ Opět se jednalo o zjevné vymezení se vůči zahraniční politice, jak ji v této době chápal americký prezident Reagan.

Praktický přechod strany na linii „společné bezpečnosti“ proběhl poměrně rychle. Na mimořádném sjezdu v Kolíně nad Rýnem v listopadu 1983 se SPD distancovala od tzv. dvojího rozhodnutí NATO, které ještě jako vládní strana sama prosazovala. Pro následné hlasování ve Spolkovém sněmu, které proběhlo 22. listopadu 1983, ale nebyla změna stanoviska SPD klíčová. Vládní koalice CDU/CSU a FDP měla dostatek hlasů na to, aby rozmístění nových amerických raket na území SRN prosadila. Jednoznačně negativní stanovisko zaujali sociální demokraté také ke Strategické obraně iniciativě (Strategic Defense Initiative, zkráceně SDI) Ronalda Reagana, jejímž cílem bylo vybudovat moderní protiraketový deštník, který by umožňoval zlikvidovat sovětské balistické rakety s jadernými hlavicemi dříve, než by zasáhly území Spojených států.³⁷⁴ Pro „mírové hnutí“ v západní Evropě nebyla Reaganova iniciativa krokem ke snížení významu jaderných zbraní, nýbrž pokusem o „militarizaci vesmíru“ a další eskalaci závodů ve zbrojení. V podstatě stejný názor na SDI měly i státy Varšavské smlouvy.

Nejkontroverznější částí „druhé fáze Ostpolitik“ byly kontakty mezi opoziční SPD a vládnoucími komunistickými stranami ve východní Evropě. V této oblasti mohla SPD navázat na bohaté zkušenosti z časů sociálně-liberální koalice. Dříve vybudované

---

³⁷⁰ Oskar Lafontaine (nar. 1943) je německý ekonom a politik. Jako člen SPD nejprve dosáhl výrazných úspěchů na zemské úrovni: starosta Saarbrückenu (1976–1985), předseda sárské vlády (1985–1998). V 90. letech byl předsedou SPD (1995–1999) a krátce také spolkovým ministrem financí v první vládě Gerharda Schrödera (1998–1999). V roce 2005 vystoupil z SPD a přešel k radikálně levicové straně Die Linke.

³⁷¹ LAFONTAINE, Oskar. *Angst vor den Freunden. Die Atomwaffenstrategie der Supermächte zerstört die Bündnisse*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Verlag, 1983, s. 81.

³⁷² Erhard Eppler (1926–2016) patřil k nejvýraznějším postavám levicového křídla SPD v jejich poválečných dějinách. Angažoval se v „mírovém a ekologickém hnutí“, byl také aktivním členem evangelické církve. V letech 1968–1974 byl spolkovým ministrem pro hospodářskou spolupráci.

³⁷³ EPPLER, Erhard. *Die tödliche Utopie der Sicherheit*. Hamburg, Rowohlt, 1983, s. 178.

³⁷⁴ Záměr realizovat projekt SDI (někdy též přezdívaný „hvězdné války“) oznámil prezident Reagan v březnu 1983. Vývoj technologií, které by umožnily vybudování opravdu efektivního protiraketového deštníku, ale trval mnoho let. Původní Reaganova vize SDI tak vlastně nikdy nebyla realizována.

neformální „komunikační kanály“ směrem na Východ tak zůstaly v provozu i po roce 1982. V zájmu prosazení vize „společné bezpečnosti“ se SPD vydala na cestu „paralelní“ či „vedlejší“ zahraniční politiky (Neben-Außenpolitik), která byla často v příkrém rozporu s oficiální zahraniční politikou tehdejší křesťansko-liberální spolkové vlády. První neoficiální kontakty s východoněmeckou SED navázala SPD již krátce po svém odchodu do opozice na podzim roku 1982. Velmi brzy vznikla tradice pravidelných každoročních setkání Hanse-Jochena Vogela a Ericha Honeckera. V březnu 1984 se oba politici dohodli na založení společné pracovní skupiny, jejímž úkolem byla příprava návrhu na vznik evropské zóny bez chemických zbraní. Výsledkem jednání, na kterých se významnou měrou podíleli Egon Bahr, Karsten Voigt a člen předsednictva Ústředního výboru SED Hermann Axen³⁷⁵, bylo společné komuniké *Rámec pro dohodu o vytvoření zóny bez chemických zbraní v Evropě* zveřejněné v červnu roku 1985. V září 1985 navštívil Willy Brandt východní Berlín a při této příležitosti se domluvil s Erichem Honeckerem na založení další pracovní skupiny, která se měla zabývat plánem na vznik „bezatomového pásma“ ve střední Evropě. Společné prohlášení SPD a SED nazvané *Zásady pro koridor bez jaderných zbraní ve střední Evropě* bylo zveřejněno v říjnu roku 1986. Další pracovní skupina složená ze zástupců SPD a SED zveřejnila v roce 1988 návrh na vznik Zóny důvěry a bezpečnosti ve střední Evropě. Všechny tyto odzbrojovací iniciativy by samozřejmě nemohly vzniknout bez souhlasu Sovětského svazu. Zástupci SPD a SED ostatně jednali o redukci zbraňových systémů, které nepatřily Němcům, nýbrž Sovětům a Američanům. V lepším případě by se dalo říct, že sociální demokraté se svými návrhy předběhli dobu. V horším případě by stačilo konstatování, že žádná z těchto iniciativ neměla praktický vliv na bezpečnostní situaci v Evropě. Ten „skutečný“ odzbrojovací dialog totiž ve druhé polovině 80. let probíhal primárně mezi Moskvou a Washingtonem. Největším úspěchem americko-sovětských jednání byla smlouva INF (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty) o likvidaci raket středního doletu, kterou Reagan a Gorbačov podepsali v prosinci 1987. Sociální demokraté tuto dohodu sice s radostí přivítali, ale těžko si mohli nárokovat nějakou přímou zásluhu na jejím vzniku.

Předmětem sporů dodnes zůstává otázka, zda koncept „společné bezpečnosti“ ovlivnil politiku supervelmocí aspoň nepřímo. Egon Bahr v minulosti opakovaně tvrdil, že ano. Sovětský politolog Georgij Arbatov, který byl členem Palmeho komise, údajně již na

---

³⁷⁵ Hermann Axen (1916–1992) byl dlouholetým členem Ústředního výboru SED, v 70. a 80. letech vedl jeho zahraničněpolitickou komisi.

počátku 80. let pravidelně informoval svého přítele a tehdejšího tajemníka ÚV KSSS Michaila Gorbačova o procesu vzniku konceptu „společné bezpečnosti“. Podle Bahra byla podobnost mezi „společnou bezpečností“ a pozdějším Gorbačovovým „novým myšlením“ natolik markantní, že nemohla být náhodná.³⁷⁶ O tom, že se Gorbačov nechal inspirovat sociálnědemokratickou Ostpolitik a závěry Palmeho komise je přesvědčen také politolog Manfred Uschner.³⁷⁷ Historici Wolfgang Schmidt a Timothy Garton Ash se naopak kloní spíše k názoru, že by v tomto ohledu neměl být vliv SPD přeceňován. Sám Michail Gorbačov se k tomuto tématu bohužel nikdy podrobně nevyjádřil.

Pracovní skupiny, které SPD zakládala ve spolupráci s východoevropskými komunistickými stranami, se nezabývaly pouze bezpečnostní politikou, ale také třeba ideologickými, ekonomickými nebo ekologickými otázkami. Pomyslným vrcholem této kapitoly „druhé fáze Ostpolitik“ byl dokument *Spor ideologií a společná bezpečnost* (Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit) z roku 1987. Byl to výsledek společné práce Komise pro základní hodnoty SPD (Grundwertekommission der SPD) a Akademie společenských věd při předsednictvu SED. Hlavním motivem dokumentu byla, jak jinak, „společná bezpečnost“: *My němečtí komunisté a sociální demokraté se shodujeme na tom, že v naší době nemůže být mír dosažen skrze zbrojení namířené proti sobě navzájem, ale může být uspořádán a organizován pouze společně. Z toho vyplývá náš nový společný zájem v boji o mír.*³⁷⁸ V některých pasážích textu šli zástupci SPD prakticky až na samu hranici možného: *Sociální demokraté a komunisté se společně cítí zavázáni humanistickému dědictví Evropy.*³⁷⁹ Takovýto výrok by ještě na přelomu 50. a 60. let pravděpodobně nebyl slučitelný se členstvím v SPD. Na druhou stranu se nedá popřít, že dokument obsahoval také pasáže, které, pokud by k tomu měl v NDR někdo dostatečnou odvahu, mohly být použity jako argument proti „antireformní“ politice tehdejšího politického vedení NDR: *Oba společenské systémy si musejí navzájem přiznat schopnost se vyvíjet a reformovat.*³⁸⁰ Z výše uvedených důvodů se *Spor ideologií* setkal v SRN i v NDR se značně smíšenými reakcemi. Erhard Eppler, který se na vzniku

---

³⁷⁶ BAHR, 1996, s. 515–516.

³⁷⁷ USCHNER, 1991, s. 112–113.

³⁷⁸ Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit. *Neues Deutschland*, 1987, č. 202, s. 3.

³⁷⁹ Tamtéž.

³⁸⁰ Tamtéž.

dokumentu podílel jako vedoucí delegace SPD, musel v roce 1989 sám přiznat, že se naděje vkládané do „reformního potenciálu“ SED nenaplnily.³⁸¹

Stručně řečeno, většina historiků a politologů dnes považuje „druhou fázi Ostpolitik“ za „slepu uličku“ v historii zahraniční politiky SPD. Vývoj ve východní Evropě, tedy aspoň co se týče NDR a ČSSR, šel v podstatě opačným směrem, než jak vedoucí funkcionáři SPD předpokládali. Nejprve se zhroutily tamní komunistické režimy a teprve pak se tyto země vydaly na cestu hospodářské transformace a evropské integrace. V podstatě to vypadá tak, jako by „druhá fáze Ostpolitik“ byla založena na naprosto chybném hodnocení tehdejší politické a hospodářské situace v zemích sovětského bloku. Heinrich Potthoff a Susanne Millerová napsali: *Na Západě i na Východě se objevily pochybnosti, zda je SPD ještě stále stranou svobody. Kritičtí pozorovatelé měli dojem, že sociální demokraté rychle odsunuli stranou fundamentální rozdíly mezi svobodnou demokracií a komunistickou diktaturou. Z pohledu rostoucích východoevropských opozičních hnutí se sociální demokraté kvůli své fixaci na komunistické elity z druhé strany zdi a ostnatého drátu silně zdiskreditovali.*³⁸² Mylný předpoklad, že politická změna může ve východní Evropě přijít pouze „seshora“, tedy od reformně smýšlejících komunistických elit, považuje za hlavní chybu SPD také Timothy Garton Ash.³⁸³ S podobným hodnocením přichází i Wolfgang Schmidt: *Dialog s komunistickými režimy měl přednost před kontakty s disidenty a opozičními hnutími na Východě, ke kterým se SPD a její předseda vždy stavěli ambivalentně.*³⁸⁴ Dalo by se to samé říct také o tehdejším přístupu SPD k Československu?

4.2. Brandtova návštěva ČSSR v roce 1985

SPD navázala oficiální kontakty s KSČ v červnu 1983. Vedoucí mezinárodního oddělení strany Hans-Eberhard Dingels pozval do Bonnu tehdejšího zástupce vedoucího oddělení mezinárodní politiky (OMP) ÚV KSČ Michala Štefaňáka. Štefaňák se během své pracovní cesty, která proběhla ve dnech 13. až 17. června 1983, setkal s většinou vedoucích funkcionářů SPD. O žádných konkrétních formách spolupráce mezi SPD a KSČ se zatím nejednalo. [...] v první fázi by mělo hlavně jít o zlepšení vzájemné

---

³⁸¹ FICHTER, Tilman. *Die SPD und die Nation: vier sozialdemokratische Generationen zwischen nationaler Selbstbestimmung und Zweistaatlichkeit*. Berlin/ Frankfurt am Main: Ullstein, 1993, s. 184.

³⁸² POTTHOFF, MILLER, 2006, s. 284.

³⁸³ ASH, 1994, s. 340.

³⁸⁴ SCHMIDT, 2014, s. 241.

informovanosti [...], prohlásil v rozhovoru se Štefaňákem tehdejší místopředseda poslaneckého klubu SPD ve Spolkovém sněmu Horst Ehmke.³⁸⁵ V podobném duchu se vyjádřili i předseda strany Brandt a člen předsednictva SPD Hans-Jürgen Wischnewski, který navrhl: [...] *vnést do kontaktů s ČSSR určitou pravidelnost a zahájit vzájemnou výměnu mezinárodních publikací a stanovisek ke všem politickým a hospodářským tématům.*³⁸⁶ Názor, že první fáze „druhé fáze Ostpolitik“ má sloužit především ke zlepšení informovanosti vedení SPD o dění v sovětském bloku, tedy že má být určitou náhradou za informační zdroje přerušené kvůli přechodu strany do opozice, Willy Brandt v následujících letech několikrát zopakoval. V lednu 1986 v textu určeném svým spolustraníkům napsal: *Je a nadále také bude užitečné, že jsme nepřerušili kontakty s politickými představiteli států Varšavské smlouvy, které jsme navázali ještě v době naší vlády. Naopak jsme je dále udržovali, a proto dnes z první ruky víme, co se na Východě děje – co jde a co nejde.*³⁸⁷ Michal Štefaňák během svého pobytu v Bonnu splnil ještě dva důležité úkoly. Pozval Brandta na návštěvu ČSSR a domluvil se s Wischnewskim, že ve druhé polovině roku 1983 přijede do Prahy menší delegace SPD, se kterou představitelé KSČ projednají další budoucnost právě zahájených mezistranických kontaktů.

Poslanci Spolkového sněmu Volker Hauff³⁸⁸ a Ludwig Stiegler, přijeli do ČSSR v říjnu 1983. Z pohledu SPD bylo nejdůležitějším výsledkem této cesty zjištění, že zástupci KSČ mají spíše než o bezpečnostní dialog zájem o výměnu informací týkajících se ochrany životního prostředí. To nebylo zas tak překvapivé, neboť nejzávažnější ekologické problémy 80. let (vymírání lesů v důsledku „kyselých dešťů“ a masivní znečištění vodních toků) byly problémy, které se týkaly všech středoevropských států včetně ČSSR a SRN. Poslanci Hauff a Stiegler v závěrečné zprávě o průběhu své cesty charakterizovali tehdejší ekologickou politiku ČSSR následovně: *Existuje podstatný rozdíl mezi uvědomělostí odpovědných osob, která je na značně vysoké úrovni, a reálným rozhodováním. Dosud přijatá opatření jdou evidentně pouze tak daleko, jak to dovoluje energetická politika založená na hnědém uhlí. [...] V dlouhodobé perspektivě se dá*

---

³⁸⁵ NA ČR, fond KSČ-Ústřední výbor 1945–1989, Praha-sekretariát 1981–1986 (dále jen KSČ-ÚV-02/4), sv. S 83/83, k info 2, *Informace o jednání s SPD, 1983.*

³⁸⁶ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11152, *Gespräch zwischen Hans-Jürgen Wischnewski und Dr. Štefaňák, Leiter der Abteilung für internationale Politik im ZK der KP der ČSSR, 23. 6. 1983.*

³⁸⁷ BRANDT, Willy. Gespensterjagd als Ablenkung. In: *Jahrbuch der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1986–1987*, Bonn: Vorstand d. SPD, 1987, s. 6.

³⁸⁸ Volker Hauff (nar. 1940) byl ve vládách Helmuta Schmidta ministrem pro výzkum a technologie (1978–1980) a ministrem dopravy (1980–1982). Později se věnoval problematice ochrany životního prostředí a energetické politice. V letech 1989–1991 byl starostou Frankfurtu nad Mohanem.

*očekávat, že k výraznějšímu snížení znečištění ovzduší dojde až v souvislosti s větším využíváním atomové energie.*³⁸⁹

Na přelomu listopadu a prosince 1983 navštívil SRN slovenský předseda vlády Peter Colotka. Ačkoliv se formálně jednalo o návštěvu v rámci rozvoje kontaktů na zemské úrovni (Colotka přijel na základě pozvání od brémského starosty Hanse Koschnicka), její význam tuto rovinu dalece přesahoval. Colotka totiž navštívil SRN jenom několik málo dnů poté, co Spolkový sněm navzdory hlasům SPD schválil v rámci tzv. dvojího rozhodnutí NATO rozmístění nových amerických zbraňových systémů na území Spolkové republiky. KSC i SPD odmítaly přítomnost nových amerických raket v Evropě. Jejich shoda v této otázce byla ve skutečnosti ale pouze poloviční. Většina vedoucích funkcionářů SPD totiž odpovědnost za vzniklou situaci nepřisuzovala pouze Spojeným státům, ale také Sovětskému svazu. *[Brandt] akceptoval čs. argumentaci o příčinách zhoršení mezinárodní situace a vyslovil se kriticky na adresu USA. Současně však vyjádřil výhrady vůči SSSR, který prý projevil v jednáních o raketách středního doletu málo pružnosti,* stojí v dokumentu, který Peter Colotka předložil po svém návratu do ČSSR předsednictvu ÚV KSC.³⁹⁰ Českoslovenští komunisté tedy v žádném případě nepovažovali stanovisko SPD k americkým raketám za přechod na pozice Varšavské smlouvy. V aparátu KSC se pro tehdejší bezpečnostní politiku SPD naopak rychle vžil termín „linie stejného odstupu od USA a SSSR“.

V roce 1984 měla být největší událostí ve vztazích mezi SPD a KSC návštěva Willyho Brandta v ČSSR. V rámci její „politické přípravy“ přijeli na jaře 1984 do ČSSR Peter Glotz a Egon Bahr. Glotz, na rozdíl od Bahra, patřil tehdy na poli východní politiky mezi „nováčky“. Ačkoliv se v roce 1939 narodil v Chebu do smíšené česko-německé rodiny a jako dítě zažil „odsun“, jako politik se začal profesionálně zabývat Československem až na přelomu 70. a 80. let. Ve svých pamětech popsal svůj „vstup do Ostpolitik“ následovně: *K probuzení mého zájmu o Čechy došlo teprve v prosinci 1980, kdy jsem byl zvolen do předsednictva SPD. Téměř každý člen vedení byl odpovědný za nějaký region či zemi. Tehdejší předseda SPD Willy Brandt, který znal celý svět a zvláště celou Evropu,*

---

³⁸⁹ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11152, *Reisebericht über den Besuch in der Tschechoslowakischen Sozialistischen Republik vom 4. bis 7. Oktober 1983.*

³⁹⁰ NA ČR, fond KSC-ÚV-02/1, sv. P 92/83, k info 5, *Informace o průběhu a výsledcích oficiální návštěvy místopředsedy vlády ČSSR a předsedy vlády SSR s. Petra Colotky v NSR ze dne 13. prosince 1983.*

[...]mi při nějaké příležitosti řekl: „Petře, ty jsi přece Bémák [Böhmak].“³⁹¹ A už jsem byl odpovědný za Čechy – přesněji řečeno za tehdejší Husákovo Československo.³⁹²

Peter Glotz během svého pobytu v ČSSR ve dnech 3. až 7. března 1984 nabídl zástupcům KSČ „ideologický dialog“ na úrovni politicko-teoretických časopisů *Neue Gesellschaft* a *Nová mysl*. Časopis *Neue Gesellschaft*, jehož byl Glotz šéfredaktorem, v této době již spolupracoval s podobnými periodiky ze Sovětského svazu (*Komunista*) a NDR (*Einheit*). Nejdůležitějším bodem Glotzova programu bylo setkání s tajemníkem ÚV KSČ Vasilem Biřákem, kterého západoněmečtí sociální demokraté celkem oprávněně považovali za „druhého (nejmocnějšího) muže“ v hierarchii KSČ. Dominantní tématem tohoto rozhovoru byla bezpečnostní politika. Oficiální stanovisko SPD k aktuální situaci v Evropě vyjádřil Peter Glotz následujícími slovy: *V dohledné době jistě nedojde k rozpuštění NATO a Varšavské smlouvy. SPD nechce vystoupení Spolkové republiky z NATO a ani nemá žádný zájem na tom, aby nějaký stát opouštěl Varšavskou smlouvu. Rozpuštění bloků by celkovou situaci z bezpečnostního hlediska ještě zhoršilo. Zaměřujeme se na projekt bezatomových zón v Evropě a chceme je propojit se zónami s redukovanou konvenční výzbrojí.*³⁹³

Otázky evropské bezpečnosti jednoznačně dominovaly také návštěvě Egona Bahra, která proběhla na konci dubna 1984. Bahr věnoval prakticky veškerý čas vyhrazený pro rozhovory s Vasilem Biřákem a Bohuslavem Chňoupkem vysvětlování konceptu „společné bezpečnosti“. Bylo to vůbec poprvé, kdy ze strany SPD zazněla konkrétní, byť zatím pouze hypotetická, nabídka na zapojení ČSSR do odzbrojovacího projektu v duchu závěrů Palmeho komise. Československý zápis z Bahrovy návštěvy k tomuto tématu obsahuje následující pasáž: *SPD proto navrhuje vytvoření zóny bez chemických zbraní v Evropě. Při poslední návštěvě předsedy frakce Vogela v NDR [sociální demokraté] navrhli uskutečnit jednání poslanců SPD a poslanců Lidové sněmovny NDR k těmto otázkám. Zatím však neobdrželi odpověď. V případě realizace těchto jednání by chtěli požádat o spoluúčast i ČSSR.*³⁹⁴

---

³⁹¹ Slovo „Böhmak“ pochází z rakouské, přesněji řečeno vídeňské němčiny a znamená „Čech“. Pravděpodobně vzniklo spojením německého slova „Böhmen“ (Čechy) a typicky české koncovky „-ák“.

³⁹² GLOTZ, Peter. *Die Vertreibung: Böhmen als Lehrstück*. Berlin: Ullstein, 2003, s. 10–11.

³⁹³ AdS der FES, fond SPD-PV, sig. 11157, *Bericht über einen Aufenthalt in der ČSSR (Peter Glotz), 19. 3. 1984*.

³⁹⁴ NA, fond KSČ-Ústřední výbor 1945–1989, Praha - předsednictvo 1981–1986 (dále jen KSČ-ÚV-02/1), sv. P 107/84, k info 2, *Informace o návštěvě člena předsednictva SPD Egona Bahra v ČSSR, 1984*.

Kdyby jediným tématem rozhovorů mezi SPD a KSČ byla bezpečnostní politika, pravděpodobně by nic nebránilo tomu, aby Willy Brandt ve druhé polovině roku 1984 svou návštěvu ČSSR uskutečnil. Západoněmečtí sociální demokraté ale další prohlubování mezistranické spolupráce podmiňovali československými ústupky ve vybraných „humanitárních případech“. Přesněji řečeno, předseda SPD podmiňoval svou cestu do ČSSR vyřešením případu Jana Hájka a propuštěním Rudolfa Battěka z vězení. Willy Brandt se v případě Jana Hájka, syna bývalého ministra zahraničních věcí ČSSR a mluvčího Charty 77 Jiřího Hájka, angažoval již ve druhé polovině 70. let. Intervence několika západoevropských politiků včetně Brandta tehdy přispěla k tomu, že československé úřady přes svůj počáteční odpor nakonec povolily Janu Hájkovi studium na gymnáziu. Když v roce 1983 úspěšně odmaturoval, celá „kauza“ se rozběhla nanovo, neboť ho žádá československá vysoká škola nechtěla přijmout k dalšímu studiu. Předseda SPD se do případu znovu osobně vložil již v listopadu 1983, kdy se v rozhovoru se slovenským předsedou vlády Colotkou přimlouval za to, aby Jan Hájek mohl vystudovat vysokou školu aspoň v zahraničí.³⁹⁵ V písemných podkladech, které pro Petera Glotze před jeho cestou do ČSSR připravil Hans-Eberhard Dingels, jsou případy Jana Hájka a Rudolfa Battěka označeny za „vysoce prioritní“: *Myslím, že by bylo vhodné, abys při svých rozhovorech s Bil'akem a Štefaňákem velmi jasně poukázal na to, že existuje vnitřní souvislost mezi řešením tohoto problému a návštěvou předsedy strany.*³⁹⁶ Peter Glotz a jeho manželka Anke se během svého pobytu v ČSSR s Jiřím Hájkem dokonce osobně setkali, což neuniklo pozornosti Státní bezpečnosti. Předsednictvo ÚV KSČ později doporučilo československému velvyslanectví v Bonnu, aby vhodným způsobem Petera Glotze upozornilo, že československá strana takové jednání považuje za „nekorrektní.“³⁹⁷ Přes veškerou výše popsanou snahu zástupci KSČ zařazení „humanitárních otázek“ na program jednání s SPD opakovaně kategoricky odmítali. Willy Brandt proto svou cestu do ČSSR nakonec zrušil a odložil na neurčito. Následně ještě dokonce „přilil olej do ohně“, když v říjnu 1984 prostřednictvím osobního dopisu složil poklonu čerstvému laureátovi Nobelovy ceny za literaturu a jednomu z prvních signatářů Charty 77 Jaroslavu Seifertovi: *Vy jste vždy ve svém životě a ve svém díle stál*

---

³⁹⁵ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11009, *Gespräch des slowakischen Ministerpräsidenten, Herren Peter Colotka, mit Herren Willy Brandt am 29. 11. 1983.*

³⁹⁶ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11157, Vermerk an Pater Glotz: *Deine Reise nach Prag, 29. 2. 1984.*

³⁹⁷ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. P 102/84, k info 4, *Informace o návštěvě spolkového jednatele SPD Petera Glotze v ČSSR, 1984.*

na straně svobody a ponížených.³⁹⁸ Exilové *Právo lidu* tento dopis otisklo v posledním čísle roku 1984.³⁹⁹

Pro úplnost je třeba dodat, že již v této době fungoval jako důležitý „spojovník“ mezi SPD a československým disentem poslanec Spolkového sněmu Gert Weisskirchen, který v 80. letech udržoval kontakty také se členy opozičních hnutí v NDR a v Polsku.⁴⁰⁰ V archivu Willyho Brandta se dochoval záznam z roku 1983, podle kterého se Weisskirchen v únoru 1983 setkal s Václavem Havlem těsně poté, co byl po pěti letech propuštěn z vězení. Havel tehdy prostřednictvím Weisskirchena poděkoval Brandtovi za veřejně projevenou podporu.⁴⁰¹ Pravděpodobně tím měl na mysli účast SPD na širší vlně mezinárodní solidarity, kterou inicioval Pavel Kohout v době, kdy Havel ve vězení bojoval s těžkým zápalem plic.⁴⁰²

Zrušení Brandtovy návštěvy neznamenal úplné přerušování mezistranických kontaktů. Po formální stránce pouze došlo k jejich dočasnému přesunutí na zemskou (regionální) úroveň. V říjnu 1984 navštívila Severní Porýní-Vestfálsko a Brémy pětičlenná delegace České národní rady v čele s jejím předsedou Josefem Kempným. Delegace přijela na základě pozvání od předsedy zemského sněmu Severního Porýní-Vestfálska Johna van Nes Zieglera (SPD) a jejím primárním úkolem bylo načerpat informace o praktických zkušenostech místních politiků s ochranou životního prostředí v regionech, které byly vážně poškozeny povrchovou těžbou hnědého uhlí.⁴⁰³ Josef Kempný během svého pobytu v Porýní navštívil také Bonn, kde se setkal s Egonem Bahrem a Peterem Glotzem. Především jeho rozhovor s Glotzem výrazně přispěl k vyjasnění podmínek, za kterých by byl Willy Brandt ochoten svou odloženou návštěvu ČSSR přeci jen uskutečnit. Peter Glotz naznačil, že předseda SPD nebude trvat na osobním setkání s Jiřím Hájkem, pokud ho bude moci navštívit někdo z jeho doprovodu. Josef Kempný potvrdil, že také na straně

---

³⁹⁸ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11930, *Brief von Willy Brandt an Jaroslav Seifert, 24. 10. 1984.*

³⁹⁹ Vždy na straně svobody, na straně národa. *Právo lidu*. 1984, č. 4, s. 1.

⁴⁰⁰ Státní bezpečnost Gerta Weisskirchena (nar. 1944) dlouhodobě sledovala a vedla k jeho osobě „prověřovací“ svazek s krycím jménem „Poslanec“. Svazek byl 5. prosince 1989 skartován.

⁴⁰¹ AdsD der FES, fond Willy-Brandt-Archiv, Handakten Büroleiter 1971–1987 (A 11.13), Mappe 120, *Notiz für Willy Brandt, 1. 7. 1983.*

⁴⁰² HAVEL, HVÍŽĎALA, 1989, s. 140–141.

⁴⁰³ John van Nes Ziegler (1921–2006) byl předsedou zemského sněmu Severního Porýní-Vestfálska v letech 1966–1970 a 1980–1985. V letech 1973–1980 byl starostou Kolína nad Rýnem. V 80. letech byl předsedou Německo-československé společnosti (DTG).

KSČ existuje ochota k určitým ústupkům: *Co se týče tzv. humanitárních případů, o nichž Brandt hodlá hovořit, je rozhovor na toto téma v zásadě možný.*⁴⁰⁴

K obnovení dialogu na „nejvyšší“ úrovni došlo na jaře 1985. V březnu 1985 přijel do Bonnu tajemník ÚV KSČ Vasil Biřak. Jeho cesta měla být původně třídní, ale kvůli úmrtí a následnému pohřbu generálního tajemníka ÚV KSSS Konstantina Černěnka byla zkrácena na pouhý jeden den. Přesto se Biřak stačil setkat nejenom s Brandtem, ale také s většinou zahraničněpolitických expertů SPD. Egon Bahr informoval Biřaka o aktuálním stavu jednání mezi SPD a SED o zóně bez chemických zbraní v Evropě. Vasil Biřak odpověděl: *Sympatizujeme s představami SPD o řešení problému chemických zbraní a jsme připraveni se v příhodné době do těchto jednání zapojit.*⁴⁰⁵ Nejdůležitějším výsledkem Biřakova rozhovoru s Glotzem byl návrh na vznik dvou společných pracovních skupin. První z nich se měla zabývat ekologickými otázkami, což bylo téma, o které československá strana projevovala dlouhodobý zájem. Vznik druhé pracovní skupiny zaměřené na mapování historie německého a českého antifašistického hnutí v meziválečném Československu navrhl sám Peter Glotz. Detaily obou projektů byly dořešeny v květnu 1985, kdy do ČSSR přijel Hans-Jochen Vogel. Stálá pracovní skupina pro životní prostředí měla být z německé strany obsazena vybranými poslanci Spolkového sněmu a její první zasedání bylo naplánováno na podzim 1985. Organizace prvního setkání komise historiků byla svěřena Friedrich-Ebert-Stiftung a Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ.

Český historik Vladimír Čermák ve svém dodatku k pamětem Vasila Biřaka uvádí, že v březnu 1985 došlo v Bratislavě ještě k jednomu, tentokrát tajnému, setkání Biřaka a Brandta. Rozhovor údajně inicioval předseda SPD a jeho hlavním tématem byla osoba nového generálního tajemníka ÚV KSSS Michaila Gorbačova.⁴⁰⁶ Zda se tato tajná schůzka opravdu odehrála, není možné ověřit z archivních pramenů. Určité pochybnosti vyvolává zejména termín jejího údajného konání. Může se jednat o záměnu s výše popsanou oficiální návštěvou Biřaka v Bonnu. Od 29. března do 12. dubna 1985 měl navíc Willy Brandt dovolenou, kterou tradičně trávil v jižní Francii. Nic nenasvědčuje

---

⁴⁰⁴ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. P 121/84, k info 4, *Informace o návštěvě delegace České národní rady v Severním Porýní-Vestfálsku a v Brémách ve dnech 15.–19. 10. 1984.*

⁴⁰⁵ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. P 129/85, bod 7, *Zpráva o návštěvě člena předsednictva a tajemníka ÚV KSČ s. Vasila Biřaka v NSR na pozvání vedení Sociálnědemokratické strany Německa (SPD) ve dnech 11.–12. března 1985 ze dne 19. března 1985.*

⁴⁰⁶ ČERMÁK, Vladimír. Kdo byl i čím nebyl Vasil Biřak. In: BILĀK, Vasil. *Až po mé smrti*. Praha: BVD, 2014, s. 330 a 350.

tomu, že by tehdy svou dovolenou z pracovních důvodů přerušil. Navíc není žádným tajemstvím, že Vasil Biľak, který patřil k ideologicky „nejkonzervativnějším“ členům ÚV KSČ, nikdy nebyl pro Willyho Brandta právě oblíbeným partnerem pro jednání. Na tomto místě je vhodné připomenout, že to byl právě rok 1985, kdy Vasil Biľak poskytl západoněmeckému týdeník *Der Spiegel* svůj slavný rozhovor *Náš lev je stále lvem* (Unser Löwe ist noch immer ein Löwe), ve kterém odmítl aplikaci Gorbačovových reforem v Československu. Negativně se vymezil dokonce i vůči sovětské kampani proti alkoholismu.⁴⁰⁷

Mnohem věrohodnějším se zdá být svědectví dlouholetého zahraničněpolitického mluvčího poslaneckého klubu SPD ve Spolkovém sněmu Horsta Ehmkeho.⁴⁰⁸ Ten ve svých pamětech uvádí, že první podrobné informace o tom, kdo je vlastně Michail Gorbačov, získala SPD od bývalého tajemníka ÚV KSČ a pozdějšího emigranta Zdeňka Mlynáře: *Když Černěnko, stejně jako před ním Andropov, po pouhém roce ve funkci zemřel, mnoho lidí včetně mě předpokládalo, že se jeho nástupcem stane Gromyko, kterému jsme mezi sebou přezdívali „Grimko“. Při setkání Willyho Brandta s českou exilovou skupinou „Listy“ v lednu 1985 nám Zdeněk Mlynář [...] řekl, že se novým generálním tajemníkem KSSS stane Michail Gorbačov. O tomto muži jsme mnoho nevěděli. Mlynář ho naopak znal dobře, společně studovali v Moskvě a sdíleli spolu jeden pokoj. Měl o něm vysoké mínění, Gorbačov by prý určitě měl pochopení pro Dubčeka a jeho cíle. Když se Gorbačov v březnu [1985] stal generálním tajemníkem, byli jsme na jeho kurs více než zvědaví.*⁴⁰⁹

Rok 1985 opravdu přinesl výrazné oživení aktivity SPD na poli východní politiky. Willy Brandt se stal v květnu 1985 jedním z prvních západních politiků, který měl možnost se v Moskvě osobně seznámit s Michailem Gorbačovem. Přes veškeré ideologické rozdíly se brzy ukázalo, že Brandt a Gorbačov měli v mnoha ohledech podobný pohled na mezinárodní politiku a zejména na nutnost globálního odzbrojení.

---

⁴⁰⁷ BILĀK, Vasil. *Unser Löwe ist noch immer ein Löwe: der Prager ZK-Sekretär Vasil Biľak über die Politik der Tschechoslowakei*. Prag: Orbis, 1985, s. 8.

⁴⁰⁸ Horst Ehmke (1927–2017) patřil k nejbližším spolupracovníkům Willyho Brandta a v jeho vládách vystřídal několik ministerských postů. V letech 1969–1972 vedl úřad kancléře. Poslancem Spolkového sněmu byl v letech 1969–1994. Po skončení aktivní politické kariéry se věnoval psaní detektivních románů. V roce 1972 se Horst Ehmke oženil s českou emigrantkou Marií Hlaváčovou, která přišla do SRN po srpnové okupaci ČSSR.

⁴⁰⁹ EHMKE, Horst. *Mittendrin. Von der großen Koalition zur Deutschen Einheit*. Berlin: Rowohlt, 1994, s. 357.

Ještě do konce roku 1985 navštívil Willy Brandt téměř všechny státy středovýchodní Evropy: Maďarsko, NDR, Jugoslávii, Československo a Polsko.

Svou dlouho plánovanou cestu do ČSSR uskutečnil Willy Brandt ve dnech 7. až 10. listopadu 1985. Tato návštěva se v mnoha ohledech odlišovala od té poslední v roce 1973. Skutečnost, že Brandt již nebyl kancléřem, přitom nebyla tím hlavním rozdílem. Protokolární úroveň jeho přijetí stejně jako pozornost, kterou návštěvě věnovaly československé sdělovací prostředky, byly plně srovnatelné s tím, jak běžně probíhaly návštěvy úřadujících premiérů cizích zemí. Hlavní rozdíl tkvěl v mnohem pestřejším programu a citlivěji nastavených bezpečnostních opatřeních. Brandt a členové jeho doprovodu tentokrát nebydleli na Pražském hradě, nýbrž v dejvickém hotelu Praha, který ve své době patřil k nejluxusnějším hotelům na území ČSSR. Ještě dříve, než 8. listopadu dopoledne začaly oficiální politické rozhovory, absolvoval Brandt krátkou procházku po historickém centru Prahy a prohlédl si prostory nedávno dokončené trasy B pražského metra.⁴¹⁰

Samotné rozhovory s prezidentem Husákem, tajemníkem ÚV KSČ Bilákem, federálním předsedou vlády Štrougalem a řadou dalších funkcionářů KSČ nepřinesly nic zásadně nového. Willy Brandt se především snažil přesvědčit své hostitele o významu odzbrojovacích iniciativ, které v této době připravovala SPD ve spolupráci s východoněmeckou SED (evropské zóny bez chemických a jaderných zbraní). Opakovaně se diskutovalo také o chystaném setkání Gorbačova a Reagana v Ženevě.⁴¹¹ *Rudé právo* o den později otisklo Brandtův projev, který byl jakýmsi vysvětlením a zároveň obhajobou „druhé fáze Ostpolitik“: *Vím, že kontakty mezi stranami na Východě a na Západě nemohou nahradit to, co přísluší pouze vládám. Měli bychom si jasně uvědomit i to, co nás na jedné straně spojuje a na druhé straně odlišuje. Bylo by bláhové chtít to zakrývat. Ale bylo by nezodpovědné, kdybychom se nesnažili společně podporovat takové projekty, které prospívají lidem v našich státech a mohou napomoci druhé fázi uvolňování napětí a prohlubování spolupráce mezi jednotlivými částmi Evropy. Neznalost a předsudky brání úsilí o spolupráci právě tak jako jednostrannost a neústupnost.*⁴¹² Za

---

⁴¹⁰ ABS, fond Správa SNB hlavního města Prahy a Středočeského kraje, přírůstek č. 1990–2011/ 9, balík č. 7, Zápis z jednání u náčelníka S SNB ze dne 7. 11. 1985.

⁴¹¹ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. P 144/85, k info 5, *Návštěva předsedy SPD W. Brandta v ČSSR ve dnech 7.–10. 11. 1985.*

⁴¹² Z projevu Willyho Brandta. *Rudé právo*. 1985, č. 265, s. 2.

tři hlavní úkoly pro novou éru uvolňování napětí mezi Západem a Východem označil odzbrojení, rozvoj hospodářské spolupráce a posílení kulturní výměny.⁴¹³

Třetí den Brandtova pobytu v ČSSR byl vyhrazen pro návštěvu Bratislavy. Vše probíhalo podle podobného scénáře jako v Praze. Nejdůležitějším bodem politických rozhovorů bylo setkání s prvním tajemníkem Komunistické strany Slovenska (KSS) Jozefem Lenártem a předsedou slovenské vlády Peterem Colotkou. Po jejich skončení absolvoval Brandt prohlídku Bratislavy, která zahrnovala nejenom návštěvu historického centra, ale také několika nově vybudovaných čtvrtí včetně panelového sídliště Petržalka. Willyho Brandta nejvíce zaujalo, že funkcionáři KSS během rozhovorů se západoněmeckou delegací kladli o poznání větší důraz na téma ochrany životního prostředí než jejich kolegové v české části federace. V souhrnné zprávě o průběhu cesty, kterou pravděpodobně vypracoval Hans-Eberhard Dingels, je uvedeno: *Hlavním účelem rozhovorů vedených v Bratislavě byla diskuze o ekonomickém a ekologickém vývoji ve Slovenské socialistické republice. Zvláště zde bylo patrné, jak otázky životního prostředí v posledních letech získaly na významu.*⁴¹⁴

Jediným bodem oficiálního programu posledního dne návštěvy byla cesta do Lidic, kde Willy Brandt v rámci krátkého pietního aktu uctil památku místních obyvatel kyticí rudých růží.⁴¹⁵ Při této příležitosti se setkal také s poslankyní ČNR Marií Jarošovou (KSC), jednou z mála lidických žen, která přežila vyhlazení obce.⁴¹⁶

„Humanitární případy“ nebyly oficiální součástí rozhovorů vedených v průběhu Brandtovy návštěvy. Byly řešeny separátně a československé sdělovací prostředky o nich nebyly informovány. Již 30. října 1985, tedy osm dní před Brandtovým příjezdem do ČSSR, byl z vězení propuštěn Rudolf Battěk. Na svobodu se dostal šest týdnů před vypršením svého pět a půl roku dlouhého trestu odnětí svobody. Jeho propuštění přesto mělo velký symbolický význam, neboť se jednalo o zjevný ústupek ze strany KSC, bez kterého by Brandt do ČSSR nepřišel.⁴¹⁷

---

⁴¹³ Tamtéž.

⁴¹⁴ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 12080, *Reise des Parteivorsitzenden nach Prag und Bratislava, 7.–10. 11. 1985.*

⁴¹⁵ Závěr návštěvy W. Brandta. *Rudé právo*. 1985, č. 266, s. 1–2.

⁴¹⁶ Po vyhlazení Lidic byla Marie Jarošová (1920–1998) v letech 1942–1945 vězněna v koncentračním táboře Ravensbrück. Po válce vstoupila do KSC a v letech 1969–1990 byla poslankyní ČNR. Jako poslankyně se Marie Jarošová často angažovala na poli mezinárodních vztahů.

⁴¹⁷ BATTĚK, Rudolf, RYBÁČKOVÁ, Jiřina, ed. *Jako Červenej Karkulák: dopisy z vězení*. Praha: Gallery, 2002, s. 15.

Se zástupci Charty 77 se předseda SPD osobně nesetkal. Tímto úkolem byl pověřen Peter Glotz, který do Československa přijel jako člen Brandtovy delegace. 9. listopadu večer proběhlo Glotzovo setkání s Jiřím Dienstbierem, Annou Šabatovou a Václavem Malým. Ti nejprve poděkovali za angažmá SPD ve prospěch Rudolfa Battěka a Jana Hájka a následně Glotzovi předali seznam se jmény čtyř signatářů Charty 77 a prosbou o pomoc. Tři z nich (Jiří Wolf, Walter Kania a Pavel Křivka) se nacházeli ve výkonu trestu odnětí svobody. Čtvrtý člověk na seznamu, kterým byl Ladislav Lis, byl sice nedávno propuštěn z vězení, ale nacházel se pod stálým policejním dohledem.⁴¹⁸

Peter Glotz se setkal také s Jiřím Hájkem, kterému předal ručně psaný vzkaz od Willyho Brandta. Stálo v něm, že prezident Husák při rozhovoru mezi čtyřma očima Brandtovi slíbil kladné vyřízení žádosti Jana Hájka o vystěhování do Norska.⁴¹⁹ Gustáv Husák se k obsahu tohoto rozhovoru nikdy veřejně nevyjádřil, takže není úplně jasné, jak tento slib přesně zněl. Jisté je, že československé úřady ani v následujících měsících s vyřizováním Hájkovy žádosti nespíchaly. Předseda SPD dokonce musel v únoru 1986 urgovat splnění prezidentova slibu u tehdejšího československého velvyslance v Bonnu Dušana Spáčila.⁴²⁰ Jan Hájek směl opustit ČSSR teprve v srpnu roku 1986.⁴²¹ Dočasný domov našel v norském Oslu, kde vystudoval architekturu. Willy Brandt se ke kauze „Husákova slibu“ později vyjádřil v tom smyslu, že dle jeho názoru situaci záměrně vyhrotila StB: *Státní bezpečnost chtěla znovu dokázat, že si může dovolit více než prezident.*⁴²²

4.3. „Kdo je pro Chartu 77, nesmí být slepý na pravé oko“

Informace o navázání oficiálních kontaktů mezi SPD a KSČ vyvolala v roce 1983 mezi československými sociálními demokraty řadu negativních reakcí. *Je zjevné, že ve vedení západoněmecké SPD se v otázce vztahu k Sovětskému svazu prosazuje kapitulantský, ba dokonce si myslím fierlingerovský trend. Tato strana je na nejhorší cestě, kterou mohla volit: přistupuje na sovětskou argumentaci, přebírá ve věci míru a odzbrojení moskevská*

---

⁴¹⁸ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 12080, *Reise des Parteivorsitzenden nach Prag und Bratislava, 7.–10. 11. 1985.*

⁴¹⁹ NA ČR, fond Pozůstalost Jiřího Hájka, Osobní korespondence s W. Brandtem 1978–1989, *Dopis Willyho Brandta Jiřímu Hájkovi ze dne 9. listopadu 1985.*

⁴²⁰ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11942, *Vermerk an Petere Glotz: Dein heutiges Gespräch mit dem Botschafter der ČSSR, 12. 2. 1986.*

⁴²¹ HÁJEK, 1997, s. 340.

⁴²² BRANDT, 1989, s. 474.

stanoviska a podlamuje už beztak křehkou západní jednotu bránit se proti totalitarismu agresivního Sovětského svazu, napsal v říjnu 1983 v dopise adresovaném svým spolustraníčkům Ota Filip.⁴²³ Zástupci exilové ČSSD navíc nebyli o zahájení dialogu předem informováni a dozvěděli se o něm až dodatečně z československého tisku. *Rudé právo* již v červnu 1983 otisklo článek s titulčkem *Oboustranně prospěšné kontakty mezi KSČ a SPD*, který obsahoval rozhovor s Milanem Štefaňákem a řadu podrobností o výsledcích jeho nedávné návštěvy SRN.⁴²⁴ Přemysl Janýr napsal v srpnu 1983 zahraničnímu tajemníkovi SPD Dingelsovi dopis, ve kterém vůbec neskrýval svou nespokojenost s počínáním SPD: *S velkým překvapením jsme přijali 3 obsáhlé zprávy Rudého práva o návštěvě zástupce vedoucího zahraničního oddělení KSČ u SPD a jeho přijetí soudruhem W. Brandtem. Zcela nepochopitelné bylo pro nás v těchto člancích obsažené sdělení, že při této příležitosti byl vypracován návrh dohody o vzájemných konzultacích obou stran. Je to v protikladu s dosavadním vyhlášením SPD o situaci v Československu, zejména v souvislosti s hrubým a trvalým porušováním lidských práv pražským režimem a se skutečností, že tento režim vězní celou řadu přívrženců demokratického socialismu, především mluvčího Charty 77 dipl. ing. Rudolfa Battěka.*⁴²⁵ Písemná dohoda o spolupráci mezi SPD a KSČ nakonec nikdy nevznikla. Tehdejší československý velvyslanec v Bonnu Dušan Spáčil ve svých pamětech později potvrdil, že si vedení SPD, na rozdíl od ÚV KSČ, vznik takovéto dohody nepřálo.⁴²⁶ Je pravděpodobné, že toto rozhodnutí bylo učiněno právě s ohledem na československý exil a domácí disent. Teprve okolnosti Brandtovy odložené návštěvy ČSSR byly pro exilové sociální demokraty dostatečným důkazem, že „druhá fáze Ostpolitik“ není přechodem na „sovětské pozice“. *Bravo, že Willy Brandt dodržel své slovo a do Prahy nepojede, dokud bude Battěk sedět za mřížemi. [Jeho] dopis mistru Seifertovi byl prvotřídní, samozřejmě jsme ho zveřejnili, napsal šéfredaktor Práva lidu Jiří Loewy v prosinci 1984 Dingelsovi.*⁴²⁷

---

⁴²³ ČSDS, fond Karel Hrubý, sig. 139, *Ota Filip: Budeme mlčet?, 19. 10. 1983.*

⁴²⁴ Oboustranně prospěšné kontakty mezi KSČ a SPD. *Rudé právo*. 1983, č. 141, s. 7.

⁴²⁵ ČSDS, fond Karel Hrubý, sig. 139, *Dopis Přemysla Janýra Hansi-Eberhardu Dingelsovi ze dne 17. 8. 1983.*

⁴²⁶ SPÁČIL, Dušan. *My z Černína: paměti československého diplomata*. Praha: Periskop, 1995, s. 273.

⁴²⁷ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 12164, *Brief von Jiří Loewy an Hans-Eberhard Dingels, 3. 12. 1984.*

V 80. letech posilovala SPD také své kontakty s bývalými reformními komunisty sdruženými kolem časopisu *Listy*.⁴²⁸ Za velkého zájmu sdělovacích prostředků proběhlo v lednu 1985 „informativní“ setkání Willyho Brandta s delegací *Listů*, ve které byli kromě Jiřího Pelikána také Zdeněk Mlynář, Adolf Müller a Zdeněk Hejzlar. Němečtí historici Bernd Rother a Wolfgang Schmidt k tomu dodávají, že pomoc, kterou SPD v 80. letech *Listům* poskytovala, nebyla pouze „ideová“, ale také finanční.⁴²⁹ To se samozřejmě nelíbilo československým sociálním demokratům. Jejich *Právo lidu*, které v průběhu 80. let zvětšovalo svůj náklad i stránkový rozsah, bylo i nadále plně závislé na finanční podpoře od Friedrich-Ebert-Stiftung. Napjaté vztahy mezi československými sociálními demokraty a bývalými reformními komunisty se promítly také do přípravy setkání předsedy SPD se zástupci ČSSD, které proběhlo v březnu 1986. Hans-Eberhard Dingels tehdy Brandtovi doporučil zaujmout následující stanovisko: *Co se týče „Listů“, mělo by našim přátelům být řečeno, že kontakty s touto skupinou nijak nezpochybňují naši solidaritu s československými sociálními demokraty*.⁴³⁰ Schůzka s Brandtem, které se zúčastnili Karel Hrubý, Mirka Ochová, Ivan Pfaff a Jiří Loewy, nakonec pro zástupce ČSSD dopadla nad očekávání dobře. Kromě záležitostí Socialistické internacionály se debatovalo zejména o reformě západoněmeckých azylových zákonů. *Právo lidu* popsalo stanovisko předsedy SPD k tomuto problému následovně: *Willy Brandt prohlásil, že SPD bude i nadále klást rozhodný odpor proti všem pokusům o podkopání azylového práva pro všechny skutečné politické uprchlíky. Strana bude i v budoucnu všemožně podporovat rovnoprávnou integraci cizinců*.⁴³¹ Dobré vztahy s vedením exilové ČSSD se pokoušel udržovat také nový předseda SPD Hans-Jochen Vogel, který se poprvé sešel s Karlem Hrubým a jeho spolupracovníky v lednu 1988.⁴³² Veskrze kladný vztah měl k československému exilu také Johannes Rau, neúspěšný kandidát SPD na kancléře ve spolkových volbách konaných v lednu 1987. Sociální demokrat, evangelík a také velký obdivovatel české reformace Johannes Rau poskytl na konci roku 1986, tedy těsně před volbami, rozhovor *Právu lidu*, ve kterém svou představu o Ostpolitik popsal následovně:

---

⁴²⁸ Více ke vzniku a činnosti „skupiny Listy“: RAŠKA, Francis, D. *(Dlouhá cesta k vítězství): československá exilová hnutí po roce 1968*. Praha: Academia, 2015, s. 74–104.

⁴²⁹ ROTHER, Bernd, SCHMIDT, Wolfgang. Einleitung. Gemeinsame Sicherheit. Internationale Beziehungen und deutsche Frage 1982–1992. In: BRANDT, Willy, FISCHER, Frank, ed. *Berliner Ausgabe. Bd. 10, Gemeinsame Sicherheit. Internationale Beziehungen und deutsche Frage 1982–1992*. Bonn: Dietz, 2009, s. 42–43.

⁴³⁰ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11930, *Vermerk an Willy Brandt: Gespräch mit der tschechoslowakischen Sozialdemokratie am 6. März 1986*.

⁴³¹ Čs. sociální demokraté u Willyho Brandta. *Právo lidu*. 1986, č. 1, s. 1.

⁴³² LUŽA, 2001, s. 181.

*Už první sociálně demokratický prezident Spolkové republiky Gustav Heinemann řekl v roce 1958, že je naším úkolem, naší výzvou budoucnosti, spojit rozhodné NE vůči společenskému systému států Varšavské smlouvy s dobrými sousedskými vztahy.*⁴³³

Poměrně neobvyklým příkladem pomoci SPD československému exilu byl případ slovenského historika Jána Mlynárika. Ten nebyl pouze autorem, který pod pseudonymem Danubius v roce 1978 publikoval své slavné „teze k vysídlení sudetských Němců“, ale také aktivním členem Charty 77. Mlynárik byl v roce 1981 zatčen a o rok později přinucen k vystěhování do západního Německa, kde v následujících letech pracoval pro Rádio Svobodná Evropa a další rozhlasové stanice. Když byl v roce 1981 zatčen a umístěn do vazby, Státní bezpečnost mu zabavila jeho rozsáhlý archiv. Prezident Gustáv Husák a předseda Federálního shromáždění Alois Indra byli pravděpodobně velmi překvapeni, když na jaře 1987 obdrželi dopis od místopředsedkyně Spolkového sněmu Annemarie Rengerové, která je touto cestou požádala, aby československé úřady odcizené materiály Mlynárikovi vrátily, neboť je potřebuje pro svou vědeckou činnost.⁴³⁴ Federální ministerstvo zahraničních věcí doporučilo žádosti nevyhovět. Interní vyjádření FMZV, které bylo na konci dubna 1987 doručeno Kanceláři prezidenta republiky, obsahuje následující „charakteristiku“ Jána Mlynárika: *Podle neúplných informací 4. t. o. FMZV [4. teritoriálního odboru Federálního ministerstva zahraničních věcí] jde o nepřátelsky smýšlejícího bývalého občana z ČSSR, který ještě v době pobytu v ČSSR zasílal pod pseudonymem „Danubius“ do západoněmeckého tisku pomlouvačné články o ČSSR (např. k problematice odsunu sudetských Němců).*⁴³⁵

K desátému výročí založení Charty 77 napsal Willy Brandt text, který byl v prosinci 1986 publikován pod názvem *Charta 77 je apelem na svědomí lidstva* (Charta 77 ist eine Mahnung an das Gewissen der Welt). Předseda SPD se v něm znovu zamýšlel nad spojitostí mezi politikou uvolňování mezinárodního napětí a lidskými právy: *Pouze v Evropě, kde se výsledky helsinské konference mohly stát nejenom symbolem, ale i skutečností, se akce nenásilného občanského odporu proti státní zvěli v komunistických státech staly legitimní zbraní v boji za spravedlivější společnost. To si musí uvědomit ti,*

---

⁴³³ Interview Práva lidu: Kandidát na úřad kancléře. *Právo lidu*. 1986, č. 4, s. 2.

⁴³⁴ AMZV, fond Teritoriální odbory-obyčejné (dále jen TO-O), 1980–1989 NSR, neuspořádané, *Dopis Annemarie Rengerové Gustávu Husákovi ze dne 26. března 1987.*

⁴³⁵ Tamtéž, NSR – *dopis místopředsedkyně Spolkového sněmu prezidentovi ČSSR (a jeho přílohy) ze dne 22. 4. 1987.*

kteří neustále poukazují na Chartu, komunismus po právu pranýřují jako nedemokratický, ale nesvobodu v jiných částech světa chtějí zametat pod koberec, protože kvůli svému konzervatismu mají na očích ideologické klapky. Kdo je pro Chartu 77, nesmí být slepý na pravé oko.⁴³⁶ Willy Brandt zkrátka nepřemýšlel o nedodržování lidských práv jako o problému východoevropském, ale důsledně jako o problému globálním. V knize *Organizované šílenství* (Der organisierte Wahnsinn), která poprvé vyšla v roce 1985, napsal: *Právo na život je nejzákladnějším lidským právem. Porušují ho především ti, kteří nedokážou zachránit děti a dospělé před vyhladověním. To by mělo být zdůrazněno vždy, když je řeč o lidských právech. Co znamenají svoboda, spravedlnost a důstojnost pro někoho, kdo uléhá do postele a neví, zda bude mít zítra čím se nasytit? Jinými slovy: sociální a liberální lidská práva patří k sobě.*⁴³⁷ Je vcelku pochopitelné, že českoslovenští exulanti na Západě a členové Charty 77 měli v tomto ohledu poněkud jinak nastavené priority. Pro ně byla otázka lidských práv především otázkou evropskou.

Aktivity západoevropského „mírové hnutí“, ke kterému se v 80. letech hlásila řada funkcionářů i řadových členů SPD, byly v prostředí československého disentu přijímány se smíšeným pocitem. Václav Havel tento oboustranně ambivalentní vztah precizně analyzoval ve své esejí *Anatomie jedné zdrženlivosti* z roku 1985: *Především je třeba si uvědomit, že slovo „mír“ bylo v naší části světa zbaveno obsahu. V Československu už třicet sedm let visí na všech možných i nemožných místech hesla jako „Buduj vlast, posílíš mír“, „SSSR – záruka světového míru“, „Za další rozvoj mírové práce našeho lidu“ atd. atd. [...] Už třicet sedm let je zkrátka „boj za mír“ neodmyslitelnou součástí ideologické fasády systému, v němž žijeme. [...] Lze se za těchto okolností divit, že toto slovo budí u zdejších lidí nedůvěru, skepsi, posměch a odpor? Není to odpor k míru jako takovému. Je to odpor k té pyramidě lží, jejíž tradiční součástí toto slovo je.*⁴³⁸ Havel navíc nemohl opomenout prostý fakt, že občanské iniciativy na Východě pracovaly v naprosto odlišných podmínkách než členové západoevropského „mírového hnutí“: *[...] musím upozornit na něco, na co se občas trochu zapomíná: že jakýkoli – i docela plachý – projev nesouhlasu s vládní politikou v tak citlivém bodě, jakým je obrana, je u nás nekonečně nebezpečnější než na Západě. [...] Západní mírové hnutí má reálný vliv na jednání*

---

⁴³⁶ AdsD der FES, fond Willy-Brandt-Archiv, Publizistische Äußerungen 1933–1992 (A 3), sig. 1033, *Mitteilung für die Presse: Charta 77 ist eine Mahnung an das Gewissen der Welt*, 26. 12. 1986.

⁴³⁷ BRANDT, Willy. *Der organisierte Wahnsinn: Wettrüsten und Welthunger*. Köln: Kiepenheuer und Witsch, 1985, s. 217.

⁴³⁸ HAVEL, Václav. *Anatomie jedné zdrženlivosti*. In: HAVEL, Václav a PREČAN, Vilém, ed. *Do různých stran: eseje a články z let 1983–1989*. Praha: Lidové noviny, 1990, s. 66–67.

*parlamentů a vlád. A vězení neriskuje. Zde se vězení riskuje. A vliv na rozhodování vlády je – aspoň v tomto bodě – nulový.*⁴³⁹ Havlova vize „ideálního“ bezpečnostního uspořádání Evropy přitom ve své podstatě nebyla příliš vzdálená představám Willyho Brandta a Egona Bahra. Byla možná dokonce ještě radikálnější: [...] *jedinou smysluplnou cestou ke skutečnému evropskému míru, ne tedy jen k nějakému stavu ozbrojeného příměří nebo „neválky“, je cesta zásadní proměny politických realit, které dnešní krizi zakládají. Taková cesta by vyžadovala, aby se obě strany radikálně rozešly s politikou obrany a upevňování statu quo, tj. rozdělení Evropy do bloků, a s politikou mocenských či velmocenských „zájmů“ a aby všechno své úsilí podřídily něčemu docela jinému: ideálu demokratické Evropy jako přátelského společenství svobodných a nezávislých národů. Mír v Evropě dnes neohrožuje perspektiva změny, ale naopak existující stav.*⁴⁴⁰

Za nejvýznamnější příklad myšlenkového „průsečíku“ mezi Chartou 77 a SPD v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky může být považována *Pražská výzva* z roku 1985. Dokument, který podepsalo celkem 45 signatářů Charty 77 včetně Václava Havla a Jiřího Hájka, byl původně koncipován jako dopis adresovaný mírovému kongresu v Amsterdamu. Na vzniku textu měl zásadní podíl zejména tehdejší mluvčí Charty 77 Jiří Dienstbier. Římskokatolický kněz Václav Malý, který výzvu také podepsal, připomíná v souvislosti s jejím vznikem také roli Jaroslava Šabaty, jedné z nejvýraznějších postav „levicového křídla“ Charty: *Rád dosvědčuji, že byl prvním mužem v Chartě 77, který nás přesvědčil, že je třeba jasně vyjádřit naši vizi propojenosti demokratické Evropy se sjednocením Německa.*⁴⁴¹

Návrhy obsažené v *Pražské výzvě* byly více než ambiciózní: *Navrhněme tedy, aby Severoatlantický pakt a Varšavská smlouva zahájily co nejdříve jednání o rozpuštění svých vojenských organizací, o stažení a odstranění všech jaderných zbraní v Evropě instalovaných či na Evropu namířených a o odchodu vojenských jednotek USA a SSSR z území jejich evropských spojenců. Součástí dohody by mělo být snížení stavů armád všech stran na evropském kontinentu na úroveň, která by vylučovala obavy kohokoliv z možného přepadení.*⁴⁴² Ve Spolkové republice vzbudila *Pražská výzva* velkou pozornost zejména proto, že obsahovala principiální souhlas se znovusjednocením Německa:

---

⁴³⁹ Tamtéž, s. 69–70.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 84.

⁴⁴¹ MALÝ, Václav. Muž naděje... In: ŠABATA, Jan, ed. *Když se řekne Šabata: opožděný sborník k 70. narozeninám Jaroslava Šabaty*. Brno: Doplněk, 1998, s. 70.

⁴⁴² Dokument Charty 77 č. 5/85 *Pražská výzva*. In: *Informace o Chartě 77*. 1985, č. 4 [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/INFOCH_04_1985.pdf

*Přiznejme však otevřeně Němcům právo svobodně se rozhodnout, zda a v jakých formách chtějí spojení svých dvou států v jejich dnešních hranicích.*⁴⁴³

Myšlenky obsažené v *Pražské výzvě* Jiří Dienstbier dále rozvinul ve své slavné eseji *Snění o Evropě* z roku 1986 a ve stati nazvané *Očima Středoevropana* (Mit den Augen eines Mitteleuropäers), kterou v roce 1988 otiskl časopis *Neue Gesellschaft: Frankfurter Hefte*. Oba texty se v řadě bodů překrývaly s ideou „evropeizace Evropy“, kterou SPD přijala za svou již na počátku 80. let: *Vývoj směrem k evropské integraci nesmí být současně namířen proti Sovětskému svazu nebo Spojeným státům. Evropa musí mít zájem na pokroku v sovětsko-amerických vztazích. Evropa ale současně musí být schopna artikulovat své vlastní zájmy – nikoliv zájmy národní, třídní nebo regionální, nýbrž společné, tedy celoevropské.*⁴⁴⁴ Dienstbierovo stanovisko k „německé otázce“ zůstalo ve druhé polovině 80. let neměnné: *Cílem je zboření berlínské zdi, nejprve v hlavách a pak i ve skutečnosti.*⁴⁴⁵

Významnou předeheurou revolučního roku 1989 byla tzv. svíčková demonstrace za dodržování náboženských a občanských práv, která proběhla 25. března 1988 v Bratislavě. Pokojná manifestace několika tisíc slovenských křesťanů byla bez objektivních bezpečnostních důvodů násilně rozehnána příslušníky Veřejné bezpečnosti. Poslanecký klub SPD ve Spolkovém sněmu vydal 12. dubna 1988 k bratislavským událostem prohlášení, které následně otisklo také exilové *Právo lidu*: *Zatýkáním a použitím násilí nelze natrvalo potlačit oprávněné požadavky katolíků v ČSSR. Manifestace z 25. března 1988 znovu dokumentovala, že lidé v Československu berou vážně právo na svobodné vykonávání náboženské víry, které také potvrdila jejich vláda v závěrečném aktu z Helsinek. My, sociální demokraté, stejně jako Německá biskupská konference solidarizujeme s požadavky více než 400 tisíc katolických věřících v ČSSR. Právo na náboženskou svobodu je jedním ze základních lidských práv, a my vyzýváme vládu ČSSR, aby katolíkům toto právo poskytla.*⁴⁴⁶

---

⁴⁴³ Tamtéž.

⁴⁴⁴ DIENSTBIER, Jiří. Mit den Augen eines Mitteleuropäers: Eine Strategie für Europa. In: *Neue Gesellschaft: Frankfurter Hefte*. 1988, č. 4, s. 388.

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 389.

⁴⁴⁶ SPD podporuje požadavky čs. katolíků. *Právo lidu*. 1988, č. 2, s. 1.

4.4. Odzbrojovací iniciativy, pracovní skupiny a společné semináře: SPD a KSČ v letech 1985–1989

V letech 1983–1985 probíhala spolupráce mezi SPD a KSČ výhradně na úrovni „informativních setkání“ mezi funkcionáři obou stran. Žádné společné pracovní skupiny v této době ještě neexistovaly. V tomto ohledu KSČ poněkud zaostávala třeba za KSSS nebo SED, které vedly dialog s SPD v rámci pracovních skupin k bezpečnostním otázkám již od roku 1984. Změna nastala až v roce 1985 v souvislosti s návštěvou Willyho Brandta v ČSSR. Různé formy institucionalizované spolupráce, které v letech 1985–1989 mezi SPD a KSČ existovaly, by mohly být rozděleny do tří základních kategorií: odzbrojovací iniciativy, stálé pracovní skupiny a společné semináře.

První odzbrojovací iniciativou byl návrh na vznik evropské zóny bez chemických zbraní. Debata o projektu, který vycházel ze závěrů Palmeho komise, probíhala nejprve mezi SPD a SED. Výsledkem jednání, která od července 1984 do června 1985 střídavě probíhala v Bonnu a ve východním Berlíně, byl dokument s názvem *Rámec pro dohodu o vytvoření zóny bez chemických zbraní v Evropě*. V podstatě se jednalo o návrh mezinárodní dohody, která by signatáře zavazovala k úplné rezignaci na vlastnění, výrobu a šíření chemických zbraní. Ke smlouvě teoreticky mohl přistoupit každý evropský stát. Egon Bahr ale již v dubnu 1984 během své návštěvy ČSSR naznačil, že přáním SPD je, aby zakládajícími členy této zóny byly oba německé státy a Československo.⁴⁴⁷ Oficiální stanovisko KSČ k tomuto projektu bylo od počátku kladné. Skutečnost ale byla pravděpodobně o něco komplikovanější. Tehdejší československý velvyslanec v NDR Pavel Sadovský ještě v prosinci 1984 ve zprávě adresované FMZV konstatoval, že SED zahájila jednání s SPD: *aniž by tento krok konzultovala s dalšími státy VS [Varšavské smlouvy] (kromě SSSR), ačkoliv se jich bezprostředně dotýká, zejména ČSSR*.⁴⁴⁸ Později se ale podobné výtky směrem k východnímu Berlínu již nevyskytovaly, neboť vznik projektu byl plně v souladu s novou „odzbrojovací rétorikou“ SSSR. Byl to ostatně právě Michail Gorbačov, který v únoru 1986 na XXVII. sjezdu KSSS ohlásil program úplné likvidace zbraní hromadného ničení do konce 20. století.⁴⁴⁹ KSČ svou podporou zóny bez

---

⁴⁴⁷ AMZV, fond TO-O, 1980–1989 NSR, neuspořádané, *Iniciativa SED a SPD k vytvoření zóny bez CHZ v Evropě*, 24. 7. 1985.

⁴⁴⁸ AMZV, fond TO-T, 1980–1989 NDR, karton č. 1, *Rozhovory SED-SPD o vytvoření pásma bez chemických zbraní ze dne 21. 12. 1984*.

⁴⁴⁹ GORBAČOV, Michail. Politická zpráva Ústředního výboru KSSS XXVII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu přednesená generálním tajemníkem ÚV KSSS soudruhem Michaiilem

chemických zbraní jistě sledovala i další strategické cíle. Jak již v roce 1984 konstatoval velvyslanec Sadovský, iniciativa by mohla: [...] *podpořit protestní hnutí v západní Evropě a zejména v NSR proti skladování amerických chemických zbraní na území NSR* [...].⁴⁵⁰

13. května 1986 proběhla v Praze společná schůzka zástupců SPD, KSČ a SED, které se zúčastnili Egon Bahr a Karsten Voigt (za SPD), Vasil Biľak (za KSČ) a Hermann Axen (za SED). Hlavním výstupem z tohoto setkání bylo společné prohlášení, které obsahovalo výzvu k odstranění chemických zbraní ze střední Evropy a zákaz rozmístování nových: *Stáhnout zastaralé chemické zbraně ze států obou paktů ležících v srdci Evropy a zabránit tomu, aby byly na jejich místě rozmístěny nové chemické zbraně, které takřka nelze kontrolovat, je v zájmu celé Evropy.*⁴⁵¹ Zástupci tří stran se v prohlášení obraceli také na vlády několika dalších evropských zemí (Polsko, Maďarsko, Dánsko, Nizozemsko, Belgie, Lucembursko) a vyzývali je, aby se k iniciativě připojily. Na tiskové konferenci v hotelu Intercontinental Egon Bahr prohlásil, že pokud SPD vyhraje příští spolkové volby, projekt zóny bez chemických zbraní bude jednou z jejích hlavních zahraničněpolitických priorit: *Již jsme prohlásili, že v případě převzetí vlády bude patřit k bezprostředním opatřením prvních sto dnů, že začneme projekt pásma bez chemických zbraní okamžitě realizovat s cílem, abychom z něho vytvořili mezinárodně právní závaznou smlouvu. Jsem toho názoru, že by to bylo možné v poměrně krátké době.*⁴⁵²

SPD zůstala po volbách konaných v lednu 1987 stranou opoziční. Sociální demokraté se ale přesto myšlenky na prosazení zóny bez chemických zbraní nevzdali. Projekt se znovu dostal do centra pozornosti evropských sdělovacích prostředků v dubnu 1988, kdy předsednictvo SPD, ÚV KSČ a ÚV SED vydaly další společné prohlášení adresované vládám SRN, ČSSR a NDR, ve kterém je vyzývaly k okamžitému odstranění všech chemických zbraní. V prohlášení bylo zopakováno také to, co stálo již v návrhu SPD a SED z roku 1985, tedy že iniciátoři projektu nepovažují vytvoření středoevropské zóny

---

Sergejevičem Gorbačovem dne 25. února 1986. In: *XXVII. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu: 25. února – 6. března 1986*. Praha: Svoboda, 1987, s. 68.

⁴⁵⁰ AMZV, fond TO-T, 1980–1989 NDR, karton č. 1, *Rozhovory SED-SPD o vytvoření pásma bez chemických zbraní ze dne 21. 12. 1984*.

⁴⁵¹ Prohlášení k vytvoření pásma bez chemických zbraní ve střední Evropě. *Rudé právo*. 1986, č. 111, s. 1.

⁴⁵² Odstranit ze střední Evropy chemické zbraně (Odpovědi na otázky novinářů). *Rudé právo*. 1986, č. 111, s. 7.

bez chemických zbraní za svůj konečný cíl, nýbrž za pouhý předstupeň jejich globálního zákazu.⁴⁵³

Šance na realizaci tohoto projektu byly od počátku mizivé. SPD rozhodně nemohla spoléhat na podporu ze strany Kohlovy křesťansko-liberální spolkové vlády, o administrativě prezidenta Reagana ani nemluvě. Ronald Reagan dokonce v roce 1987 podepsal zákon, který předpokládal likvidaci starých amerických chemických zbraní a jejich nahrazení modernějšími tzv. binárními zbraněmi. Přitom přesně před tímto krokem varovali zástupci SPD, KSČ a SED na své pražské schůzce v květnu 1986. Přesto nelze popřít, že tato iniciativa aspoň přispěla ke zvýšení evropského povědomí o problému existence chemických zbraní. Dokonce by se dalo říct, že SPD s touto iniciativou tak trochu předběhla svou dobu. Již o jednu dekádu později, tedy v roce 1997, vstoupila v platnost mezinárodní konvence zakazující chemické zbraně, ke které postupně přistoupila naprostá většina členských států OSN.

Velmi podobným způsobem vznikl také projekt „bezatomového koridoru“ ve střední Evropě. Příslušná pracovní skupina složená ze zástupců SPD a SED zahájila svou činnost v roce 1985 na základě dohody mezi Willym Brandtem a Erichem Honeckerem. Výsledkem její práce byl dokument nazvaný *Zásady pro koridor bez jaderných zbraní ve střední Evropě*, který 21. října 1986 na společné tiskové konferenci v Bonnu zveřejnili Egon Bahr a Hermann Axen. Návrh počítal s vytvořením 300 kilometrů širokého středoevropského koridoru bez jaderných zbraní, který by se rozkládal podél železné opony na území SRN, NDR a ČSSR.⁴⁵⁴ Vedoucí funkcionáři KSČ včetně budoucího generálního tajemníka strany Miloše Jakeše⁴⁵⁵ deklarovali ochotu zapojit se do tohoto projektu ještě dříve, než byl v říjnu 1986 oficiálně představen veřejnosti.⁴⁵⁶ Důvody byly v podstatě stejné jako v případě zóny bez chemických zbraní. Iniciativa měla vytvořit určitý tlak na supervelmoci. Pravděpodobně nebylo náhodou, že projekt byl zveřejněn jenom několik málo dnů po neúspěšném americko-sovětském summitu v Reykjavíku. Již v září 1986 napsal Erich Honecker Gustávu Husákovi dopis, ve kterém přepokládaný přínos iniciativy, aspoň tedy z pohledu Varšavské smlouvy, popsal následovně: *Ve své*

---

⁴⁵³ SPD Pressemitteilung Nr. 292 vom 5. 4. 1988. In: Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <http://library.fes.de/cgi-bin/pdpdf.pl?d=39&f=397&l=398>

⁴⁵⁴ AMZV, fond TO-T, 1980–1989 NDR, karton č. 7, *Zpráva o jednání SED a SPD o vytvoření pásma bez atomových zbraní ve střední Evropě ze dne 23. 10. 1986.*

⁴⁵⁵ Miloš Jakeš (1922–2020) byl v letech 1981–1987 tajemníkem ÚV KSČ pro ekonomické otázky. V roce 1987 nahradil Gustáva Husáka ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ.

⁴⁵⁶ AdsD der FES, fond SPD-PV, sig. 11986, *Besuch von Dr. Miloš Jakeš, Mitglied des Präsidiums der KPTsch und Sekretär für Wirtschaft und Industrie, vom 5.–7. Oktober 1986 in Bonn.*

*aktuálnosti a konkrétnosti je zvláště vhodná k tomu, aby se politické ovzduší v Evropě i nadále ovlivnilo v náš prospěch. Její obsah dá bezpochyby mírovému hnutí v NSR a dalších západoevropských zemích silný impuls k jejich boji o vojenské uvolnění na dělicí čáře mezi socialismem a kapitalismem v Evropě. Politicky dále zatlačí do defenzivy nejagresivnější imperialistické síly a posílí naši ofenzivu.*⁴⁵⁷

Návrh na vznik „pásma důvěry, spolupráce a dobrých sousedských vztahů na linii dotyku Varšavské smlouvy a Severoatlantické aliance“ byl jedinou původně československou odzbrojovací iniciativou. Jelikož s tímto návrhem v únoru 1988 poprvé vystoupil generální tajemník ÚV KSČ Miloš Jakeš, bývá někdy také nazýván „Jakešovou iniciativou“. Jednalo se o poměrně komplexní projekt, který předpokládal nejen „zředění“ vojenského napětí ve střední Evropě, ale také rozšíření vzájemné obchodní výměny a posílení spolupráce v oblasti ochrany životního prostředí.⁴⁵⁸ Základním problémem „Jakešovy iniciativy“ bylo velmi obecné formulování jejích cílů. Třeba konkrétní podoba její vojenské části byla předmětem jednání mezi Prahou a Moskvou ještě v září 1989.⁴⁵⁹ Zástupci SPD a KSČ o této iniciativě sice při různých příležitostech často diskutovali, ale bez konkrétních výsledků. Jiří Dienstbier publikoval v dubnu 1988 v samizdatových *Lidových novinách* článek, ve kterém Jakešovo „pásma důvěry“ označil za nedůvěryhodný projekt, který nemůže reálně změnit životní podmínky občanů ČSSR: *Jakešovu plánu může někdo v cizině stěží věřit, je-li ihned kompromitován praxí skupin rozhodujících v Československu o výkonu moci.*⁴⁶⁰

Stálá pracovní skupina pro životní prostředí vznikla v roce 1985. Její členové se zpravidla scházeli v počtu deseti lidí (pět za SPD, pět za KSČ) a pod vedením Volkera Hauffa a Vladimíra Vedry debatovali o různých ekologických tématech. Bepochyby se jednalo o nejzajímavější projekt, který v rámci spolupráce mezi SPD a KSČ vznikl. Otázky ochrany životního prostředí zde nebyly řešeny pouze na teoretické, ale i na praktické úrovni. Příkladem může být třeba návrh na vznik společného západoněmecko-

---

⁴⁵⁷ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. P 16/86, bod 24, *Informace o dopisu s. Ericha Honeckera obsahujícího návrh na vytvoření koridoru bez jaderných zbraní ve střední Evropě 23. září 1986.*

⁴⁵⁸ LEŠKA, Vladimír. Ústav mezinárodních vztahů v poslední dekádě totality. In: DRULÁK, Petr a kol. *50. let českého výzkumu mezinárodních vztahů: od ÚMPE k ÚMV.* Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2007, s. 159.

⁴⁵⁹ AMZV, fond TO-T, 1980–1989 SSSR, karton č. 3, *Informace o československo-sovětských konzultacích k vojenské části čs. iniciativy na vytvoření pásma důvěry, spolupráce a dobrých sousedských vztahů na linii dotyku států VS a NATO ze dne 4. 9. 1989.*

⁴⁶⁰ Pásma důvěry. *Lidové noviny.* 1988, č. 4, s. 1.

československého podniku na výrobu odsířovacích zařízení pro uhelné elektrárny, který byl výsledkem v pořadí druhého setkání skupiny v květnu 1987.⁴⁶¹ Velmi intenzivně se debatovalo také o mírovém využití jaderné energie. Stanoviska obou stran přitom byla naprosto rozdílná. Zástupci SPD považovali jaderné elektrárny za velké bezpečnostní riziko. Ekologičtější alternativou pro ně byly odsířené uhelné elektrárny a obnovitelné zdroje energie. Pro KSČ byla podpora výstavby nových jaderných elektráren naopak jedním z pilířů energetické politiky ČSSR. Na tom se nic nezměnilo ani po havárii v černobylské jaderné elektrárně v dubnu 1986. Energetická politika byla dokonce jedním z hlavních témat návštěvy Miloše Jakeše v SRN v říjnu 1986. [...] *perspektivně bude třeba atomovou energii opustit a soustředit se na jiné zdroje*, prohlásil tehdy v rozhovoru s Jakešem předseda SPD Brandt.⁴⁶²

Stálá pracovní skupina československých a německých historiků ustavená v roce 1986 nestihla za krátkou dobu své existence zveřejnit rozsáhlejší vědecké výstupy. Hlavním tématem výzkumu, který po organizační stránce zaštiťovaly Friedrich-Ebert-Stiftung a Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ, byly dějiny dělnického hnutí v meziválečném Československu. Pravděpodobně mimo rámec této spolupráce proběhla na podzim 1988 v Brémách západoněmecko-československá konference historiků k 50. výročí mnichovské dohody. Akci uspořádala Německo-československá společnost (Deutsch-Tschechoslowakische Gesellschaft, zkráceně DTG), která byla po personální stránce úzce provázána s SPD.⁴⁶³ Nedošlo ani k rozvinutí „ideologického dialogu“ na stránkách časopisů *Neue Gesellschaft* a *Nová mysl*, který Peter Glotz nabídl KSČ již v roce 1984. Českoslovenští komunisté se poměrně oprávněně obávali, že by do něj SPD chtěla zapojit i bývalé reformní komunisty z roku 1968.⁴⁶⁴ Návrh Karstena Voigta na vznik semináře, jehož výstupem by mohl být dokument podobný *Sporu ideologií*, se u KSČ taktéž neseťkal s kladnou odezvou.⁴⁶⁵

---

⁴⁶¹ NA ČR, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – sekretariát 1986–1989 (dále jen KSČ-ÚV-02/4), sv. S 29/87, k info 2, *Informace o druhém jednání stálé pracovní skupiny Komunistické strany Československa a Sociálně demokratické strany Německa v oblasti životního prostředí, 1987.*

⁴⁶² NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. P 18/86, bod 14, *Informace o pracovní návštěvě člena předsednictva a tajemníka ÚV KSČ s. M. Jakeše v Německé spolkové republice ze dne 20. října 1986.*

⁴⁶³ DTG později iniciovala také vydání sborníku obsahujícího příspěvky z této konference: GLOTZ, Peter, ed. *München 1938: das Ende des alten Europa*. Essen: Hobbings, 1990.

⁴⁶⁴ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/4, sv. S 29/87, k info 3, *Informace o návštěvě s. M. Štefaňáka v NSR na pozvání mezinárodního tajemníka SPD H.-E. Dingelse, 1986.*

⁴⁶⁵ NA ČR, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1986–1989 (dále jen KSČ-ÚV-02/1), sv. P 67/88, bod 3, *Zpráva o návštěvě člena předsednictva a tajemníka ÚV KSČ s. Fojtíka v NSR ze dne 20. dubna 1988.*

Na počátku roku 1989 došlo ze strany SPD k dočasnému přerušení veškeré spolupráce s KSČ. Prvním důvodem tohoto rozhodnutí byla neúčast Jiřího Hájka na oslavě 75. narozenin Willyho Brandta, kterou v Bonnu uspořádal spolkový prezident Richard von Weizsäcker (CDU). Ačkoliv Hájek dostal oficiální pozvánku, československé úřady jeho žádost o vycestování do SRN zamítly, což Willy Brandt i Richard von Weizsäcker neopomněli zmínit v projevech, které během oslavy zazněly.⁴⁶⁶ Podobná situace se v letech 1988–1989 opakovala několikrát. Již v březnu 1988 zorganizovala Friedrich-Ebert-Stiftung v Bonnu mezinárodní seminář na téma „uvolňování mezinárodního napětí a lidská práva“, kam byli kromě západoevropských sociálních demokratů a mírových aktivistů pozváni také zástupci východoevropských opozičních hnutí. Jiří Hájek povolení k cestě do SRN nedostal, ale na akci mohla vystoupit aspoň jeho manželka, která přečetla text, jenž si její muž pro tento seminář připravil. Stejná situace se opakovala v březnu 1989, kdy se v Bonnu konal seminář *Demokratické reformy a evropská bezpečnost*. Zatímco polská Solidarita a maďarské opoziční hnutí mohly na akci vyslat početné delegace, z ČSSR a NDR opět nikdo nepřišel. Václav Havel byl v této době znovu ve vězení a Jiří Hájek, jako obvykle, nedostal povolení k výjezdu do SRN.⁴⁶⁷

Druhým důvodem dočasného přerušení spolupráce byl zásah československých bezpečnostních složek proti organizátorům a účastníkům tzv. Palachova týdne. Během série vzpomínkových akcí k dvacátému výročí sebeupálení Jana Palacha, které místy přerostly v občanské nepokoje, bylo v lednu 1989 zadrženo několik stovek lidí. 15. března 1989 vydal Spolkový sněm společné prohlášení všech poslaneckých klubů, ve kterém bylo uvedeno: *Spolkový sněm bere se znepokojením na vědomí, že v nedávné době bylo v ČSSR odsouzeno k odnětí svobody několik občanskoprávních aktivistů: světoznámý spisovatel Václav Havel k devíti měsícům zostřeného žaláře, Ota Veverka a Jana Petrová z Nezávislého mírového sdružení ke dvanácti, respektive k devíti, měsícům vězení, jakož i David Němec, Stanislav Penc, Petr Placák a Alexander Vondra k peněžitým trestům a k podmíněným trestům odnětí svobody v délce několika měsíců.*⁴⁶⁸ Ve stejný den navštívil Horst Ehmke československého velvyslance v Bonnu Dušana

---

⁴⁶⁶ NA ČR, fond Pozůstalost Jiřího Hájka, Osobní korespondence s W. Brandtem 1978–1989, *Dopis Willyho Brandta Jiřímu Hájkovi ze dne 25. ledna 1989*.

⁴⁶⁷ EHMKE, 1994, s. 381–382.

⁴⁶⁸ Plenarprotokoll vom 15. 3. 1989. In: *Deutscher Bundestag, Plenarprotokolle* [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btd/11/042/1104208.pdf>

Spáčila, aby mu sdělil, že pokud se přístup československé vlády k domácímu opozičnímu hnutí nezmění, může to mít vážné důsledky pro dialog mezi SPD a KSČ: [...] *i tyto již konsolidované a zaběhnuté styky budou velmi obtížné.*⁴⁶⁹

Spolupráce mezi SPD a KSČ byla oficiálně obnovena v dubnu 1989, kdy se v bavorském městě Selb konal dvoudenní seminář *Západoevropský vnitřní trh ve světle vztahů Východ–Západ*. Tato akce byla do značné míry reakcí na aktuální dění v Evropě. Státy Evropského hospodářského společenství (EHS) se připravovaly na vznik společného vnitřního trhu, což do budoucna vyžadovalo stanovení nových pravidel pro obchodní výměnu mezi EHS a RVHP. Členka předsednictva SPD Heidemarie Wieczorek-Zeulová při zahájení semináře prohlásila: *Budoucnost Evropy vidí SPD ve vytvoření organizace evropských států po vzoru OAS [Organizace amerických států] na americkém kontinentu. Na tomto pozadí chápe SPD i svou západoevropskou politiku, to znamená, že západoevropská integrace by měla vytvářet prostor pro celoevropskou spolupráci. Z této myšlenky vychází i výzva parlamentářů SPD spolkové vládě, aby vnitřním trhem nevznikla nová „demarkační čára“ v Evropě.*⁴⁷⁰ Důležitým tématem semináře bylo prohlubování spolupráce mezi příhraničními regiony. Zejména se debatovalo o možnostech jejich lepšího dopravního propojení. Účastníci semináře také navštívili místní porcelánku Rosenthal, která spolupracovala s českými podniky na výrobu porcelánu v západních Čechách.⁴⁷¹

Na konci srpna 1989 přijel do Prahy poslanec Spolkového sněmu Hans Büchler (SPD), aby dojednal termín a předběžný program dalšího „ekonomického semináře“. Na základě rozhovorů s tajemníkem ÚV KSČ Jozefem Lenártem a dalšími zástupci aparátu KSČ byl termín druhého setkání stanoven na 16. a 17. listopad 1989. Seminář měl proběhnout v Praze. Výhledově se počítalo i se třetím seminářem, který se měl konat na počátku roku 1990 opět v bavorském Selbu. Büchlerův pobyt v ČSSR se časově kryl s obdobím, kdy do Prahy proudily tisíce občanů NDR, kteří se snažili dostat do budovy velvyslanectví SRN v Lobkovickém paláci a získat tak povolení k vycestování do Spolkové republiky. Büchler se pokoušel přesvědčit funkcionáře KSČ, aby východoněmeckou „uprechlickou

---

⁴⁶⁹ NA ČR, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, KSČ-ÚV-02/1, sv. P 111/89, k info 6, *Informace o rozhovoru velvyslance ČSSR v NSR D. Spáčila s členem předsednictva SPD H. Ehmkem ze dne 15. března 1989.*

⁴⁷⁰ NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/1, sv. P 112/89, k info 12, *Seminář KSČ–SPD v Selbu, 6.–7. 4. 1989.*

⁴⁷¹ Jsme pro kooperaci a dobré sousedství. *Rudé právo*. 1989, č. 82, s. 1.

krizi“ řešili podobně jako Maďarsko, tedy aby otevřeli západní hranice ČSSR a občany NDR nechali odejít do SRN: [...] *pokud by ČSSR projevila stejné humanitární gesto jako MLR [Maďarská lidová republika] vůči občanům NDR, kteří se zdržují na velvyslanectví NSR v Praze, mělo by to „enormní“ význam na vztahové klima NSR–ČSSR.*⁴⁷² Československá vláda ale o takto „velkorysém“ gestu vůbec neuvažovala. Uprchlíky z NDR považovala spíše za „vnitroněmecký problém“, který by si Bonn a východní Berlín měly vyřešit mezi sebou.

Druhý seminář na téma *Západoevropský vnitřní trh ve světle vztahů Východ–Západ* naplánovaný na 16. a 17. listopad 1989 již neproběhl. Předsednictvo SPD znovu přerušilo spolupráci s KSČ na konci října 1989. Hlavními důvody tohoto rozhodnutí byly sílící protivládní demonstrace v ČSSR a také opětovné zatčení Václava Havla, ke kterému došlo 26. října 1989.⁴⁷³ Velvyslanec Spáčil ještě na začátku listopadu 1989 několikrát telefonicky hovořil s Hansem Büchlerem o tom, za jakých podmínek by se „ekonomický seminář“ přeci jen mohl uskutečnit. Podmínky, které mu Büchler sdělil, byly ale pro KSČ v podstatě nepřijatelné. Vedení SPD požadovalo, aby se její delegace mohla v Praze sejít nejenom se zástupci KSČ, ale také s představiteli opozice včetně Václava Havla a Jiřího Hájka. Toto setkání mělo být navíc veřejné, tady za účasti novinářů.⁴⁷⁴ K obnově spolupráce mezi SPD a KSČ tak již nikdy nedošlo.

4.5. SPD a sametová revoluce 1989

Na události 17. listopadu 1989 reagovalo předsednictvo SPD tiskovým prohlášením, které vyšlo v pondělí 20. listopadu: *Jsmo hluboce zasaženi brutálním násilím, které československé bezpečnostní složky 17. listopadu 1989 použily proti pokojné demonstraci českých studentů a občanů Prahy. [...] Československo, které se před více než jednadvaceti lety vydalo na cestu socialismu s lidskou tváří, se nyní v rámci Evropy kvůli své fixaci na starý stalinistický systém ocitlo v postavení mimo hru.*⁴⁷⁵ SPD tímto prohlášením zároveň oficiálně dala najevo, že KSČ již nepovažuje za politickou sílu,

---

⁴⁷² NA ČR, fond KSČ-ÚV-02/4, sv. S 113/89, bod 2, *Seminář KSČ–SPD na téma Západoevropský vnitřní trh ve světle vztahů Východ–Západ (Důvodová zpráva), 1989.*

⁴⁷³ AMZV, fond Telegramy přijaté, ročník 1989, svazek č. 39, číslo jednací 055 034, *Telegram Dušana Spáčila ze dne 1. 11. 1989.*

⁴⁷⁴ Tamtéž, číslo jednací 055 194, *Telegram Dušana Spáčila ze dne 6. 11. 1989.*

⁴⁷⁵ SPD Pressemitteilung Nr. 721 vom 20. 11. 1989. In: Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: <http://library.fes.de/cgi-bin/pdpdf.pl?d=41&f=714&l=715>

kteřá by si v ČSSR mohla udržet mocenský monopol: *Staré a nové občanské iniciativy jsou v Československu mluvčími lidí, kteří se bouří, zejména mládeže. Také v ČSSR je dnes na pořadu dne přechod k demokracii.*⁴⁷⁶

V prosinci 1989 se v Berlíně konal sjezd SPD, na kterém byl přijat nový dlouhodobý program strany (Grundsatzprogramm). Příprava tohoto dokumentu trvala několik let, a tak bylo v podstatě nemožné, aby jeho výsledná podoba plně odpovídala situaci v těsně porevoluční Evropě. Berlínský program přesto obsahoval jednoznačně pozitivní hodnocení událostí roku 1989: *Rychle postupující demokratizace a humanizace společností ve střední, východní a jižní Evropě je nadějí pro celou Evropu.*⁴⁷⁷ Z dnešního pohledu je velmi zajímavé, jak SPD na přelomu let 1989/1990 řešila otázku budoucnosti evropské integrace. Berlínský program ještě stále vycházel z konceptu „společné bezpečnosti“: *Naším cílem je nahradit vojenské pakty evropským mírovým uspořádáním.*⁴⁷⁸ Rozšíření NATO směrem na východ tak pro SPD v této době vůbec nebylo tématem, o kterém by se diskutovalo. Hospodářská spolupráce byla naopak považována za důležitý stabilizační faktor pro celou Evropu: *[Evropské společenství] musí být také připraveno přijmout za členy všechny evropské demokracie a všem zemím východní Evropy nabídnout rozmanité formy úzké spolupráce, aby tak bylo překonáno rozdělení Evropy.*⁴⁷⁹ Předseda SPD Hans-Jochen Vogel ale již v únoru 1990 nastínil ještě odvážnější vizi hospodářské integrace Evropy: *[Evropské společenství] se naopak musí ještě více otevřít spolupráci se státy, které k němu zatím nepatří. To platí pro státy ESVO [Evropské sdružení volného obchodu] stejně jako pro východoevropské státy. V úvahu přicházejí všechny formy spolupráce včetně přistoupení.*⁴⁸⁰

Berlínského sjezdu se jako host zúčastnil také Jiří Hájek. Jeho pozvání bylo velkým symbolickým gestem ze strany SPD. Willy Brandt shodou okolností právě v roce 1989 dokončil své paměti, ve kterých podrobněji vysvětlil, proč ho s Jiřím Hájkem pojilo dlouholeté přátelství: *K mým dobrým známým, ačkoliv jsem ho nikdy nepotkal, patřil Jiří Hájek, ministr zahraničí v Dubčekově éře, jeden z levicových sociálních demokratů, který*

---

⁴⁷⁶ Tamtéž.

⁴⁷⁷ Programm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Beschlossen vom Programm-Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands am 20. Dezember 1989 in Berlin geändert auf dem Parteitag in Leipzig am 17. 4. 1998 [online] [cit. 2021-02-01] Dostupné z: https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Beschluesse/Grundsatzprogramme/berliner_programm.pdf

⁴⁷⁸ Tamtéž.

⁴⁷⁹ Tamtéž.

⁴⁸⁰ AdsD der FES, fond Depositum Hans-Jochen Vogel, Publizistische Äußerungen, sig. 1/HJVA300114, *Die europäische Gemeinschaft und Mittel- und Osteuropa*, 8. 2. 1990.

se po válce připojil ke komunistické straně. On mě znal lépe než já jeho, neboť seděl společně s mým blízkým norským přítelem, žurnalistou a pozdějším státním tajemníkem Olavem Brunvadem v koncentračním táboře Fuhlsbüttel.⁴⁸¹ V prosinci 1989 to bylo teprve podruhé, kdy se Brandt a Hájek setkali osobně. Poprvé se díky shodě několika náhod potkali v červnu téhož roku ve švédském Stockholmu.⁴⁸²

V Československu mezitím došlo k předání moci z rukou KSČ do rukou opozice. Nejvyššími ústavními činiteli země se stali bývalí disidenti, se kterými SPD ještě nedávno udržovala pololegální kontakty. Jiří Dienstbier byl 10. prosince 1989 jmenován ministrem zahraničních věcí ve vládě „národního porozumění“, Václav Havel byl Federálním shromážděním ČSSR zvolen 29. prosince novým prezidentem republiky. Již 2. ledna 1990 podnikl Havel svou první zahraniční cestu, jejímž cílem bylo stále ještě rozdělené Německo. Během jednoho dne navštívil východoněmecký Berlín i západoněmecký Mnichov. V Mnichově se krátce setkal také s Hansem-Jochenem Vogelem a Peterem Glotzem.⁴⁸³ Tato událost ale zůstala zcela na okraji zájmu sdělovacích prostředků, které se zaměřily především na rozhovory prezidenta Havla s kancléřem Kohlem a prezidentem von Weizsäckerem.

Co se týče budoucnosti Německa, Václav Havel a Jiří Dienstbier zastávali po listopadu 1989 názory velmi podobné těm, které byly obsaženy již v *Pražské výzvě* z roku 1985: *Způsob, jak se bude Německo sjednocovat, záleží především na Němcích. [...] Mírumilovného a demokratického státu se nemusí nikdo bát, i kdyby byl sebevětší.*⁴⁸⁴ Jak později výstižně napsal Jiří Dienstbier, co se v roce 1985 jevilo jako „provokace“, stalo se o pět let později skutečností.⁴⁸⁵ Vizi současného rozpuštění NATO a Varšavské smlouvy, která byla v *Pražské výzvě* také obsažena, polistopadová politická reprezentace naopak velmi rychle opustila a Československo se vydalo na cestu hospodářské i vojenské integrace v rámci Západu.

Uvnitř SPD bylo sjednocení Německa naopak předmětem mnoha sporů. Hans-Jochen Vogel se poměrně rychle ztotožnil s názorem kancléře Kohla, že německé jednoty by mělo být dosaženo co nejrychleji. Stejný názor zastával i čestný předseda strany Brandt.

---

⁴⁸¹ BRANDT, 1989, s. 474.

⁴⁸² Tamtéž.

⁴⁸³ První zahraniční cesta. *Rudé právo*. 1990, č. 2, s. 1.

⁴⁸⁴ DIENSTBIER, Jiří. *Od snění k realitě: vzpomínky z let 1989–1999*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999, s. 57.

⁴⁸⁵ Tamtéž.

Jeho výrok *Ted' srůstá dohromady, co dohromady patří* (Jetzt wächst zusammen, was zusammen gehört), který pronesl 10. listopadu 1989 v Berlíně jenom několik hodin poté, co padla berlínská zeď, dodnes patří k symbolům revolučního roku 1989. Ve straně bylo ale také mnoho těch, kteří o sjednocení obou německých států z různých důvodů pochybovali. Jejich „mluvčím“ byl zejména sárský předseda vlády Oskar Lafontaine, který byl vybrán za volebního lídra SPD pro spolkové volby vypsané na prosinec 1990. Lafontaine mimo jiné upozorňoval na to, že rychlé sjednocení může mít velmi negativní dopad na východoněmecké hospodářství, a tím pádem i na životní úroveň tamních obyvatel. Vývoj následujících let ukázal, že minimálně v tomto bodě byly jeho obavy oprávněné. Z historického hlediska je ale podstatné, že veškeré teoretické debaty, které na přelomu let 1989/1990 v rámci SPD na toto téma probíhaly, byly rychle zastíněny aktuálním vývojem na poli mezinárodní politiky. Spolkový kancléř Kohl získal již v lednu 1990 souhlas Michaila Gorbačova se sjednocením Německa. Nejpozději od tohoto okamžiku nebylo otázkou zda, ale jak rychle a za jakých podmínek bude německé jednoty dosaženo.

Zatímco se pozornost německých politiků soustřeďovala na sjednocení Německa, ti českoslovenští intenzivně pracovali na symbolickém i praktickém „návratu Československa do Evropy“. Václav Havel již na počátku roku 1990 pozval na návštěvu země ty nejvýznamnější a nejlivnější politiky z celého světa. Na Pražském hradě se tak v rozmezí několika málo měsíců objevily osobnosti jako tibetský dalajláma, papež Jan Pavel II., francouzský prezident Mitterrand, britská premiérka Thatcherová, americký prezident George H. Bush nebo spolkový prezident Richard von Weizsäcker. V květnu 1990 přijel do Československa také čestný předseda SPD a předseda Socialistické internacionály Willy Brandt. Před listopadem 1989 spolu Brandt a Havel neudržovali osobní korespondenci. Teprve 29. prosince 1989 obdržel Václav Havel od Brandta telegram s blahopřáním ke zvolení prezidentem.⁴⁸⁶ Přesně o měsíc později přišla do Bonnu odpověď, která byla zároveň pozváním k návštěvě Československa: *Milý pane Brandte, srdečně Vás zvú na návštěvu demokratického Československa. Budete – chcete-li – mým osobním hostem, ale zajistě se setkáte i s představiteli čs. sociální demokracie. Váš Václav Havel.*⁴⁸⁷

---

⁴⁸⁶ AdsD der FES, fond Willy-Brandt-Archiv, Publizistische Äußerungen 1933–1992 (A 3), sig. 1064, *Telegramm an Václav Havel, 29. 12. 1989.*

⁴⁸⁷ AdsD der FES, fond Willy-Brandt-Archiv, Reisen und Veranstaltungen (A 19), sig. 243, *Brief von Václav Havel an Willy Brandt, 29. 1. 1990.*

Brandtova pátá a zároveň poslední návštěva Československa v květnu 1990 byla velmi bohatá na události a gesta symbolického významu. Čestný předseda SPD se hned během svého prvního dne v Praze setkal s prezidentem Havlem i se zástupci obnovené ČSSD. Na domě číslo 26 v Křižíkově ulici (Praha-Karlín) odhalil pamětní desku, která připomínala, že zde bylo v letech 1933–1938 exilové sídlo SPD. O den později 15. května 1990 navštívil Willy Brandt Karlovu univerzitu, kde z rukou rektora Radima Palouše obdržel Mírovou medaili Univerzity Karlovy a následně pronesl projev na téma *Evropské perspektivy*. Když mluvil o evropském integračním procesu, zopakoval to, co již na začátku roku řekl předseda SPD Vogel: *Když už neexistuje železná opona a k mé nevýslovné radosti byla proražena berlínská zeď, vyvstává otázka nikoliv krátkodobé, ale aktivní a přesvědčivé východní politiky Evropského společenství. Dosavadní státy RVHP musejí mít perspektivu na přidružení, aby se pak později mohly stát členy. Jsem přesvědčen o tom, že ČSFR [Česká a Slovenská federativní republika], pokud bude opravdu chtít, bude moci splnit dříve než jiní předpoklady plného členství.*⁴⁸⁸ Ve svém projevu se nevyhnul ani nejkontroverznějšimu tématu československo-německých vztahů, tedy poválečnému vyhnání německé menšiny: *[...] vyhnat bez výběru miliony Němců, to v pořádku nebylo. Pro mnoho z nich to bylo hořké bezpráví. Váš prezident se k tomu již významně vyjádřil a já mu za to děkuji.*⁴⁸⁹ Willy Brandt tak reagoval na slova Václava Havla, která v říjnu 1989, tedy ještě jako disident, napsal v dopise adresovaném spolkovému prezidentovi von Weizsäckerovi: *Já osobně, stejně jako mnoho mých přátel, odsuzuji vyhnání Němců po válce. Vždy se mi jevilo jako hluboce nemorální čin, který způsobil újmu nejenom Němcům, ale možná ještě více samotným Čechům.*⁴⁹⁰ V následujících měsících Havel tento svůj názor při různých příležitostech a v různých obměnách ještě několikrát zopakoval. V Československu jeho gesto vzbudilo mnoho rozpačitých či přímo negativních reakcí.

O několik hodin později vystoupil Brandt také v Československé televizi, kde při diskuzi s českými novináři prokázal pozoruhodný odhad toho, jak hluboké změny čekají Evropu a svět v následujících měsících a letech. Když srovnával výzvy blízké

---

⁴⁸⁸ Archiv Univerzity Karlovy v Praze (dále jen AUK), fond Dokumentační sbírka, *Willy Brandt, projev po předání mírové medaile UK, 15. 5. 1990.*

⁴⁸⁹ Tamtéž.

⁴⁹⁰ WEIZSÄCKER, Richard von. *Vier Zeiten: Erinnerungen*. München: Goldmann, 1999, s. 384.

budoucnosti se svou Ostpolitik, prohlásil: *To, co se nazývá „moje“ východní politika, to bylo v podstatě něco velice skromného.*⁴⁹¹

Třetí a zároveň poslední den Brandtova pobytu v Československu byl vyhrazen pro návštěvu Bratislavy, na které ho doprovázel předseda Federálního shromáždění Alexander Dubček. Bylo to vůbec poprvé, kdy se oba politici setkali osobně. Nyní již bývalý reformní komunista Dubček zůstával pro Brandta velkým symbolem pražského jara a „socialismu s lidskou tvář“. Určitá symbolika je skryta také v tom, že Dubčekův názorový vývoj po listopadu 1989 skončil právě u sociální demokracie.⁴⁹² V dubnu 1991 proběhlo díky zprostředkování Tomáše Kosty v bonnské centrále SPD ještě jedno osobní setkání Dubčeka a Brandta, jehož hlavním tématem byla budoucnost politické levice v Československu. Podle Dubčekova blízkého spolupracovníka a účastníka tohoto rozhovoru Huberta Maxy došlo i na téma možného zániku československé federace. *[...] jednota je účelnější, i z hlediska zapojení do Evropy*, shodli se údajně oba politici.⁴⁹³ Pokud tomu tak opravdu bylo, jednalo by se asi o jediné známé vyjádření Willyho Brandta k rozdělení Československa. To už je ale téma, které přesahuje časové vymezení této práce.

---

⁴⁹¹ APF ČT, *Studio TN – Setkání s Willy Brandtem*, 15. 5. 1990.

⁴⁹² Alexander Dubček (1921–1992) se v březnu 1992 stal předsedou Sociálně demokratické strany Slovenska (SDSS).

⁴⁹³ MAXA, Hubert. *Alexander Dubček: člověk v politice (1990–1992)*. Bratislava: Kalligram, 1998, s. 65.

5. Závěr

Pražská smlouva z roku 1973 byla poslední „velkou východní smlouvou“, která byla v rámci bilaterální fáze Ostpolitik uzavřena. Její vyjednávání trvalo více než dva roky (1971–1973), tedy výrazně déle než smlouvy se Sovětským svazem, Polskem nebo NDR. Již v této době bylo patrné, že československá a západoněmecká vláda měly od pražské smlouvy dosti rozdílná očekávání. Československo mělo zájem především na vyřešení otázek minulosti: neplatnost mnichovské dohody, potvrzení poválečných hranic v Evropě, odškodnění za škody způsobené nacistickým Německem v době druhé světové války. Hlavní prioritou západoněmecké vlády byla liberalizace československé vystěhovalecké politiky, přesněji řečeno přesídlení co největšího počtu československých občanů německé národnosti do SRN. Politická reprezentace ČSSR sice v roce 1973 slíbila „blahovolné“ posuzování německých žádostí o vystěhování do Spolkové republiky, reálně ale k žádné liberalizaci nedošlo. Teprve setkání Helmuta Schmidta a Gustáva Husáka v roce 1975 v Helsinkách přineslo v této otázce zásadní průlom. V podstatě jedině, na čem se Bonn a Praha v roce 1973 dokázaly bezezbytku shodnout, byl společný zájem na posílení hospodářské a vědeckotechnické spolupráce. V této oblasti opravdu došlo v následujících letech k výraznému pokroku. Spolková republika byla pro ČSSR (stejně jako pro SSSR) v 70. a 80. letech 20. století na Západě zdaleka nejdůležitějším obchodním partnerem.

O ratifikaci pražské smlouvy musela sociálně-liberální koalice svést urputný boj s opozičním konzervativním blokem CDU/CSU. Spolková rada, kde měla opozice většinu, dokonce smlouvu odmítla a vrátila ji k novému projednání Spolkovému sněmu, což se v historii SRN dosud nikdy nestalo. Ratifikační proces v ČSSR byl naopak pouhou formalitou. Prvním západoněmeckým velvyslancem v ČSSR byl jmenován sociální demokrat, zkušený diplomat a blízký spolupracovník Willyho Brandta Gerhard Ritzel. Jeho pracovní podmínky v „normalizačním“ Československu byly ale extrémně složité. Československé úřady a bezpečnostní složky kontrolovaly veškerou činnost ambasády a snažily se omezit kontakty jejích zaměstnanců s československými občany na minimum. Ještě před tím, než Ritzel v roce 1977 ČSSR opustil, podařilo se mu dokončit dlouho plánované přestěhování západoněmeckého velvyslanectví z dočasného sídla v hotelu Jalta na Václavském náměstí do nově zrekonstruovaného Lobkovického paláce na Malé Straně.

Československá Státní bezpečnost neovlivnila ranou fází Ostpolitik tak zásadním způsobem jako Stasi nebo KGB. Přesto bychom v řadách jejích tajných spolupracovníků našli několik lidí, kteří měli přístup k vedoucím funkcionářům SPD. Například korespondent československého rozhlasu v Bonnu Václav Novotný sehrál klíčovou roli při přípravě návštěvy Helmuta Schmidta v ČSSR v roce 1966, neboť disponoval důležitými kontakty v rámci aparátu SPD i KSČ. Po roce 1968 se sám stal obětí „normalizační“ justice a strávil řadu let ve vězení. Na svobodu se Novotný dostal až koncem 70. let na základě osobní intervence kancléře Schmidta. Herec Valtr Taub byl pro StB nejdůležitějším zdrojem informací o Willym Brandtovi. Seznámili se již na počátku 40. let ve Švédsku, kde oba žili v emigraci. Od té doby Brandt považoval Tauba za blízkého rodinného přítele. V 60. letech hrál Taub roli prostředníka při komunikaci mezi předsedou SPD a prezidentem ČSSR Antonínem Novotným. Jelikož se Taub otevřeně hlásil k „proreformnímu“ křídlu KSČ, po roce 1968 mu již podobné úkoly svěřovány nebyly. Přesto jako agent dále pracoval pro StB a v 70. letech předal svým nadřízeným řadu informací týkajících se Brandta a členů jeho rodiny.

Pomineme-li hospodářskou spolupráci, vztahy mezi Bonnem a Prahou se i po roce 1973 rozvíjely velmi pomalu. Příkladem může být komunikace mezi parlamenty obou zemí. Spolkový sněm již od první poloviny 70. let udržoval oficiální kontakty s parlamenty většiny států východního bloku. Mezi Federálním shromážděním a Spolkovým sněmem ale nikdy k výměně parlamentních delegací nedošlo, neboť českoslovenští politici opakovaně odmítali akceptovat poslance zvolené v Západním Berlíně za „legitimní“ západoněmecké zákonodárce. Oficiální meziparlamentní komunikace tak probíhala v podstatě pouze na „zemské“ úrovni mezi poslanci zvolenými za bavorskou SPD a zástupci ČNR. V letech 1975–1979 proběhla celkem čtyři bavorsko-česká setkání tohoto druhu, první z nich v říjnu 1975 na zámku v Boru u Tachova.

Vznik Charty 77 znamenal v politice SPD vůči Československu naprosto zásadní předěl. Až do roku 1976 se sociálně-liberální koalice soustřeďovala především na „normalizaci“ vztahů s oficiální politickou reprezentací ČSSR, posilování hospodářské spolupráce a proces přesídlování etnických Němců do SRN. Sociální demokraté sice již dříve měli určité povědomí o existenci politické opozice v ČSSR, ale ta pro ně byla v podstatě totožná s aktéry pražského jara 1968. Po roce 1977 se téma občanských práv stalo jedním z pilířů „československé politiky“ SPD. Vedení strany si vybudovalo několik přímých „komunikačních kanálů“, které vedly k iniciátorům

Charty 77. Role významných prostředníků hráli třeba poslanec Dieter Lattmann, novinář Hans-Peter Riese nebo manželka předsedy SPD Rut Brandtová. V 80. letech se podobným způsobem angažovali zejména poslanci Spolkového sněmu Peter Glotz a Gert Weisskirchen. Willy Brandt přímo komunikoval zejména se spisovatelem Pavlem Kohoutem, kterého osobně znal již z dřívější doby, a s mluvčím Charty 77 Jiřím Hájkem, se kterým si začal dopisovat v roce 1977. V případech obou zmíněných mužů se Brandt v následujících letech několikrát angažoval. Významně přispěl třeba k tomu, že syn Jiřího Hájka Jan mohl v ČSSR vystudovat gymnázium a později v Norsku také vysokou školu.

Ochlazení ve vztazích mezi Prahou a Bonnem způsobené situací kolem Charty 77 bylo pouze krátkodobé. Klíčovým momentem, který umožnil „restart“ kontaktů na oficiální úrovni, byla návštěva předsedy poslaneckého klubu SPD ve Spolkovém sněmu Herberta Wehnera v ČSSR v lednu 1978. V dubnu 1978 proběhla první (a zároveň také poslední) návštěva Gustáva Husáka v SRN. Rok po vzniku Charty 77 tak byly diplomatické a obchodní vztahy mezi SRN a ČSSR na nejlepší úrovni od roku 1973. Tento trend ale neměl příliš dlouhého trvání. Další, tentokrát dlouhodobý útlum přišel společně se začátkem „druhé studené války“. Kancléř Schmidt patřil k hlavním iniciátorům tzv. dvojího rozhodnutí NATO z roku 1979. Spolková republika se navíc připojila k americkému bojkotu letních olympijských her v Moskvě v roce 1980. Na politice sociálně-liberální koalice vůči ČSSR se výrazně podepsal také soudní proces se zakladateli VONSu, který za velké pozornosti mezinárodních sdělovacích prostředků proběhl v roce 1979. Dlouhodobé „bezčasí“ na nejvyšší politické úrovni bylo do určité míry kompenzováno rozvojem vztahů na komunální a zemské úrovni. Československá vláda záměrně rozvíjela dobré vztahy zejména s průmyslovými spolkovými zeměmi Severním Porýním-Vestfálskem, Hamburkem a Brémami. Ve všech těchto zemích byla dominantní politickou silou SPD a její představitelé i na přelomu 70. a 80. let často navštěvovali ČSSR.

Vztah SPD k československému exilu prošel v letech 1973–1982 podobným vývojem jako její vztah k domácímu disentu. Mezi členy exilové ČSSD neexistoval na Ostpolitik jednotný názor. Někteří s ní souhlasili, jiní ji kategoricky odmítali. Když skupina exilových sociálních demokratů pod vedením novináře Přemysla Janýra poslala v roce 1973 Brandtovi dopis, ve kterém ho před jeho návštěvou Prahy upozorňovala na „neuspokojivou“ lidskoprávní situaci v ČSSR, nesetkala se tato iniciativa v aparátu SPD s příliš velkým pochopením. Přesto se vzájemné vztahy v následujících letech postupně

zlepšovaly. V roce 1976 několik osobností levicové části československého exilu dokonce podpořilo SPD v kampani před volbami do Spolkového sněmu. Velkým úspěchem československých sociálních demokratů, nezávislých socialistů a bývalých reformních komunistů byl dopis, který v roce 1978 poslali předsedovi SPD Brandtovi a spolkovému kancléři Schmidtovi krátce před tím, než do SRN přijel na oficiální státní návštěvu Gustáv Husák. Informace obsažené v tomto dopise prokazatelně posloužily oběma politikům jako podklad pro jednání s československým prezidentem. SPD poskytovala vybraným exilovým skupinám nejenom politickou, ale také materiální pomoc. Tiskový orgán exilové ČSSD *Právo lidu* byl od svého obnovení v roce 1978 takřka plně závislý na finanční podpoře od Friedrich-Ebert-Stiftung. Výsledkem spolupráce se „skupinou *Listy*“ Jiřího Pelikána bylo založení Výzkumného ústavu pro východní Evropu, který od roku 1982 shromažďoval a analyzoval samizdatovou literaturu ze zemí sovětského bloku.

SPD se prostřednictvím *Práva lidu* zapojila také do diskuze o „odsunu“, která od druhé poloviny 70. let probíhala uvnitř československého exilu a domácího disentu. Západoněmeckým sociálním demokratům velmi záleželo na tom, aby existovaly korektní a přátelské vztahy mezi exilovou ČSSD a Seliger-Gemeinde. Je docela symbolické, že poslední diplomatická roztržka mezi SPD jakožto vládní stranou a československými úřady spočívala v tom, že federální ministerstvo zahraničních věcí odmítlo v roce 1982 do ČSSR vpustit delegaci Seliger-Gemeinde, která chtěla navštívit bývalý koncentrační tábor Terezín a položit zde smuteční věnec na památku předválečného předsedy DSAP Ludwiga Czecha.

Když se SPD v říjnu 1982 ocitla na spolkové úrovni v opozici, začala hledat nové cesty, jak si udržet vliv na poli mezinárodní politiky. Za touto snahou především stála obava, že nová křesťansko-liberální vláda kancléře Kohla opustí ve své východní politice kurz nastavený vládami Willyho Brandta a Helmuta Schmidta. SPD velmi rychle navázala kontakty s vládnoucími komunistickými stranami ve východní Evropě. Dialog s KSČ, který byl zahájen v červnu 1983, dlouho nepřekročil úroveň „informativních setkání“ mezi funkcionáři obou stran. Posun mezistranické spolupráce o úroveň výše měla přinést návštěva Willyho Brandta v ČSSR, která byla původně naplánována na druhou polovinu roku 1984. Předseda SPD ale její uskutečnění podmiňoval splněním několika požadavků „humanitární povahy“, přesněji řečeno propuštěním bývalého mluvčího Charty 77 Rudolfa Battěka z vězení a povolením pro Jana Hájka vycestovat

za účelem vysokoškolského studia do zahraničí. KSČ odmítla tyto podmínky akceptovat, a proto Willy Brandt v roce 1984 do Československa nepřijel.

Základním stavebním kamenem „druhé fáze Ostpolitik“ (1982–1989) byl koncept „společné bezpečnosti“, který vycházel ze závěrů Palmeho komise. Na vzniku tohoto konceptu se v letech 1980–1982 významnou měrou podílel Egon Bahr. Cílem „společné bezpečnosti“ byl odklon NATO a Varšavské smlouvy od strategie vzájemného „zastrašování“ za pomoci stále modernějších jaderných zbraňových systémů a přechod k bezpečnostní spolupráci „napříč železnou oponou“. Do značné míry se jednalo o „antitezi“ k zahraniční politice tehdejšího amerického prezidenta Ronalda Reagana.

Výrazné oživení aktivity SPD na poli východní politiky nastalo v roce 1985 v souvislosti s příchodem Michaila Gorbačova do čela KSSS a Sovětského svazu. Dlouho plánovaná cesta Willyho Brandta do ČSSR proběhla v listopadu 1985. Politické vedení ČSSR nakonec splnilo oba požadavky, které předseda SPD vznesl již o rok dříve. Rudolf Battěk opustil vězení krátce před Brandtovým příjezdem do Prahy, Jan Hájek směl opustit ČSSR v létě následujícího roku. Se zástupci Charty 77 se Willy Brandt během svého pobytu v ČSSR osobně nesetkal. Tímto úkolem byl pověřen Peter Glotz.

Dialog mezi SPD a KSČ probíhal v letech 1985–1989 především na úrovni společných odzbrojovacích iniciativ, stálých pracovních skupin a společných seminářů. Návrhy na vznik evropské zóny bez chemických zbraní a středoevropského koridoru bez jaderných zbraní byly výstupem z jednání mezi SPD a SED. KSČ se k oběma iniciativám oficiálně připojila až dodatečně. Jedinou původně československou odzbrojovací iniciativou, o které se v rámci mezistranického dialogu debatovalo, byla tzv. Jakešova iniciativa z roku 1988. Tento projekt se ale nikdy nedočkal podrobnějšího rozpracování.

Stálá pracovní skupina pro otázky životního prostředí byla zdaleka nejzajímavější platformou, která v rámci spolupráce mezi SPD a KSČ vznikla. Různé ekologické problémy zde nebyly řešeny pouze na teoretické, ale i na praktické úrovni. K hlavním tématům, kterými se skupina zabývala, patřilo odsiřování uhelných elektráren a jaderná energetika. V otázce mírového využití jaderné energie se SPD a KSČ diametrálně lišily. Západoněmecká strana považovala jaderné elektrárny za příliš velké bezpečnostní riziko, československá strana je považovala za jeden z pilířů své energetické politiky. Stálá pracovní skupina historiků, která se od roku 1986 zabývala dějinami dělnického hnutí v meziválečném Československu, nestihla za krátkou dobu své existence zveřejnit

rozsáhlejší vědecké výstupy. Mezi oběma stranami se nerozvinul ani teoreticko-ideologický dialog, který by vedl k podobnému výstupu, jako byl *Spor ideologií a společná bezpečnost* z roku 1987.

Na počátku roku 1989 SPD na několik měsíců přerušila spolupráci s KSČ. Důvodem byla neúčast Jiřího Hájka na oslavě 75. narozenin Willyho Brandta a tvrdý zákrok československých bezpečnostních složek proti organizátorům a účastníkům tzv. Palachova týdne v lednu 1989. Teprve v dubnu 1989 proběhl v bavorském Selbu společný ekonomický seminář, jehož tématem byla spolupráce mezi EHS a RVHP. Druhý seminář na stejné téma, který byl naplánován na listopad téhož roku, již neproběhl. SPD definitivně ukončila spolupráci s KSČ na konci října 1989.

Pád železné opony na sklonku roku 1989 překvapil západoněmecké sociální demokraty stejně jako celý tehdejší svět. V následujících měsících se jejich pozornost primárně soustřeďovala na proces znovusjednocení Německa. Nový dlouhodobý program SPD, který byl v prosinci 1989 přijat na sjezdu v Berlíně, odpovídal porevoluční realitě v Evropě pouze částečně. V bezpečnostní politice tento program stále ještě vycházel z konceptu „společné bezpečnosti“, který předpokládal současné rozpuštění NATO a Varšavské smlouvy. Přistoupení Československa k Severoatlantické alianci tak v této době nebylo pro SPD vůbec tématem na diskuzi. Zapojení Československa do procesu západoevropské hospodářské integrace sociální demokraté naopak od počátku jednoznačně podporovali. Vzhledem k tomu, jak bouřlivě se v rámci SPD debatovalo o znovusjednocení Německa, je tak trochu paradoxní, že nová politická reprezentace Československa, která se převážně skládala z bývalých disidentů, zastávala v této otázce v podstatě stejné stanovisko, jaké bylo nastíněno již v *Pražské výzvě* z roku 1985. Václav Havel ani Jiří Dienstbier se znovusjednocení Německa neobávali.

První výzkumná otázka položená v úvodu této práce je zaměřena na cíle SPD. Co původně motivovalo SPD k „normalizaci“ vztahů s ČSSR a jak se její cíle v průběhu času měnily? Hlavním cílem „nové východní politiky“ SPD bylo nejprve uznat poválečný status quo v Evropě, odbourat bariéry pro politickou, hospodářskou a kulturní spolupráci mezi Západem a Východem a následně skrze tuto spolupráci status quo změnit a překonat rozdělení Německa a Evropy. „Změna skrze přiblížení“ je heslo, které podstatu sociálnědemokratické Ostpolitik dodnes vystihuje nejlépe. Byla to strategie dlouhodobá,

kteřá sázela na evoluční, nikoliv revoluční, vývoj uvnitř sovětského bloku. Na těchto základních cílech se od 60. let 20. století, kdy koncept Ostpolitik vznikl, až do roku 1989 nic nezměnilo. Měnily se pouze strategie a prostředky, jak těchto cílů dosáhnout.

Před rokem 1977 sázela SPD primárně na dialog s oficiální politickou reprezentací ČSSR. Od roku 1977 cíleně podporovala také opozici zformovanou kolem Charty 77. Západoněmečtí sociální demokraté vůbec neočekávali, že by tato relativně malá skupinka disidentů mohla svrhnout komunistický režim v Československu. Doufali ale, že nějakým způsobem přispěje k vnitřní proměně ČSSR. Proto udržovali kontakty zejména s těmi disidenty, které považovali za sobě názorově blízké. Paralelní kontakty se zástupci KSČ i Charty 77 většina západoněmeckých sociálních demokratů nepovažovala za něco zvláštního či snad „morálně problematického“. Spíše naopak. Byla to politika založená na tom, jak tehdejší vedoucí funkcionáři SPD četli geopolitickou situaci v Evropě. Sovětský blok považovali za vnitřně stabilní, třetí světovou válku nechtěli, a tak zbývala pouze cesta „malých kroků“ a trpělivého dialogu s těmi, kdo byli na druhé straně železné opony. Řada německých sociálních demokratů dodnes trvá na tom, že tato strategie byla správná a v podstatě i úspěšná. Peter Glotz v roce 2005 napsal: *Obecně platí, že moc reaguje na moc. Ani Charta 77 v Praze ani evangelické mírové hnutí v NDR komunistické režimy nesvrhly. O bulharských, rumunských, srbských nebo ukrajinských opozičních hnutích ani nemluvě. Vše uvedl do pohybu sám Gorbačov zásahem seshora, který rozbil stranické aparáty. Představa, že by skrze demonstrativní podporu opozičních hnutí mohlo dojít k urychlení středoevropských revolucí, které vypukly na sklonku roku 1989, je mylná.*⁴⁹⁴ Toto tvrzení je jistě do značné míry pravdivé. Je k němu ale třeba doplnit, že kdyby v ČSSR neexistovalo opoziční hnutí, které bylo politicky a materiálně podporováno ze zahraničí, nebyl by nikdo, kdo by mohl v listopadu 1989 převzít v Československu politickou moc. Je to vlastně docela paradoxní situace. Původním cílem SPD nebylo vyvolat v ČSSR revoluci, ale přesto k ní svým způsobem přispěla.

Druhá výzkumná otázka úzce navazuje na první. Naplnila se očekávání, která SPD do své politiky vůči ČSSR vkládala? Odpověď zní, že pouze částečně. Pražská smlouva završila bilaterální fázi Ostpolitik. Pokud by nedošlo k jejímu uzavření, systém „velkých východních smluv“ by zůstal torzem a nemohlo by dojít k jeho multilaterálnímu potvrzení v rámci helsinské konference. Pražská smlouva „odstranila“ problém mnichovské

---

⁴⁹⁴ GLOTZ, Peter. *Von Heimat zu Heimat: Erinnerungen eines Grenzgängers*. Berlin: List, 2006, s. 302–303.

dohody, stala se smluvním základem pro zjednodušení procesu německého vystěhovalectví a umožnila rychlejší rozvoj vzájemné obchodní výměny. To jsou hlavní cíle, kterých bylo v průběhu 70. let dosaženo. Politický dialog mezi Prahou a Bonnem, kulturní výměna a vůbec všechny další formy osobní „interakce“ mezi občany SRN a ČSSR nedosáhly v letech 1973–1982 ani zdaleka takové úrovně, v jakou „architekti“ Ostropolitik původně doufali. Na straně KSČ o něco takového zkrátka nebyl zájem. O tehdejších vztazích mezi Bonnem a Prahou jistě něco vypovídá i skutečnost, že ČSSR a Albánie byly jediné dva státy východního bloku, které Helmut Schmidt v době svého kancléřství (1974–1982) ani jednou nenavštívil.

Politická a materiální pomoc, kterou SPD poskytovala zejména exilové ČSSD, „skupině *Listy*“ a Chartě 77 dodnes nebyla plně doceněna. Přitom právě zde bylo dosaženo řady konkrétních úspěchů. Je to způsobeno především tím, že „humanitární případy“ a finanční dary byly zpravidla řešeny neoficiální a „nebyrokratickou“ cestou. Tehdejší sdělovací prostředky se o nich většinou nedozvěděly. Dnes je s odstupem mnoha let téměř nemožné tuto kapitolu Ostropolitik plně zmapovat. I její stručný nástin ale umožňuje lépe pochopit, co měl Willy Brandt v roce 1977 na mysli, když psal o tom, že „konkrétní pomoc je důležitější než veškerá propaganda“.

Poslední výzkumná otázka je zaměřena na období let 1982–1989. Jak se změnila politika SPD vůči ČSSR po roce 1982, kdy strana na spolkové úrovni přešla do opozice? Jednalo se o zásadní zlom v přístupu SPD k Československu? Co se týče základních cílů a celkového přístupu SPD k Československu, o zásadní zlom se určitě nejednalo. Pokud bychom měli v letech 1973–1989 hledat nějaký opravdu zlomový okamžik, který změnil přístup SPD k ČSSR, byl by to vznik Charty 77 na přelomu let 1976–1977. „Druhá fáze Ostropolitik“ se vyznačovala částečnou změnou strategie a prostředků (přibyl koncept „společné bezpečnosti“), ale na dlouhodobých cílech SPD se nic nezměnilo. Obsah dialogu s KSČ se v mnoha ohledech lišil od dialogu s východoněmeckou SED. Společnými projekty všech tří stran byly pouze dvě odzbrojovací iniciativy (pásma bez chemických a jaderných zbraní). Pracovní skupiny zabývající se otázkami životního prostředí a historií dělnického hnutí byly v kontextu „druhé fáze Ostropolitik“ díky svému tematickému zaměření naprosto specifickými druhy mezistranické spolupráce. Nepochybně může být vedena diskuze o tom, zda se jednalo o spolupráci smysluplnou. Na druhou stranu ale musí být zdůrazněno, že už jenom samotný vznik těchto společných pracovních skupin (a později i seminářů) byl něčím naprosto novým, svým způsobem

„revolučním“. Ještě na počátku 80. let by byl podobný druh spolupráce mezi SPD a KSČ naprosto nemyslitelný.

Nic nenasvědčuje tomu, že by přechod do opozice oslabil ochotu SPD pomáhat československému disentu a exilu. Strana sice přišla o výkonnou moc a přímý vliv na oficiální zahraniční politiku SRN, v otázce lidských práv si ale paradoxně počínala svobodněji a možná i sebevědoměji než dříve. Odložená Brandtova návštěva ČSSR je toho názorným příkladem. Gert Weisskirchen v roce 1988 velmi výstižně definoval „druhou fázi Ostpolitik“ těmito slovy: *Nikoliv rozbití politických systémů, nýbrž jejich mírová transformace, by měla být cílem mírové politiky, která přesahuje hranice mezi bloky a systémy. Sledování tohoto cíle neznamena mlčet, pokud jsou porušována základní lidská práva. Znamená to rozpoznávat překážky, které brání evropským zemím v jejich svobodnějším rozvoji.*⁴⁹⁵

Ať už budeme na příkladu ČSSR zkoumat „první“, nebo „druhou fázi Ostpolitik“, dojdeme k závěru, že se nikdy nejednalo o „slepou uličku“ v zahraniční politice SPD. Obě fáze měly své úspěchy, konkrétní výsledky, ale i nezdary. Hlavní dlouhodobé cíle SPD, tedy překonání německého a evropského rozdělení, byly nakonec splněny. Ostpolitik k tomu nepochybně významně přispěla. Konec studené války sice vypadal trochu jinak, než jak si ho Willy Brandt a Egon Bahr původně představovali, ale to v konečném součtu jistě není to nejdůležitější.

---

⁴⁹⁵ WEISSKIRCHEN, Gert. SPD und Friedensbewegung: Schwierige Bundesgenossen. In: WEISSKIRCHEN, Gert, ed. *Ein schwieriges Bündnis. Das Verhältnis der sozialistischen Parteien zur Friedensbewegung in Europa*. Bonn: Forum Europa, 1988, s. 94.

6. Summary

This dissertation thesis deals with the Social Democratic Party of Germany (SPD) and its foreign policy towards Czechoslovakia during the 1970s and 1980s. The main focus is on the relationship between SPD and KSČ (Communist Party of Czechoslovakia). It also aims to analyse communication and cooperation between SPD, Czechoslovak dissidents and Czechoslovak political emigration. The main goal of the dissertation is to answer three basic questions: What were the goals of social democratic eastern policy (Ostpolitik) towards ČSSR? Were they achieved? Does the party changed its attitude towards Czechoslovakia after 1982, when it became an opposition party?

Ostpolitik was a policy of „small steps“. Willy Brandt and Egon Bahr wanted to relax tension and boost cooperation between East and West. They assumed that this is the best way how to reunify Germany and remove the Iron Curtain in Europe. SPD never gave up on that ultimate goal of its eastern policy. During the 1970s and 1980s, the party just modified its strategy and political tools.

Regarding the first two questions, it must be stated that the social-liberal coalition reached just some of its original goals. The Treaty of Prague (1973) declared the 1938 Munich Agreement to be null. It also set rules for economic cooperation and German resettlement program. On the other hand, there was little progress in political and cultural dialogue between Bonn and Prague. Charter 77 can be described as the most important turning point in SPD's policy towards ČSSR. West German social democrats did not believe that dissidents (and emigrants) can overthrow the communist regime in Czechoslovakia. But they hoped that political opposition can contribute to internal political change. That was the reason why SPD provided political and material support. Unfortunately, the cooperation between SPD and Czechoslovak political opposition is still a marginal topic in historical science.

In 1982, SPD became an opposition party. However, there is no evidence that the party changed its attitude towards Czechoslovak political opposition. In 1983, SPD started a new kind of dialogue with KSČ. It was based on the concept of „common security“. If we look closely, we will find out that the cooperation between SPD and KSČ was quite different from the cooperation between SPD and other East European communist parties. Most notable examples were the working group focused on environmental issues (including nuclear power) and the seminar about trade between East and West. At the end of October 1989, SPD stopped the dialogue with KSČ.

The new basic programme (Grundsatzprogramm) approved in December 1989 was still based on the concept of „common security“. SPD expected dissolution of NATO and Warsaw Pact. At that time, Czechoslovak NATO membership was not subject to discussion. On the other hand, the party supported the accession of Czechoslovakia to the European Union.

7. Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Archiv a programové fondy České televize (APF ČT)

Archiv bezpečnostních složek (ABS)

I. správa SNB (MV)

Organizační a vnitřní správa FMV

Personální spisy příslušníků MV

Správa SNB hlavního města Prahy a Středočeského kraje (B1/II a přírůstky)

Sekretariát hlavního velitelství VB ČSR (H 2-1/2)

Správa sledování SNB-svazky-centrála (SL/MV)

Svazky kontrarozvědného rozpracování-centrála (MV-KR)

Usnesení vlády ČSSR (SB 2, 1969)

Archiv České strany sociálně demokratické (Archiv ČSSD)

Česká strana sociálně demokratická: sbírka fotografií

Archiv der sozialen Demokratie – Friedrich-Ebert-Stiftung (AdsD der FES)

Depositum Hans-Jochen Vogel: Publizistische Äußerungen

Helmut-Schmidt-Archiv: Bundeskanzler, Auswärtige Beziehungen (Band 5)

Reisen (Band 1)

SPD-Parteivorstand (SPD-PV)

Willy-Brandt-Archiv: Allgemeine Korrespondenz (A 5)

Ausländische Regierungen, Parteien, Bewegungen 1976–1987 (A 11.15)

Handakten Büroleiter 1971–1987 (A 11.13)

Persönliche Korespondenz 1968–1980 (A11.1)

Persönliche Korespondenz 1981–1986 (A11.2)

Publizistische Äußerungen 1933–1992 (A 3)

Reisen und Veranstaltungen (A 19)

Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR)

Sbírka fotografií

Sbírka novinových výstřižků

Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV)

4. teritoriální odbor – denní informace 1973

Teritoriální odbory-obyčejné (TO-O), 1980–1989 NSR, neuspořádané

Teritoriální odbory-tajné (TO-T), 1955–1959 NSR

Teritoriální odbory-tajné (TO-T), 1970–1974 NSR

Teritoriální odbory-tajné (TO-T), 1975–1979 NSR

Teritoriální odbory-tajné (TO-T), 1980–1989 NSR

Teritoriální odbory-tajné (TO-T) 1980–1989 NDR

Teritoriální odbory-tajné (TO-T) 1980–1989 SSSR

Telegramy přijaté (1989)

Archiv Univerzity Karlovy v Praze (AUK)

Dokumentační sbírka

Fotoarchiv

Československé dokumentační středisko (ČSDS)

Karel Hrubý

Miroslav Tuček

Přemysl Janýr

Národní archiv České republiky (NA ČR)

Archiv Ústředního výboru KSČ, Gustáv Husák

KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha - předsednictvo 1971–1976

KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha - předsednictvo 1976–1981

KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha - předsednictvo 1981–1986

KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha - předsednictvo 1986–1989

KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha - sekretariát 1981–1986

KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha - sekretariát 1986–1989

Pozůstalost Jiřího Hájka

Pramenné edice

Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. 1973, Band 3, München: Oldenbourg, 2004.

Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. 1975, Band 2, München: Oldenbourg, 2006.

Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. 1977, Band 1, München: Oldenbourg, 2009.

BRANDT, Willy, FISCHER, Frank, ed. *Berliner Ausgabe. Bd. 6, Ein Volk der guten Nachbarn. Außen- und Deutschlandpolitik 1966–1974.* Bonn: Dietz, 2005.

BRANDT, Willy, FISCHER, Frank, ed. *Berliner Ausgabe. Bd. 10, Gemeinsame Sicherheit. Internationale Beziehungen und deutsche Frage 1982-1992.* Bonn: Dietz, 2009.

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. a PREČAN, Vilém, ed. *Charta 77: Dokumenty 1977–1989. Přílohy.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

Další prameny

Common security: a programme for disarmament (The report of the independent commission on disarmament and security issues / Introd. by David Owen, Chairmanship Olof Palme). London: Pan Books, 1982.

GORBAČOV, Michail. Politická zpráva Ústředního výboru KSSS XXVII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu přednesená generálním tajemníkem ÚV KSSS soudruhem Michailem Sergejevičem Gorbačovem dne 25. února 1986. In: *XXVII. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu: 25. února – 6. března 1986.* Praha: Svoboda, 1987, s. 68–80.

Statistická ročenka Československé socialistické republiky. Praha: SNTL, 1974.

Statistická ročenka Československé socialistické republiky. Praha: SNTL, 1983.

Statistická ročenka Československé socialistické republiky. Praha: SNTL, 1989.

Webové portály (zdroje digitalizovaných archivních pramenů)

Bundesrat – Plenarprotokolle:

<https://www.bundesrat.de/DE/dokumente/plenarprotokolle/plenarprotokolle-node.html>

Deutscher Bundestag – Protokolle: <https://www.bundestag.de/protokolle>

Friedrich-Ebert-Stiftung – Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung:

<https://www.fes.de/bibliothek/>

John F. Kennedy Presidential Library and Museum – Archives:

<https://www.jfklibrary.org/archives/about-archival-collections>

Organization for Security and Co-operation in Europe – Documents Library:

<https://www.osce.org/resources/documents>

SPD: Das Grundsatzprogramm:

<https://www.spd.de/partei/organisation/das-grundsatzprogramm/>

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna: <http://www.psp.cz/eknih/>

Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) – Informace o Chartě 77:

<https://www.vons.cz/informace-o-charte-77>

Willy-Brandt-Online-Biografie: <https://www.willy-brandt-biografie.de/>

Slovníky a encyklopedie

ANEV, Petr, BÍLÝ, Matěj, ed. *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*, svazky č. 1 a 2. Praha: Academia, 2018.

DEJMEK, Jindřich. *Diplomacie Československa. Díl II., Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*. Praha: Academia, 2013.

HERBST, Ludolf, ed. et al. *Biographisches Handbuch der Mitglieder des Deutschen Bundestages 1949–2002. Bd. 1, A–M*. München: K. B. Sauer, 2002.

HERBST, Ludolf, ed. et al. *Biographisches Handbuch der Mitglieder des Deutschen Bundestages 1949–2002. Bd. 3, Zeittafel, Verzeichnisse, Ausschüsse*. München: K. B. Sauer, 2003.

PEČENKA, Marek a kol. *Encyklopedie moderní historie*. Praha: Libri, 1998.

RÖDER, Werner, ed. a STRAUSS, Herbert Arthur, ed. *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933. Band I., Politik, Wirtschaft, Öffentliches Leben*. München: K. G. Sauer, 1980.

Monografie a sborníky

BAHR, Egon. *Ostwärts und nichts vergessen! Kooperation statt Konfrontation*. Hamburg: VSA Verlag, 2012.

BAHR, Egon. *Zu meiner Zeit*. München: Blessing, 1996.

BAHR, Egon. *Zum europäischen Frieden: eine Antwort auf Gorbatschow*. Berlin: Siedler, 1988.

BATTĚK, Rudolf, RYBÁČKOVÁ, Jiřina, ed. *Jako Červenej Karkulák: dopisy z vězení*. Praha: Gallery, 2002.

BENEŠ, Zdeněk, PEŠEK, Jiří. Die Durchführung der Zwangsaussiedlung. In: KURAL, Václav, ed. et al. *Geschichte verstehen: die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungen in den böhmischen Ländern 1848–1948*. Prag: Gallery, 2002, s. 212–279.

BILÁK, Vasil. *Až po mé smrti*. Praha: BVD, 2014.

BILÁK, Vasil. *Unser Löwe ist noch immer ein Löwe: der Prager ZK-Sekretär Vasil Biľak über die Politik der Tschechoslowakei*. Prag: Orbis, 1985.

BRANDT, Lars. *Andenken*. München, Carl Hanser, 2006.

BRANDT, Rut. *Freundesland: Erinnerungen*. Düsseldorf: ECON Taschenbuch Verlag, 1996.

BRANDT, Willy. *Erinnerungen*. Frankfurt am Main: Propyläe, 1989.

BRANDT, Willy. Gespensterjagd als Ablenkung. In: *Jahrbuch der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands 1986–1987*, Bonn: Vorstand d. SPD, 1987, s. 6.

BRANDT, Willy. *Der organisierte Wahnsinn: Wettrüsten und Welthunger*. Köln: Kiepenheuer und Witsch, 1985.

BRANDT, Willy. *Begegnungen und Einsichten: Die Jahre 1960–1975*. Hamburg: Hoffmann und Campe, 1976.

BRANDT, Willy. *Friedenspolitik in Europa*. Frankfurt: S. Fischer, 1968.

BENDER, Peter. *Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen. Vom Mauerbau bis zur Vereinigung*. München: Deutsche Taschenbuch Verlag, 1995.

BIERLING, Stephan. *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Normen, Akteure, Entscheidungen*. München: R. Oldenbourg, 1999.

BLAŽEK, Petr, SCHOVÁNEK, Radek. *Prvních 100 dnů Charty 77: průvodce historickými událostmi*. Praha: Academia, 2018.

BLAŽEK, Petr, BURSÍK, Tomáš. *Pražský proces 1979. Vyšetřování, soud a věznění členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných. Dokumenty*. Praha: ÚSD AV ČR 2010.

BŘACH, Radko. *Smlouva o vzájemných vztazích mezi ČSSR a SRN z roku 1973: od prvních rozhovorů po ratifikaci smlouvy*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.

COLOTKA, Peter. *Vo víre času*. Praha: D plus Gallery, 2015.

ČMEJREK, Jaroslav. *Socialistická internacionála a současné mezinárodní vztahy*. Praha: Svoboda, 1987.

DANNENBERG, Julia von. *The Foundation of Ostpolitik. The Making of the Moscow Treaty between West Germany and the USSR*. Oxford: Oxford University Press, 2008.

DEJMEK, Jindřich. *Diplomacie Československa. Díl I., Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992)*. Praha: Academia, 2012.

DIENSTBIER, Jiří. *Od snění k realitě: vzpomínky z let 1989–1999*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.

DIENSTBIER, Jiří. *Snění o Evropě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1990.

DUBČEK, Alexander. *Naděje umírá poslední: vlastní životopis Alexandra Dubčeka*. Praha: Svoboda-Libertas, 1993.

EHMKE, Horst. *Mittendrin. Von der großen Koalition zur Deutschen Einheit*. Berlin: Rowohlt, 1994.

EICHWEDE, Wolfgang, ed. *Das Archiv der Forschungsstelle Osteuropa. Bestände im Überblick: UdSSR/Russland, Polen, Tschechoslowakei, Ungarn und DDR*. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2012.

EPPLER, Erhard. *Die tödliche Utopie der Sicherheit*. Hamburg, Rowohlt, 1983.

ERBAN, Vojtěch. *Socialistická internacionála: partner a protivník*. Praha: Horizont, 1982.

FAEBER-HUSEMANN, Renate. *Der Querdenker. Erhard Eppler*. Bonn, Dietz, 2010.

FALIN, Valentin. *Politische Erinnerungen*, München: Droemer Knauer, 1995.

FAULENBACH, Bernd. *Geschichte der SPD: von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck, 2012.

FAULENBACH, Bernd. *Das sozialdemokratische Jahrzehnt: von der Reformeuphorie zur neuen Unübersichtlichkeit, die SPD 1969–1982*. Bonn: Dietz, 2011.

FIDLER, Jiří, MAREŠ, Petr. *Dějiny NATO*. Praha: Paseka, 1997.

FICHTER, Tilman. *Die SPD und die Nation: vier sozialdemokratische Generationen zwischen nationaler Selbstbestimmung und Zweistaatlichkeit*. Berlin/ Frankfurt am Main: Ullstein, 1993.

FISCHER, Frank. „*Im deutschen Interesse*“. *Die Ostpolitik der SPD von 1969 bis 1989*. Husum: Matthiesen Verlag, 2001.

FORKMANN, Daniela, RICHER, Saskia, eds. *Gescheiterte Kanzlerkandidaten. Von Kurt Schumacher bis Edmund Stoiber*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007.

FRANK, Paul: *Entschlüsselte Botschaft. Ein Diplomat macht Inventur*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1985.

GARTON ASH, Timothy. *In Europe's name: Germany and divided continen*. London: Vintage, 1994.

GENSCHER, Hans-Dietrich. *Erinnerungen*. Berlin: Siedler, 1995.

GLOTZ, Peter. *Von Heimat zu Heimat: Erinnerungen eines Grenzgängers*. Berlin: List, 2006.

GLOTZ, Peter. *Die Vertreibung: Böhmen als Lehrstück*. Berlin: Ullstein, 2003.

GLOTZ, Peter, ed. et al. *München 1938: das Ende des alten Europa*. Essen: Reimar Hobbing, 1990.

GORBAČOV, Michail Sergejevič. *Vzpomínky a zamyšlení: můj život*. Praha: Ikar, 2014.

GROMYKO, Andrej. *Erinnerungen. Internationale Ausgabe*. Düsseldorf, Wien, New York: ECON Verlag, 1989.

HACKE, Christian. *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder*. Frankfurt am Main, Berlin, Wien: Ullstein 2003.

HACKER, Jens. *Deutsche Irrtümer. Schönfärber und Helfershelfer der SED-Diktatur im Westen*. Berlin: Ullstein, 1992.

HAFTENDORN, Helga. *Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung 1945–2000*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 2001.

HÁJEK, Jiří. *Paměti*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1997.

HAVEL, Václav. Anatomie jedné zdrženlivosti. In: HAVEL, Václav a PREČAN, Vilém, ed. *Do různých stran: eseje a články z let 1983–1989*. Praha: Lidové noviny, 1990.

HAVEL, Václav, HVÍŽĎALA, Karel. *Dálkový výslech: (rozhovor s Karlem Hvižd'adou)*. Praha: Melantrich, 1989.

HERKENDELL, Michael. *Deutschland: Zivil- oder Friedensmacht? Außen- und sicherheitspolitische Orientierung der SPD im Wandel (1982–2007)*. Berlin: Dietz, 2012.

HLIVKA, Ivan. KSČ a československá zahraniční politika v období vítězství socialismu (1960–1967). In: ŠTEFANAŇÁK, Michal aj. *Zahraniční politika ČSSR*. Praha: Svoboda, 1983, s. 74–113.

HRUBÝ, Karel. Exilová strana v letech 1969–1995. In: HRUBEC, Marek, BÁRTA, Miloš, eds. *Dějiny českého a československého sociálnědemokratického hnutí*. Praha: Masarykova dělnická akademie a Doplněk, 2006, s. 115–133.

HRUBÝ, Karel. *Solidární společenství: Socialistická internacionála 1951–1992*. Praha: Masarykova dělnická akademie, 1996.

CHŇOUPEK, Bohuš. *Memoáre in claris*. Bratislava: Belimex, 1998.

JAKEŠ, Miloš. *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha: Regulus, 1996.

JASINA, Čestmír. Česko-německý vztah. In: HRUBÝ, Karel, ed at al. *Léta mimo domov: k historii Československé sociální demokracie v exilu*. Praha: Grégr Eduard Dr. a syn, 1996, s. 57–59.

JELÍNEK, Tomáš, KUČERA, Jaroslav. Ohmáchtige Zaungäste. Die Entschädigung von tschechoslowakischen NS-Verfolgten. In: HOCKERTS, Hans Günter, MOISEL, Claudia, WINSTEL, Tobias. *Grenzen der Wiedergutmachung. Die Entschädigung für NS-Verfolgte in West- und Osteuropa 1945–2000*. Göttinge: Wallstein, 2006, s. 776–835.

KAISER, Daniel. *Prezident: Václav Havel 1990–2003*. Praha: Paseka, 2014.

KAISER, Daniel. *Disident: Václav Havel 1936–1989*. Praha: Paseka, 2009.

KISSINGER, Henry. *White House Years*. Boston: Little, Brown and Company, 1979.

KLUSÁKOVÁ, Zoe. *O tom, co bylo: životopis Svobodovy rodiny*. Praha: Noos, 2017.

KOHL, Helmut. *Erinnerungen 1982–1990*. München: Droemer, 2005.

KOSATÍK, Pavel. *Fenomén Kohout*. Praha: Mladá fronta, 2013.

KOSTA, Jiří. *Život mezi úzkostí a nadějí*. Praha: Paseka, 202.

KOSTA, Tomáš, MLYNÁŘ, Vladimír. *Kosta: rozhovor přes dvě generace*. Praha: Respekt, 2008.

KOVÁČ, Dušan. *Dějiny Slovenska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999.

KUČERA, Jaroslav. *Mírové uspořádání s Německem: od protihitlerovské koalice k Česko-německé deklaraci*. Praha: Dokořán, 2018.

KUČERA, Jaroslav. *Žralok nebude nikdy tak silný: československá zahraniční politika vůči Německu 1945–1948*. Praha: Argo, 2005.

KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan, ŠEBEK, Jaroslav. *Dlouhé stíny Mnichova: Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopad na Československo*. Praha: Auditorium, 2011.

KUTNAR, František, MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha: Lidové noviny, 1997.

KÜHN, Heinz. *Widerstand und Emigration: Die Jahre 1928–1945*. Hamburg: Hoffmann und Campe, 1980.

KVASNIČKA, Václav. *Droga zvaná špionáž aneb o čem Frolík ani Bittman nepíše*. Praha: Periskop, 1994.

LAFONTAINE, Oskar. *Angst vor den Freunden. Die Atomwaffenstrategie der Supermächte zerstört die Bündnisse*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Verlag, 1983.

LEHMANN, Hans Georg. *Öffnung nach Osten. Die Ostreisen Helmut Schmidts und die Entstehung der Ost- und Entspannungspolitik*. Bonn: Verlag Neue Gesellschaft, 1984.

LEŠKA, Vladimír. Ústav mezinárodních vztahů v poslední dekádě totality. In: DRULÁK, Petr a kol. *50. let českého výzkumu mezinárodních vztahů: od ÚMPE k ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2007, s. 153–191.

LOEWY, Jiří, ZAHRADNÍČEK, Tomáš. *Úseky polojasna: vzpomínky Jiřího Loewyho*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005.

LÖSCHE, Peter, WALTER, Franz. *Die SPD: Klassenpartei – Volkspartei – Quotenpartei*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992.

LUŽA, Radomír. Československá sociální demokracie v exilu 1948–1969. In: HRUBEC, Marek, BÁRTA, Miloš, eds. *Dějiny českého a československého*

sociálnědemokratického hnutí. Praha: Masarykova dělnická akademie a Doplněk, 2006, s. 73–93.

LUŽA, Radomír. *Československá sociální demokracie: kapitoly z let exilu 1948–1989*. Praha-Brno: Československé dokumentační středisko a Doplněk, 2001.

MALÍNEK, Tomáš. „Dub“ v „Oboře“. Západoněmečtí velvyslanci v hledáčku Státní bezpečnosti v letech 1968–1989. In: *Securitas Imperii*. 2017, č. 1, s. 176–200.

MALÝ, Václav. Muž naděje... In: ŠABATA, Jan, ed. *Když se řekne Šabata: opožděný sborník k 70. narozeninám Jaroslava Šabaty*. Brno: Doplněk, 1998, s. 69–71.

MAXA, Hubert. *Alexander Dubček: člověk v politice (1990–1992)*. Bratislava: Kalligram, 1998.

MERSEBURGER, Peter. *Kurt Schumacher: Patriot, Volkstribun, Sozialdemokrat*. München: Pantheon, 2010.

MERSEBURGER, Peter. *Willy Brandt 1913–1992 : Visionär und Realist*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 2002.

MEYER, Christoph. *Herbert Wehner. Biographie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2006.

MLYNÁRIK, Ján. *Cause Danubius*. Praha: Danubius, 2000.

MLYNÁŘ, Zdeněk. *Socialistou na volné noze*. Praha: Prospektrum, 1992.

MOSELEIT, Klaus. *Die „zweite“ Phase der Entspannungspolitik der SPD 1983–1989: eine Analyse ihrer Entstehungsgeschichte, Entwicklung und konzeptionellen Ansätze*. Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris: Lang, 1991.

MÜLLER, Adolf, UTITZ, Bedřich. *Deutschland und die Tschechoslowakei: zwei Nachbarvölker auf dem Weg zur Verständigung*. Freudenstadt: Eurobuch-Verlag August Lutzeyer, 1972.

MÜLLER, Matthias. *Die SPD und die Vertriebenenverbände 1949–1977: Eintracht, Entfremdung, Zwietracht*. Berlin: Lit, 2012.

MÜNKEL, Daniela. *Bemerkungen zu Willy Brandt*. Berlin: Vorwärts Buch, 2005.

NELSON, Keith L. *The Making of Détente. Soviet-American Relations in the Shadow of Vietnam*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1995.

NIXON, Richard. *Memoiren*. Köln: Ellenberg, 1978.

OELLERMANN, Thomas. DSAP a její podpora uprchlých říšskoněmeckých sociálních demokratů. In: BRANDES, Detlef, ed., IVANIČKOVÁ, Edita, ed., PEŠEK, Jiří, ed. *Uprchlíci a azylanti v zemi sousedů: Československo a Německo v letech 1933 až 1989*. Praha: Česko-německá komise historiků, 2019, s. 115–127.

PELIKÁN, Jiří, CARIOTI, Antonio. *Jiří Pelikán – nepohodlný exulant: rozhovor s Antoniem Cariotim*. Praha: Novela bohémica, 2015.

PLŠKOVÁ, Jaroslava. *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1999.

POHL, Manfred. *Geschäft und Politik. Deutsch-russisch/sowjetische Wirtschaftsbeziehungen 1850–1988*. Mainz: Hase & Koehler Verlag, 1988.

POTTHOFF, Heinrich, MILLER, Susanne. *The Social Democratic Party of Germany 1848–2005*. Bonn: Dietz, 2006.

PREČAN, Vilém, ed. *Unabhängige Geschichtsschreibung in der Tschechoslowakei 1969–1980*. Scheinfeld: Čs. středisko nezávislé literatury, 1980.

RAŠKA, Francis, D. *(Dlouhá cesta k vítězství): československá exilová hnutí po roce 1968*. Praha: Academia, 2015.

RAŠKA, Francis, D. *Opuštění bojovníci: historie Rady svobodného Československa 1949–1961*. Praha: Academia, 2009.

REIBIG, Rolf. *Dialog durch die Mauer. Die umstrittene Annäherung von SPD und SED*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2002.

RENGER, Annemarie. *Ein politisches Leben. Erinnerungen*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1993.

RITZEL, Gerhard. *Soweit ich mich erinnere... Aufzeichnung eines Dieners der Diplomatie über Länder, Erlebtes, Gehörtes, Empfundenes und Gedachtes*. Stadt Michelstadt: Michelstadt, 1998.

ROTHER, Bernd, FISCHER, Frank. Einleitung. Gemeinsame Sicherheit. Internationale Beziehungen und deutsche Frage 1982–1992. In: BRANDT, Willy, FISCHER, Frank, ed. *Berliner Ausgabe. Bd. 10, Gemeinsame Sicherheit. Internationale Beziehungen und deutsche Frage 1982-1992*. Bonn: Dietz, 2009, s. 15–111.

ROUČEK, Libor. *Die Tschechoslowakei und die Bundesrepublik Deutschland 1949–1989. Bestimmungsfaktoren, Entwisklungen und Probleme ihrer Beziehungen*. München: Tuduv-Verlagsgesellschaft, 1990.

SAHN, Ulrich. *„Diplomaten taugen nicht“: aus dem Leben eines Staatsdieners*. Düsseldorf: Droste, 1994.

SEEBACHER, Brigitte. *Willy Brandt*. München: Piper, 2004.

SCHMIDT, Carlo. *Erinnerungen*. Bern/ München/ Wien: Scherz, 1979.

SCHMIDT, Helmut. *Menschen und Mächte. Die Deutschen und ihre Nachbarn*. Berlin: W. J. Siedler, 1990.

SCHMIDT, Wolfgang. Willy Brands Ost- und Deutschlandpolitik. In: ROTHER, Bernd, ed. *Willy Brandts Außenpolitik*. Wiesbaden: Springer VS, 2014, s. 161–257.

SCHÖLLGEN, Gregor. *Willy Brandt: die Biographie*. Berlin: Propyläen, 2001.

SCHWARZ, Wolfgang. *Brüderlich entzweit: die Beziehungen zwischen der DDR und der ČSSR 1961–1968*. München: Oldenbourg, 2004.

SIEBENMORGEN, Peter. *Gezeitenwechsel. Aufbruch zur Entspannungspolitik*. Bonn: Bouvier Verlag, 1990.

SOMMER, Theo. Offensive Entspannung. In: GRUBE, Frank, RICHTER, Gerhard, eds. *Der SPD-Staat*. München: Piper Verlag, 1985, s. 306–323.

SPÁČIL, Dušan. *My z Černína: paměti československého diplomata*. Praha: Periskop, 1995.

ŠTEFEK, Martin. *Za fasádou jednoty: KSČ a SED po roce 1985*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014.

ŠTROUGAL, Lubomír. *Paměti a úvahy*. Praha: Epoque, 2009.

THAMER, Hans-Ulrich. Politische Geschichte, Geschichte der internationalen Beziehungen. In: DÜLMEN, Richard van, ed. *Das Fischer Lexikon Geschichte*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1990, s. 53–65.

TIGRID, Pavel, KOTYK, Petr, TIGRIDOVÁ, Ivana. *Mně se nestýskalo*. Praha: Gutenberg, 2010.

TIGRID, Pavel. *Politická emigrace v atomovém věku*. Köln: Index, 1974.

TICHÁK, Tomáš, BURIAN, Václav. *Sedmkrát sedm kruhů: Jaroslav Šabata – příběh paradoxního politika*. Olomouc: Votobia, 1997.

UHL, Petr, PAVELKA, Zdenko. *Dělal jsem, co jsem považoval za správné*. Praha: Torst, 2013.

USCHNER, Manfred. *Die Ostpolitik der SPD. Sieg und Niederlage einer Strategie*. Berlin: Dietz, 1991.

VERGNON, Bastian. *Die sudetendeutschen Sozialdemokraten und die bayerische SPD 1945 bis 1978*. Frankfurt am Main: PL Academic Research, 2017.

VESELÝ, Zdeněk. *Dějiny české zahraniční politiky*. Praha: Oeconomica, 2013.

VETTER, Heinz Oskar. *Notizen: Anmerkungen zur internationalen Politik*. Köln: Bund-Verlag, 1983.

VOGEL, Hans-Jochen. *Nachsichten. Meine Bonner und Berliner Jahre*. München/Zürich: Piper, 1997.

VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav, TEJCHMAN, Miroslav. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Libri, 2000.

WALTER, Franz. *Die SPD. Biographie einer Partei von Ferdinand Lassalle bis Andrea Nahles*. Reinbek bei Hamburg: Rowohl Verlag, 2018.

WEBER, Hermann. *Dějiny NDR*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

WEICHLEIN, Siegfried. Politische Geschichte. In: JORDAN, Stefan, ed. *Lexikon Geschichtswissenschaft: hundert Grundbegriffen*. Stuttgart: Reclam, 2003, s. 238–241.

WEISOVÁ, Šárka. *Tíha volby: česká zahraniční politika mezi principy a zájmy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2011.

WEISSKIRCHEN, Gert. Repräsentant nové demokracie českých zemí. In: ŠABATA, Jan, ed. *Když se řekne Šabata: opožděný sborník k 70. narozeninám Jaroslava Šabaty*. Brno: Doplněk, 1998, s. 90–97.

WEISSKIRCHEN, Gert. SPD und Friedensbewegung: Schwierige Bundesgenossen. In: WEISSKIRCHEN, Gert, ed. *Ein schwieriges Bündnis. Das Verhältnis der sozialistischen Parteien zur Friedensbewegung in Europa*. Bonn: Forum Europa, 1988, s. 81–96.

WEIZSÄCKER, Richard von. *Vier Zeiten: Erinnerungen*. München: Goldmann, 1999.

WIRSCHING, Andreas. Internationala Beziehungen. In: EIBACH, Joachim, LOTTES, Günther, ed. *Kompass der Geschichtswissenschaft: ein Handbuch*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, s. 112–125.

WISCHNEWSKI, Hans-Jürgen. *Mit Leidenschaft und Augenmaß. In Mogadischu und anderswo. Politische Memoiren*. München: Bertelsmann, 1989.

WOLFRUM, Edgar. *Die geglückte Demokratie: Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*. München: Pantheon, 2007.

ZIMMERMANN, Volker. *Eine sozialistische Freundschaft im Wandel. Beziehungen zwischen der SBZ/DDR und der Tschechoslowakei (1945–1969)*. Essen: Klartext, 2010.

ZÜNDORF, Benno. *Die Ostverträge*. München: C. H. Beck Verlag, 1989.

Články v periodikách

Bessere Kontakte erwünscht. *Süddeutsche Zeitung*. 1975, č. 235, s. 13.

BRANDT, Willy. Wider die alten Kreuzritter. Über Bedingungen und Chancen einer künftigen Entspannungs-Politik zwischen Ost und West. *Die Zeit*. 1977, č. 36, s. 3.

Cesta vpřed – k demokracii a odpovědnosti (Rozhovor s Jiřím Hájkem). *Signál*. 1990, č. 5, s. 6–7.

Čs. sociální demokraté u Willyho Brandta. *Právo lidu*. 1986, č. 1, s. 1.

ČSSR očima faktů. *Rudé právo*. 1975, č. 287, s. 7.

DANUBIUS (MLYNÁRIK, Ján). Tézy o vysídlení československých Němců. *Svědectví*. 1978, č. 57, s. 105–122.

Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit. *Neues Deutschland*. Nr. 202/1987, s. 3.

DIENSTBIER, Jiří. Mit den Augen eines Mitteleuropäers: Eine Strategie für Europa. In: *Neue Gesellschaft: Frankfurter Hefte*. 1988, č. 4, s. 384–392.

Dubčekův dopis. *Listy*. 1975, č. 3, s. 12.

„Erst das Land, dann die Partei“: Der SPD-Ehrenvorsitzende über die Aufarbeitung der Vergangenheit und deren politische Konsequenzen (Der Spiegel Nr. 9/1992). In: BRANDT, Willy, BÖHME, Erich, ed. *Willy Brandt: Die Spiegel-Gespräche*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1993, s. 514–523.

GÖTZ, Jiří. Ke vztahům mezi ČSSR a NSR. *Nová mysl*. 1973, č. 10, s. 1322–1331.

Interview Práva lidu: Kandidát na úřad kancléře. *Právo lidu*. 1986, č. 4, s. 2.

- Jsme pro kooperaci a dobré sousedství. *Rudé právo*. 1989, č. 82, s. 1.
- JUSOS za osvobození čs. politických vězňů. *Listy*. 1976, č. 5, s. 10–11.
- MÜLLER, Adolf. Brandt v Praze. *Listy*. 1974, č. 2, s. 34.
- Oboustranně prospěšné kontakty mezi KSC a SPD. *Rudé právo*. 1983, č. 141, s. 7.
- Odstranit ze střední Evropy chemické zbraně (Odpovědi na otázky novinářů). *Rudé právo*. 1986, č. 111, s. 7.
- Pásmo důvěry. *Lidové noviny*. 1988, č. 4, s. 1.
- Prohlášení Charty 77. *Svědectví*. 1977, č. 1, s. 157.
- Prohlášení k vytvoření pásma bez chemických zbraní ve střední Evropě. *Rudé právo*. 1986, č. 111, s. 1.
- První zahraniční cesta. *Rudé právo*. 1990, č. 2, s. 1 a 7.
- Přípitek předsedy vlády ČSSR L. Štrougala. *Rudé právo*. 1973, č. 295, s. 2.
- Přípitek spolkového kancléře NSR W. Brandta. *Rudé právo*. 1973, č. 295, s. 2.
- [R. E.] Sám voják v poli... *Reportér*, 1968, č. 32, s. 11.
- Setkání poslanců z ČSSR a NSR. *Rudé právo*. 1975, č. 241, s. 2.
- Slovo k odsunu (ohlasy). *Právo lidu*. 1980, č. 3, s. 4.
- SPD podporuje požadavky čs. katolíků. *Právo lidu*. 1988, č. 2, s. 1.
- Vždy na straně svobody, na straně národa. *Právo lidu*. 1984, č. 4, s. 1.

Závěr návštěvy W. Brandta. *Rudé právo*. 1985, č. 266, s. 1–2.

Z projevu Willyho Brandta. *Rudé právo*. 1985, č. 265, s. 2.

Ztroskotanci a samozvanci. *Rudé právo*. 1977, č. 9, s. 2.